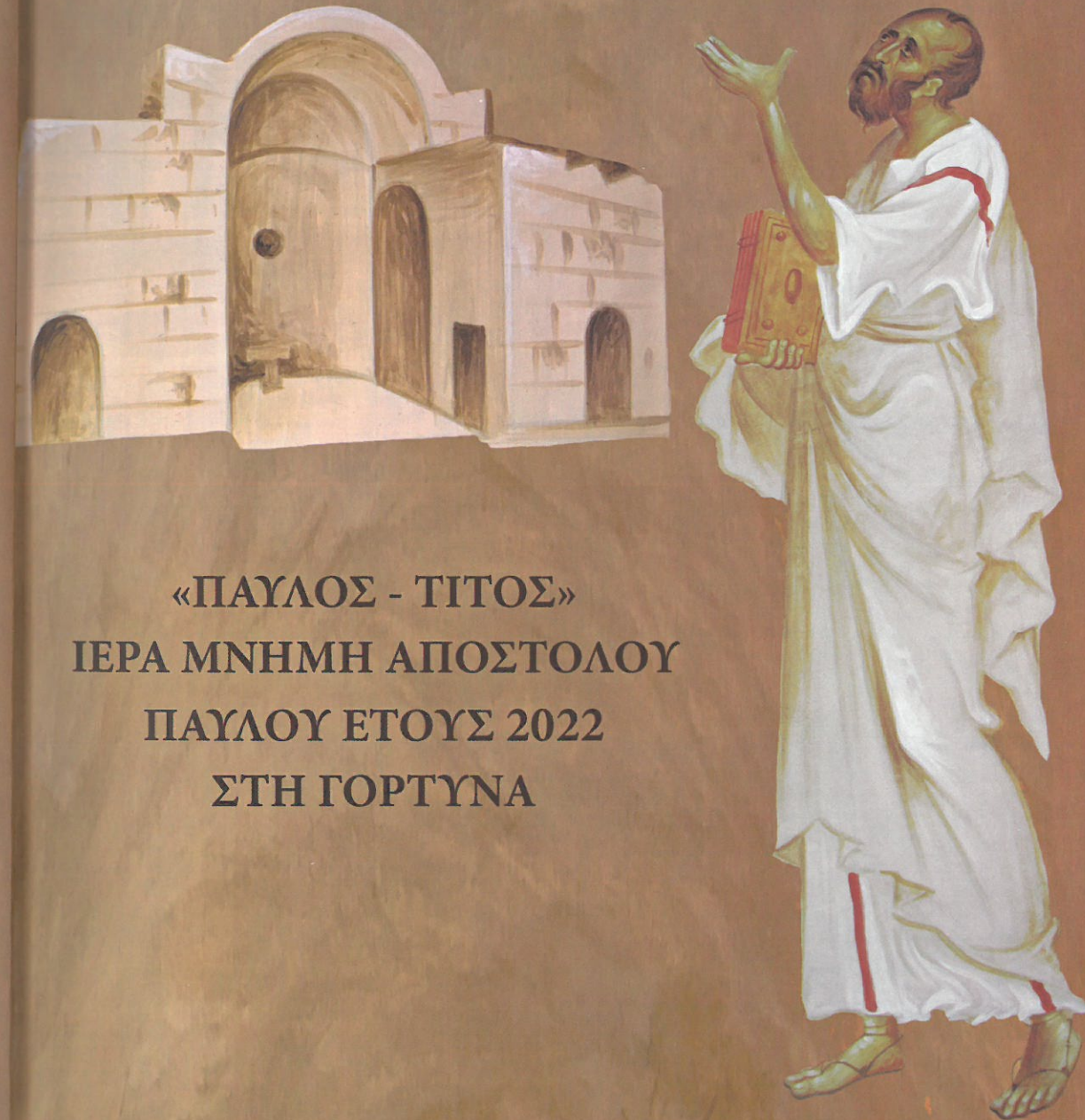

Ἐν Ἑσώπτρῳ

“...βλέπομεν γάρ ἄρτι δι’ ἑσώπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δέ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δέ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθη...” (Α΄ Κορ. 13, 12)

Τριμηνιαία περιοδική ἔκδοση Ἱερᾶ Μητροπόλεως Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας
ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ 2023 β ΤΕΥΧΟΣ 79

«ΠΑΥΛΟΣ - ΤΙΤΟΣ»
ΙΕΡΑ ΜΝΗΜΗ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ
ΠΑΥΛΟΥ ΕΤΟΥΣ 2022
ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ

Ἐν Ἐσώπρῳ

«ΠΑΥΛΟΣ - ΤΙΤΟΣ»

ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ

1^{ος} ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΙΕΡΑΣ ΜΝΗΜΗΣ

ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΕΤΟΥΣ 2022

Τριμηνιαία έκδοση: Τμήματος εκδόσεων Πολιτιστικού Κέντρου - Ἑπικοινωνιακοῦ καὶ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος Ἱ. Μητροπόλεως Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας.

Σχεδίαση περιοδικοῦ: Ὁ Μητροπολίτης.

Ἑπικοινωνία: Μητροπόλεως 9, 70400 Μοῖρες, τηλ. 2892022208, φάξ 28920 24804, email: info@imga.gr

Ἐκτύπωση: Γραφικὲς Τέχνες Γράμμα.

Περιεχόμενα

σελ. 3 Γιά τό παρόν τεῦχος.

σελ. 12 ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΡΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ 33 μ. Χ.

Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, (2, 1-12).

σελ. 14 ΚΑΛΟΙ ΑΙΜΕΝΕΣ ΠΡΟΣΟΡΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΠΑΥΛΟ ΣΤΟΥΣ ΚΑΛΟΥΣ ΑΙΜΕΝΕΣ Περί τό 59 μέ 60 μ. Χ.

Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, (27, 7-9).

σελ. 16 ΓΟΡΤΥΝΑ 4^η ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΙΤΟΥ.

Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Πρώτου Ἐπισκόπου Κρήτης Ἀγίου Τίτου, ὑπό τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου, τοῦ Παν. Τρεμπέλα, Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν.

Ἐξώφυλλο: Ὁ Ἱ. Ν. Ἀγ. Τίτου ἡ Παναγίας Κεράς τῆς Γόρτυνας, λεπτομέρεια ἀπό ἔργο τοῦ κ. Στεφ. Ἀλπαντάκη καί ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, λεπτομέρεια ἀπό ἔργο τοῦ κ. Παν. Μόσχου.

Ὅπισθόφυλλο: Οἱ Ἀγ. Ἀπόστολοι Παῦλος καί Τίτο, ἔργο τοῦ κ. Παν. Μόσχου.

Ραδιοφωνικός Σταθμός Ἱ. Μητροπόλεως Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας

101,9 στά F M

Ἡ ἱστοσελίδα μας: www.imga.gr

Τό παρόν ἔντυπο ἐκδίδεται ἀπό τό Ἐπίσημο Δελτίο τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης "Ἀπόστολος Τίτος" καί διατίθεται δωρεάν.

σελ. 26 ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ Περί τό 65 μέ 66 μ. Χ.

Ἡ πρὸς Τίτον Ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου. Ἱερά ἐγκαίνια Παρεκκλησίου τῆς Ἱεράς Συνάξεως τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Παύλου καί Τίτου, στόν 2^ο ὄροφο πάνω ἀπό τό Πολιτιστικό μας Κέντρο. Ὁμιλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου, 19/1/2023.

σελ. 36 ΓΟΡΤΥΝΑ - ΑΓΙΟΙ ΔΕΚΑ ΜΑΡΤΥΡΕΣ 250 μ. Χ.

Ἀποσπάσματα ἀπό μιά Ἐπιστολή, τῆς Ἱεράς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, πρὸς Λέοντα τόν Αὐτοκράτορα, ἡ ὁποία ἐμπεριέχει ἀναφορά στοὺς Ἀγίους Δέκα, τοῦ ἔτους 457 μ. Χ.

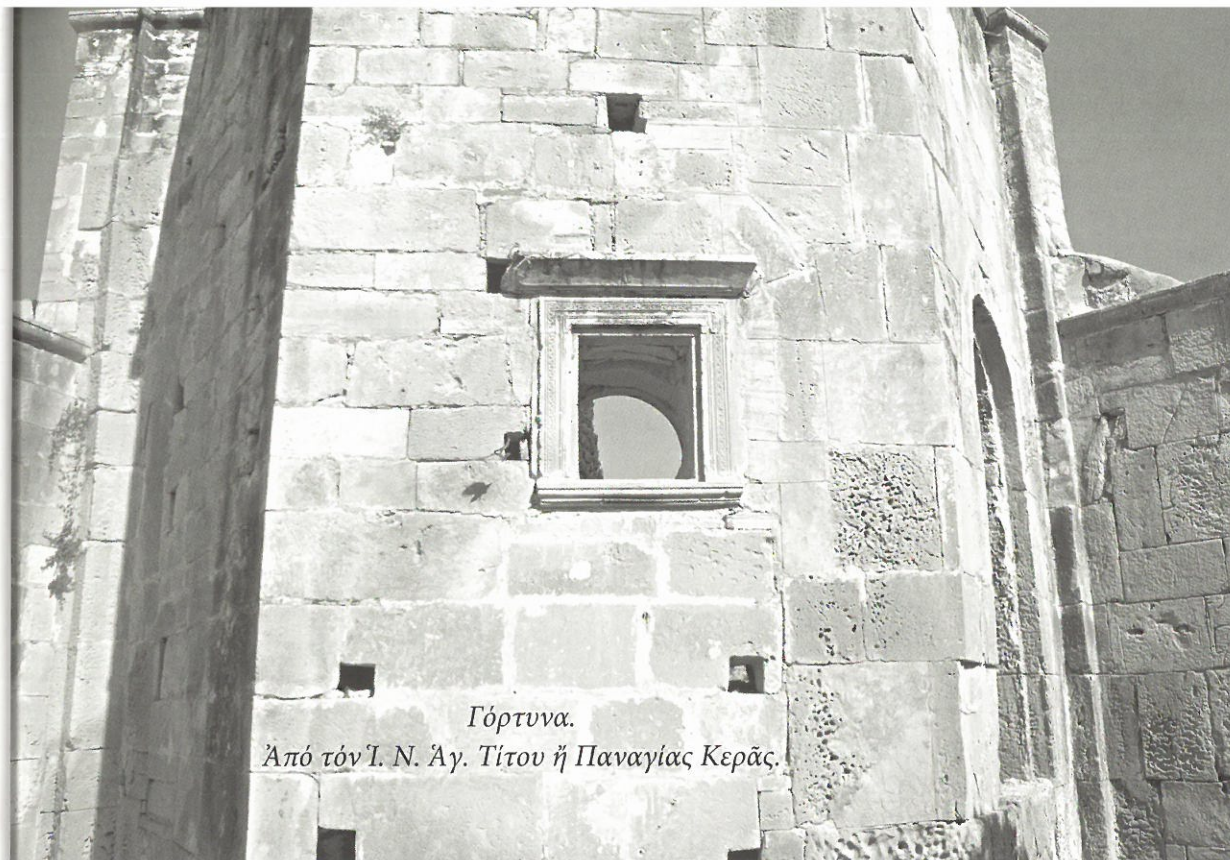
Ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου, τῶν Ἀγίων Δέκα Μαρτύρων.

Ὁμιλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου, κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἱεράς μνήμης τοῦ Ἀγίων Δέκα Μαρτύρων, στόν Ἱερό Ναό τους στοὺς Ἀγίους Δέκα, 23/12/2021.

σελ. 52 ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ ΕΙΣ ΤΙΜΗΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΙΤΟΥ ΠΡΩΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΡΗΤΗΣ

Στὴ Γόρτυνα Ἑσπερινὸς ἑορτῆς Ἀπ. Παύλου 2022, ἀποκάλυψη συμβολικοῦ Μνημείου, εἰς τιμὴν τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου καί τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀπ. Τίτου, Πρώτου Ἐπισκόπου Κρήτης.

Ὁμιλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου, στὴ Γόρτυνα, κατὰ τὸν Ἑσπερινὸ τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, τοῦ ἔτους 2022 καί κατὰ τὴν ἀποκάλυψη συμβολικοῦ μνημείου, εἰς τιμὴν καὶ μνήμην, τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καί τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀποστόλου Τίτου.

Γόρτυνα.

Ἀπὸ τὸν Ἱ. Ν. Ἀγ. Τίτου ἡ Παναγίας Κεράς.

Γιά τό παρόν τεῦχος

Τό περιοδικό τῆς Ἱ. Μητροπόλεώς μας, «Ἐν Ἑσόπτρῳ», ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν, ἐκτός ἀπὸ τὴν τακτικὴν ἐκδόσιν του, ἡ ὁποία γίνεται κάθε τρεῖς μῆνες, προβαίνει καὶ σὲ ἑκτακτες ἐκδόσεις, ὅπως ἡ παρούσα, ἡ ὁποία εἶναι ἡ δευτέρα (β) εἰδικὴ ἐκδοση, τοῦ ἔτους 2023.

Ἡ παρούσα, λοιπόν, εἰδικὴ ἐκδοση, ἀφορᾷ τὸν 1^ο ἑορτασμό τῆς ἱεράς μνήμης τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου, 28 Ἰουνίου τοῦ ἔτους 2022, στὴ Γόρτυνα καὶ τὸν Ἀγιασμό τῆς ἀποκάλυψης συμβολικοῦ μνημείου, τὴν ἴδια ἡμέρα, εἰς τιμὴν καὶ μνήμην, τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Παύλου καί Τίτου, στὴ Γόρτυνα, πεποικιλμένη μέ ἐνδιαφέροντα ὕλη.

Στόν 1^ο αὐτὸ ἑορτασμό τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὴ Γόρτυνα, δώσαμε τὸν τίτλο «Ἱ. Παῦλος - Τίτος 1^ο», ἱερά μνήμη Ἀποστόλου Παύλου, ἔτους 2022, στὴ Γόρτυνα» καὶ σὺν Θεῷ θὰ ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλοι ἑορτασμοὶ τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν, στὴ Γόρτυνα, τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο ἀποστολικούς τόπους τῆς Ἱεράς Μητροπόλεώς μας, γιὰ νὰ τιμοῦμε τὸν Μέγα αὐτὸ Ἀπόστολο τοῦ Χριστοῦ, ὁ ὁποῖος ἔβαλε, μέ τὸν μαθητὴ τοῦ Ἀποστόλου Τίτο, τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, στὴν πρωταποστολικὴ αὐτὴ περιοχή μας.

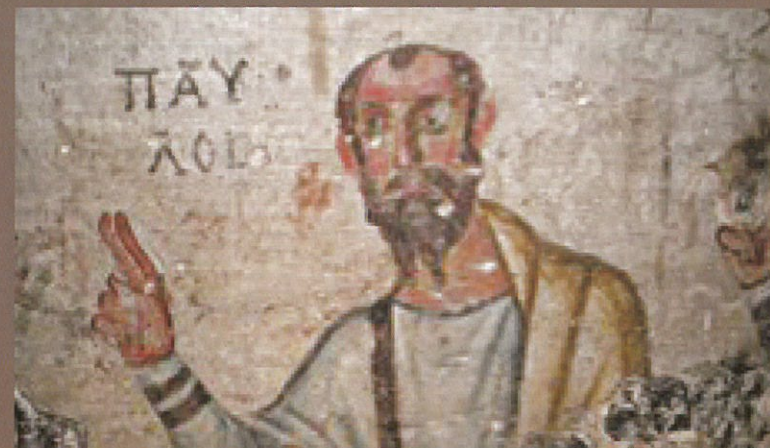
Ἡ ἀρχαιότερη ἀπεικόνιση τοῦ Ἀπόστολου Παύλου,
τέλη τοῦ 4^{ου} αἰῶνα.
Βρέθηκε, τό 2009, στήν κατακόμβη τῆς Ἀγίας Θεκλᾶς, (Santa Tecla), στή Ρώμη,
κοντά στή Βασιλική τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ἐκτός τῶν τειχῶν, ἀπό ἀρχαιολόγους,
ὑπό τόν κ. Fabrizio Bisconti,
Καθηγητή χριστιανικῆς καί μεσαιωνικῆς εἰκονογραφίας στή Ρώμη.

Ἀπόστολος Παῦλος.
Ἀπό ψηφιδωτό τῆς Βασιλικῆς τοῦ Ἀγ. Λαυρεντίου, (San Lorenzo),
Μιλάνου Ἰταλίας,
τοῦ 400 μ. Χ.

Απόστολος Παῦλος.
Από ψηφιδωτό, από τό Βαπτιστήριο
τῶν Αρειανῶν, Ραβέννα Ἰταλίας,
τοῦ 5^{ου} μέ 6^{ου} αἰῶνος μ. Χ.

Απόστολος Παῦλος.
Από τήν Ἐφεσο,
τοῦ 6^{ου} αἰῶνος μ. Χ.

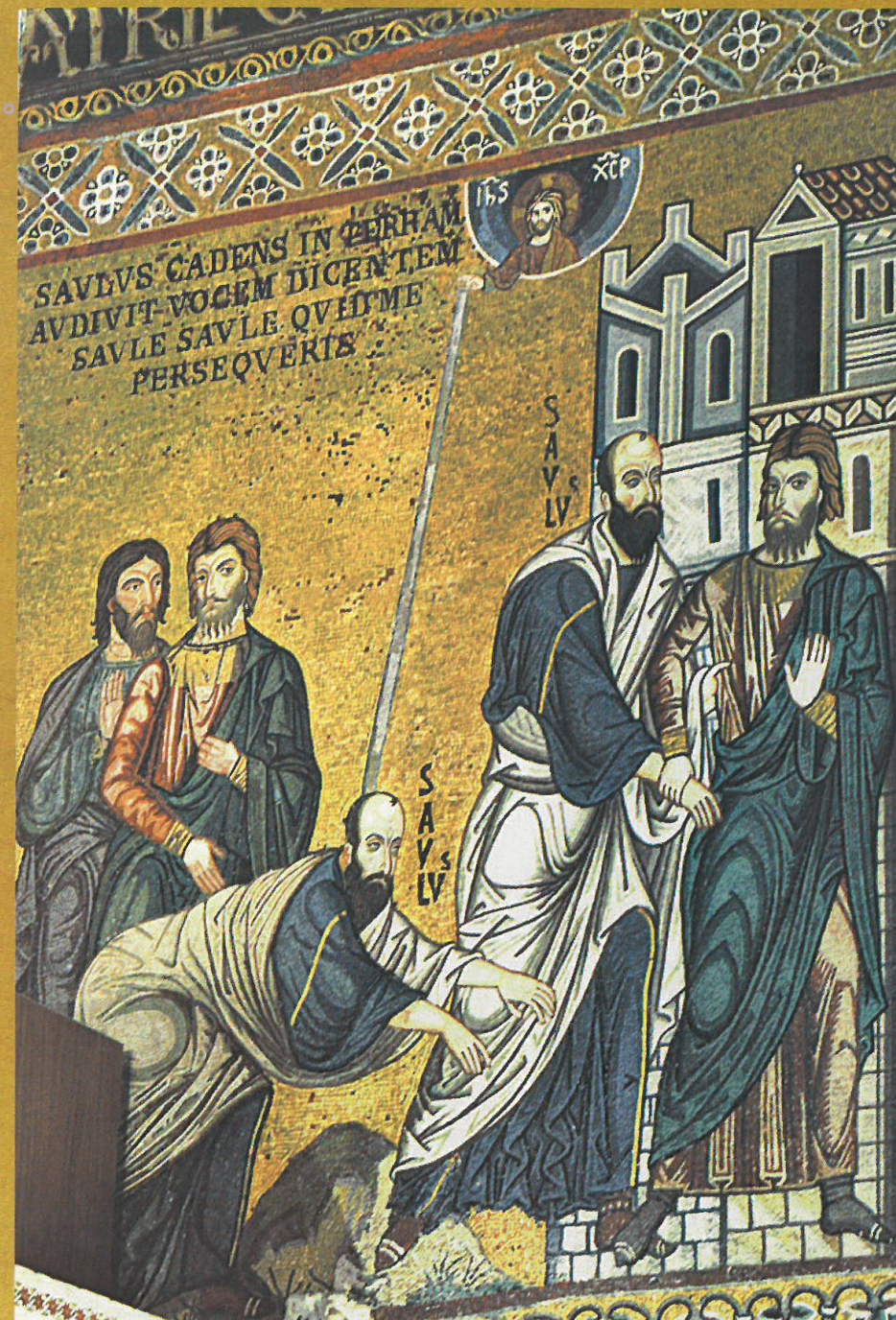
Απόστολος Παῦλος.
Από ψηφιδωτό, από τό Μανσωλεῖο
τῆς Galla Placidia,
Ραβέννα Ἰταλίας,
τοῦ 5^{ου} αἰῶνος μ. Χ.

Απόστολος Παῦλος.
Από ψηφιδωτό τῆς Ἱ. Μονῆς Σινᾶ,
τοῦ 6^{ου} αἰῶνος μ. Χ.

Μικρογραφία, από χειρόγραφο,
μέ τον Σαῦλο στὸν λιθοβολισμό τοῦ Πρωτομάρτυρος Στεφάνου,
ἀπὸ τὸ μνηολόγιο τοῦ Αὐτοκράτορα Βασιλείου Β΄, (Vat. gr. 1613),
τοῦ 10^{ου} αἰῶνα.

Ἡ μεταστροφή τοῦ Παύλου.
Ψηφιδωτό, ἀπὸ τὸ Παλατινὸ Παρεκκλήσι
τοῦ Παλέρμου Ἰταλίας, (Cappella Palatina),
τοῦ 12^{ου} αἰῶνα μ. Χ.

Ἀπόστολος Παῦλος.
 Ἀγιογραφία, ἀπό τό Μουσεῖο τοῦ Βατικανοῦ,
 τοῦ 13^{ου} αἰῶνος μ. Χ.

Ἀπόστολος Παῦλος.
 Πομπή τῶν Δικαίων στόν Παράδεισο.
 Μπροστά σέ ὅλους τοὺς Ἀποστόλους ὁ Παῦλος,
 δείχνοντας πρὸς τόν τόπο τῆς αἰώνιας χαρᾶς.
 Ἔργο τοῦ Ἀντρέι Ρουμπλιόφ, (Андрей Рублёв),
 στόν Ἱ. Ν. Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου, Βλαντιμίρ, (Владимир) Μόσχα, Ρωσίας,
 τοῦ 1408 μ. Χ.

ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΚΡΗΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΗΜΕΡΑ ΤΗΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΗΣ

33 μ. Χ.

Τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, στά Ἱεροσόλυμα, κατὰ τὰ ἐξαιρετικά πνευματικά γεγονότα τὰ ὁποῖα συνέβησαν, μετὰ τὴν κάθοδο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, ὅπως περιγράφονται στίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων¹, μεταξύ τῶν διαφόρων ομάδων πού ἦταν ἐκεῖ, συμπεριλαμβάνονταν οἱ «...Κρήτες...»², οἱ ὁποῖοι ἄκουσαν τό κήρυγμα τῶν Ἀποστόλων.

1. Πράξ. 2,1-17.

2. Πράξ. 2,11.

Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, (2, 1-12).

«Καί ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό. καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἤχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι· καὶ ὠφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὥσπερ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἓνα ἕκαστον αὐτῶν, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος Ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέροις γλώσσαις καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι. Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν· γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης συνῆλθε τὸ πλῆθος καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἰς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν. ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι; καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν, Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἑλαμίται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἀραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ; ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες· τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;...».

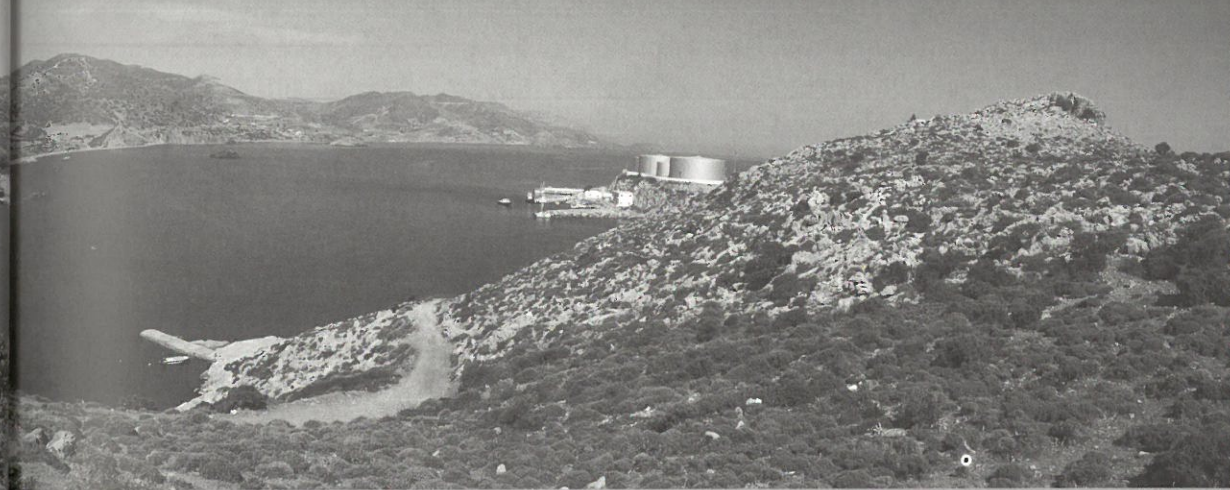
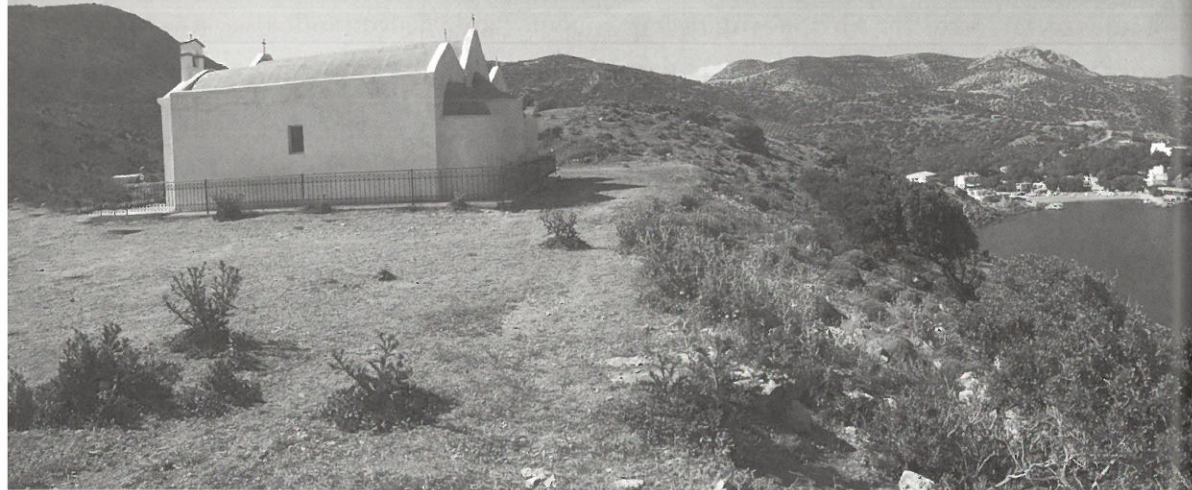
Νεοελληνικὴ ἀπόδοση

«Ὅταν ἔφθασε ἡ ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ἦσαν ὅλοι μαζί συγκεντρωμένοι με ὁμοψυχία στό ἴδιο μέρος. Ξαφνικά ἦλθε ἀπὸ τὸν οὐρανὸ μία βοή σάν νά φυσοῦσε δυνατός ἄνεμος, καὶ γέμισε ὅλο τό σπίτι ὅπου ἔμεναν. Ἐπίσης τοὺς παρουσιάσθηκαν γλῶσσες σάν φλόγες φωτιᾶς πού μοιράσθηκαν καὶ κάθισαν ἀπὸ μία στὸν καθένα ἀπ' αὐτοὺς. Ὅλοι τότε πλημμύσισαν ἀπὸ Πνεῦμα Ἅγιο καὶ ἄρχισαν νά μιλοῦν σέ ἄλλες γλῶσσες, ἀνάλογα με τὴν ἱκανότητα πού τοὺς ἔδινε τό Πνεῦμα. Στὴν Ἱερουσαλὴμ βρισκόνταν τότε εὐσεβεῖς Ἰουδαῖοι ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου. Ὅταν ἀκούστηκε αὐτὴ ἡ βοή, συγκεντρώθηκε πλῆθος ἀπ' αὐτοὺς καὶ ἦταν κατάπληκτοι, γιατί ὁ καθένας τους ἄκουγε

τοὺς ἀποστόλους νά μιᾶνε στή δική του γλῶσσα. Εἶχαν μείνει ὅλοι ἐκστατικοὶ καὶ με ἀπορία ἔλεγαν μεταξύ τους: "Μά αὐτοὶ ὅλοι πού μιᾶνε δέν εἶναι Γαλιλαῖοι; Πῶς, λοιπόν, ἡμεῖς τοὺς ἀκούομε νά μιᾶνε στή δική μας μητρικὴ γλῶσσα; Πάρθοι, Μῆδοι καὶ Ἑλαμίτες, κάτοικοι τῆς Μεσοποταμίας, τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Καππαδοκίας, τοῦ Πόντου καὶ τῆς Ἀσίας, τῆς Φρυγίας καὶ τῆς Παμφυλίας, τῆς Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ τὰ μέρη τῆς λυβικῆς Κυρήνης, Ῥωμαῖοι πού εἶναι ἐγκατεστημένοι ἐδῶ, Κρήτες καὶ Ἀραβες, ὅλοι ἡμεῖς, εἴτε ἰουδαϊκῆς καταγωγῆς εἴτε προσήλυτοι, τοὺς ἀκούμε νά μιλοῦν στίς γλῶσσες μας γιὰ τὰ θαυμαστά ἔργα τοῦ Θεοῦ". Ὅλοι, λοιπόν, ἐκστατικοὶ κι ἀπορημένοι ἔλεγαν ὁ ἓνας στὸν ἄλλο: "Τί νά σημαίνει ἄραγε αὐτό;...».

Ἡ Ἁγία Πεντηκοστή,
ἀπὸ περγαμηνὸ κώδικα τοῦ Εὐαγγελίου.
Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη τῶν Μεδίκων, Φλωρεντία, Ἰταλίας,
τοῦ ἔτους 586 μ. Χ.

ΚΑΛΟΙ ΛΙΜΕΝΕΣ
ΠΡΟΣΟΡΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΛΟΙΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟ ΠΑΥΛΟ
ΣΤΟΥΣ ΚΑΛΟΥΣ ΛΙΜΕΝΕΣ

Περί τό 59 μέ 60 μ. Χ.

Τό πλοίο πού μετέφερε τόν Ἀπόστολο τῶν Ἐθνῶν Παῦλο, ἀπό τή Μικρά Ἀσία πρὸς τή Ρώμη, προσόρμισε στούς Καλοὺς Λιμένες¹, ὅπως περιγράφεται στίς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων².

1. Πράξ. 27,8.

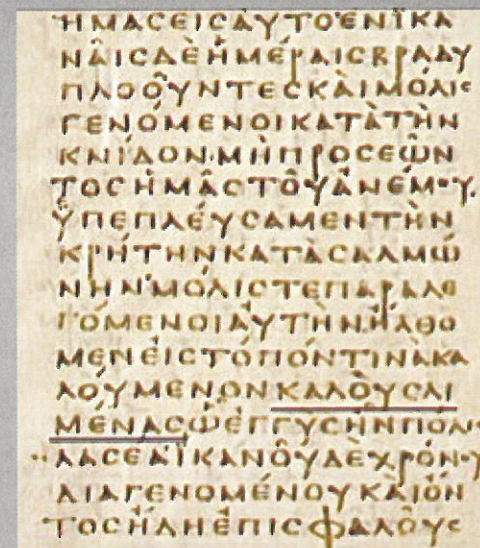
2. Πράξ. κεφ.27.

Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, 27, 7-9).

«...μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην, μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ὃν ἔγγυς ἦν πόλις Λασαία. Ἰκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου...»

Νεοελληνικὴ ἀπόδοση

«...ἐπειδὴ δὲν μᾶς ἐπέτρεπε ὁ ἄνεμος, πλεύσαμε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴν Κρήτη, ἀφοῦ περάσαμε τὸ ἀκρωτήριο Σαλμώνη, μὲ πολὺ δυσκολία, πλέοντας κοντὰ στίς ἀκτές της, φτάσαμε σὲ ἓναν τόπο, πού λεγόταν Καλοὶ Λιμένες, κοντὰ στὸν ὁποῖο ἦταν ἡ πόλη Λασαία. Στὸ μεταξύ χάθηκε ἀρκετὸς χρόνος...».

Ἀναφορά στοὺς Καλοὺς Λιμένας,
ἀπόσπασμα ἀπὸ ἓνα περγαμηνὸ κώδικα μέ τὴν Ἀγία Γραφή, ὁ 1209 τοῦ Βατικανοῦ,
τοῦ 4^{ου} αἰῶνα.

4^Η ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΙΤΟΥ

Ο Παῦλος ἐγκατέστησε τόν Τίτο στήν Κρήτη, ὅπως ἀναφέρουν οἱ ἔρευνες καινοδιαθηκολόγων, ὅπως π. χ. τοῦ Καθηγητοῦ, Γεωργίου Ἀντ. Γαλίτη, ὁ ὁποῖος στό ἐξαιρετικό βιβλίο του «Ἡ πρός Τίτον ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου...»¹, μεταξύ ἄλλων, σημειώνει: «...Ὅπως συμπεραίνεται ἀπό τίς ποιμαντικές ἐπιστολές ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐπισκέφθηκε κατὰ τήν τέταρτη περιοδεία του τίς ἐκκλησίες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Κρήτης καί τῆς Μακεδονίας... Στήν Ἔφεσο ἀφήνει τόν Τιμόθεο καί στήν Κρήτη τόν Τίτο μέ ὀρισμένη ἐντολή...»². Στό ἐν λόγω βιβλίο ἐμπεριέχονται ἐπιστημονικές πηγές, ξένων³ καί ἑλλήνων ἐιδημόνων.

Ἀκόμα εἶναι γνωστό ὅτι στή Γόρτυνα, ξεχωρίζει ἡ Ρωμαϊκή καί ἡ Χριστιανική περίοδος καί δῆ οἱ πρῶτοι αἰῶνες της, τότε πού γνώρισε πολύ μεγάλη ἀνάπτυξη, ὅπως μαρτυροῦν ἀδιάψευστα, τά μέχρι σήμερα ἀρχαιολογικά εὐρήματα.

Ὁ Καθηγητής Ἀρχαιολογίας, Α. Di Vita, γιά τήν περίοδο αὐτή, εἶπε: «...ἡ Γόρτυνα ἦταν ἡ πρωτεύουσα τῆς Κρήτης καί αὐτοί οἱ πρῶτοι χριστιανοί, οἱ Ἀπόστολοι πῆγαιναν στίς πρωτεύουσες, γιατί ἀπό ἐκεῖ μπορούσε νά πάει παντοῦ ἡ φωνή τοῦ Εὐαγγελίου. Δέν πῆγαιναν στά μικρά χωριά, πῆγαιναν στίς πρωτεύουσες. Ὁ Πέτρος πῆγε στή Ρώμη. Ὁ Παῦλος π. χ. πῆγε στήν Ἀντιόχεια, δέν πῆγε στά μικρά χωριά. Μετέβαιναν στά ἀστικά κέντρα καί τότε τὸ ἀστικό κέντρο τῆς Κρήτης ἦταν ἡ Γόρτυνα...»⁴.

1. Ἡ πρός Τίτον ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου..., τοῦ Καθηγητῆ, Γεωργίου Ἀ. Γαλίτη, ἐκδόσεις «Πουρναρά», 2003.

2. Ἡ πρός Τίτον ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου..., τοῦ Καθηγητῆ, Γεωργίου Ἀ. Γαλίτη, ἐκδόσεις «Πουρναρά», 2003, σ. 20.

3. Ἡ πρός Τίτον ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου..., τοῦ Καθηγητῆ, Γεωργίου Ἀ. Γαλίτη, ἐκδόσεις «Πουρναρά», 2003, βλ. στό εἰρημένο βιβλίο ἀναλυτικά στόν SPICQ C., Saint Paul. *Les Épitres pastorals I-III* (Études Bibliques), Paris 1969, σ. XXXIX κ. ἐ.

4. Περιοδικό Ἐν Ἑσόπτρῳ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Γορτύνης καί Ἀρκαδίας, ὁ. π., τεῦχος 20, 2011, σ. 18.

Ἡ ἐγκατάστασις τοῦ Πρώτου Ἐπισκόπου Κρήτης Ἁγίου Τίτου, ὑπό τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἐθνῶν Παύλου, τοῦ Παν. Τρεμπέλα, Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν.

Οὐδέποτε ἴσως ἄλλοτε οἱ Καλοὶ τῆς Κρήτης Λιμένες ἀπεδείχθησαν οὐ μόνο ὀνόματι, ἀλλά καί πράγματι τοιοῦτοι, παρά ὅταν παρείχον καταφύγιον εἰς τό ἀπό Μύρων τῆς Λυκίας πρός τήν Ἰταλίαν βραδυπλοοῦν Ἀλεξανδρινόν πλοῖον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μετὰ πολλῶν κακοποιῶν εἶχεν ἐπιβιασθῇ καί ὁ μέγας τῶν ἔθνῶν ἀπόστολος Παῦλος¹. Περικείμενος τήν ἄλυσιν τοῦ ἐγκαθείρκτου, ὡς σκεῦος ἐκλογῆς τοῦ Θεοῦ βαστάζων τό

1. Πραξ. κζ' 5-8.

ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον ἔθνῶν τε καί βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ² ἔφερε πάντοτε ἐκπορευομένην ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ρομφαίαν δίστομον³, τόν λόγον τοῦ Θεοῦ, ὅστις «οὐ δέδεται»⁴.

Ποῖα συναισθήματα ἄρά γε νά ἐδοκίμασεν ὁ ἀπόστολος, ὅταν μακρόθεν διέκρινεν εἰς τό βάθος τοῦ ὀρίζοντος τά ὑψηλά ὄρη τῆς μεγαλονήσου; «Ὡς αἰτός διείς τās πτέρυγας αὐτοῦ»⁵ θά ἐπεπόθει νά περιλάβῃ ὁλόκληρον ταύτην εἰς τούς φλογερούς κόλπους του καί σφίγγων ταύτην εἰς τήν εὐρύχωρον καρδίαν του, τήν περιλαμβάνουσαν στοργικῶς καί ἄνευ στενοχωρίας τινός καί τόσους ἄλλους, νά ἀνυψώσῃ αὐτήν πρός τά ἄνω καί νά τήν προσφέρῃ θυσίαν λογικὴν εἰς τόν Σωτήρα τοῦ κόσμου.

Ἀλλ' ἄρά γε δέν ἦτο καθόλου γνωστός τās ἡμέρας ἐκείνας ὁ Σωτήρ καί τό εὐαγγέλιον Του εἰς τήν Κρήτην; Αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων μᾶς πληροφοροῦν, ὅτι κατ' αὐτήν τήν μεγάλην ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς συμπάρισταντο ἐν Ἱεροσολύμοις αὐτόπται καί αὐτήκοοι τῶν ἐκεῖ ἐπισυμβάντων θαυμασίων «καί οἱ ἐπιδημοῦντες Ρωμαῖοι, Ἰουδαῖοι τε καί προσήλυτοι, Κρήτες καί Ἄραβες»⁶. Ἀντεπροσωπεύθη λοιπόν καί ἡ μεγαλόνησος διὰ τέκνων αὐτῆς, ἥδη προσηλύτων εἰς τήν λατρείαν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, καί ἠκούσθη ὁ μετὰ καταπλήξεως συνοδευόμενος λόγος καί ἀπό στόματος Κρητῶν «ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τά μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ»⁷. Ποῖος τώρα δύναται νά ἀποκλείσῃ, ὅτι καί μεταξύ τῶν τρισχιλίων, ὅσοι κατενύγησαν ἀπό τό πρῶτον ἱεραποστολικόν κήρυγμα τοῦ Πέτρου καί ἐβαπτίσθησαν κατὰ τήν ἡμέραν ἐκείνην, ὑπῆρξαν καί τινες, ἔστω εὐάριθμοι, προερχόμενοι ἐκ τῆς νήσου ἡμῶν; Καί ποῖος ἡμπορεῖ νά μᾶς βεβαιώσῃ, ὅτι ἐξ αὐτῶν, ὅσοι ἐπανῆλθον εἰς τήν πατρίδα των δέν μετέδωκαν τόν ζωφόρον σπινθῆρα τοῦ πυρός, διὰ τό ὁποῖον εἶπεν ὁ Κύριος: «Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τήν γῆν καί τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη;»⁸.

Ὅπως δῆποτε παρουσιάζεται ἀδύνατον ὁ Παῦλος, «ὁ οὐδέν ὑποστειλάμενος τοῦ μή ἀναγγέλλειν τούς πλησίον αὐτοῦ καί διδάξαι αὐτούς δημοσίᾳ καί κατ' οἴκους⁹, νά ἔμεινεν ἀργός καί νά ἐλησμόνησεν ἐδῶ κάτι πού ἐνεθυμεῖτο πάντοτε». Καί τό κάτι αὐτό ἦτο: «Ἑλληνσί τε καί βαρβάροις, σοφοῖς τε καί ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί»¹⁰. «Ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται καί οὐαί μοι ἐστίν, ἐάν μή εὐαγγελίζωμαι»¹¹. Παρέμεινεν ἄλλως τε εἰς τούς Καλούς Λιμένες «χρόνον ἰκανόν» κατὰ τό βιβλίον τῶν Πράξεων, ὑπῆρχε δέ πλησί-

2. Αὐτόθι θ' 15.

3. Ἀποκ. α' 16.

4. Β' Τιμοθ. β' 9.

5. Δευτερ. λβ' 11.

6. Πραξ. β' 11.

7. Αὐτόθι.

8. Λουκ. ιβ' 49.

9. Πραξ. κ' 20.

10. Ρωμ. α' 14.

11. Α' Κορ. θ' 16.

ον τούτων καὶ πόλις Λασαία ὀνόματι¹², ὁ δὲ συνοδεύων τοὺς δεσμώτας ἐκατόνταρχος Ἰούλιος «φιλανθρώπως τῷ Παύλῳ καὶ εἰς Σιδῶνα χρησάμενος»¹³, ἐπόμενον ἦτο νὰ ἐπέ-
τρεψεν εἰς αὐτόν τὴν ἐπίσκεψιν τῆς γείτονος πρὸς τοὺς Καλοὺς Λιμένας περιφερείας.
Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανόν, τό, ὅτι, ὅταν τὸ Ἀλεξανδρινὸν πλοῖον ἀπέπλεεν, ὁ θεῖος
ἀπόστολος εἶχεν ἤδη ἐπιτύχει νὰ ἐγκατασπείρῃ, ἔστω καὶ εἰς τὴν ἄκραν αὐτὴν τῆς μεγα-
λονήσου τό καλὸν τοῦ εὐαγγελίου σπέρμα καὶ νὰ παραθέσῃ τοῦτο «πιστοῖς ἀνθρώποις,
οἵτινες ἱκανοί» θὰ ἦσαν καὶ ἐτέρους νὰ διδάξουν¹⁴.

Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται τό ὑπὲρ τῆς Κρήτης ἐνδιαφέρον του, ὅταν μετὰ διετίαν ὁλόκλη-
ρον ἀφεθείς ἐν Ρώμῃ ἐλεύθερος ἐπιχειρῇ τὴν τελευταίαν ἀποστολικὴν πορείαν του.
Κατ' αὐτὴν πρώτην ἴσως ἐπισκέπτεται τὴν Κρήτην. Καὶ ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ἡ
τελευταία αὕτη πορεία διήρκεσε μόλις δύο ἔτη, κατ' αὐτὴν δ' ἐπεσκέφθη καὶ τὴν Ἐφεσ-
σον καὶ τὸ Ἰλλυρικόν, ἴσως δὲ καὶ τὴν Ἰσπανίαν, πρέπει νὰ ἔμεινεν εἰς μεγαλόνησόν μας,
πολὺ ὀλίγον χρόνον. Τί ὅμως εὗρεν ἐκεῖ;

Εἰδωλολατρίαν ἐπίμονον καὶ τραχεῖαν, ἀλλὰ καὶ διάδοσιν τοῦ εὐαγγελίου ἀξιόλο-
γον. Ὅπως δὲ ἄλλοτε περιερχόμενος τὰς Ἀθήνας καὶ θεωρῶν τὴν πόλιν κατείδωλον
οὔσαν, παρωζύνετο¹⁵, οὕτω καὶ ἐν Κρήτῃ, ὅπου τὰ μνημεῖα τοῦ Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ
διεσφύζοντο ἀκόμη ἐπιβλητικά. Θὰ ἀντικρύζοντο ταῦτα ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου ὡς δυσά-
λута ὀχυρά τῆς εἰδωλολατρίας, ἢ πρὸς αὐτὴν δὲ καὶ τοὺς μύθους αὐτῆς ἀπέχθειά του
ἔφερε κατόπιν εἰς τὸν νοῦν του, ὅταν ἔγραφε τὴν πρὸς Τίτον ἐπιστολήν, καὶ τὴν μαρτυ-
ρίαν τοῦ Ἐπιμενίδου, κακίζοντος τοὺς ἰδίους συμπολίτας ὡς πλέκοντας μύθους περὶ τὸν
θάνατον τοῦ Διὸς καὶ ψευδῶς ἐπιδεικνυομένους τὸν τάφον αὐτοῦ. Εἶδεν ὅμως ὁ ἀπό-
στολος συρρέοντας περὶ ἑαυτὸν ἀπὸ πάντων τῶν σημείων τῆς μεγαλονήσου καὶ πλήθη
πιστῶν. Πῶς ἄλλως ἐξηγεῖται ἢ πρὸς Τίτον παραγγελία του: «Τούτου χάριν κατέλιπόν
σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα... καταστήσης κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους»¹⁶. Θὰ ἀφήσῃ μετ' ὀλίγον
καὶ εἰς τὴν Ἐφεσον τὸν Τιμόθεον διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐκεῖ ἐκκλησίας. Ἀλλ' εἰς τὴν
ἐκκλησίαν τῆς Ἐφέσου ἔχει ἤδη ἐπὶ μακρόν προεργασθῇ ὁ Παῦλος, ἀφοῦ μόνον «ἐν τῇ
σχολῇ Τυράννου ἐγένετο διαλεγόμενος ἐπὶ δύο ἔτη»¹⁷ κατὰ τὴν προτέραν ἀποστολικὴν
πορείαν του. Ὅποια τις λοιπὸν πρέπει νὰ ἐμφανίζεται καὶ ἐν Κρήτῃ ἢ ἐπίδρασις τοῦ
εὐαγγελίου, διὰ νὰ καταλειφθῇ ἐκεῖ ὁ Τίτος;

Ναί, ὁ Τίτος ὁ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν σύνοδον «σύν τῷ Παύλῳ Ἕλληνας, ὁ μὴ ἀνα-
γκασθεὶς περιτμηθῆναι», ἀλλ' ἀντιμετωπίσας σθεναρῶς μετ' αὐτοῦ τοὺς Ἰουδαίζοντας
ψευδαδέλφους¹⁸ ὁ πρὸς τοὺς ἐν Κορίνθῳ χριστιανούς ἐπανειλημμένως ὑπὸ τοῦ Παύ-
λου ἀποσταλεὶς καὶ διὰ τοῦτο περισσότερον ἴσως τῶν ἄλλων συνοδῶν τοῦ ἀποστόλου
ἐξοικειωμένος πρὸς τὰ ἰδιώματα καὶ τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα τῶν τὴν γείτονα πρὸς τὴν

12. Πράξ. κζ' 8.

13. Αὐτόθι στ. 3.

14. Β' Τιμοθ. β' 2.

15. Πράξ. ιζ' 16.

16. Τίτ. α' 5.

17. Πράξ. ιθ' 9.

μεγαλόνησον οἰκούντων τότε Ἑλλήνων¹⁸ ὁ προσφιλέστατος τοῦ Παύλου συνεργός καὶ
στοργικῶς καλούμενος ὑπ' αὐτοῦ ἀδελφός, ὁ «σπουδαῖος» καὶ πρόθυμος εἰς πνευμα-
τικές ἀποστολάς¹⁸ οὗτος καταλείπεται ὑπὸ τοῦ θεοπνεύστου Παύλου εἰς τὴν Κρήτην
πρῶτος αὐτῆς ἐπίσκοπος μετὰ δικαιοδοσίας ἀποστολικῆς. Πραγματικὴ εὐλογία καὶ εὐ-
δοκία Θεοῦ, εἰς τὴν ὁποίαν φιλοτίμως ἀνταποκρίνεται ἡ μεγαλόνησος, προσφέρουσα
ἤδη ἐπὶ τῶν διωγμῶν τοῦ Δεκίου ἄφθονον τό μαρτυρικὸν αἷμα τῶν τέκνων τῆς εἰς βε-
βαίωσιν τῆς πίστεως.

Οὕτως ἡ Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, δεχθεῖσα τὴν περὶ Χριστοῦ μαρτυρίαν ἀπὸ χειλέων
ἀποστολικῶν καὶ ἐπισφραγίσασα ταύτην καὶ διὰ τοῦ ἁγίου αἵματος τῶν τέκνων τῆς,
διεφύλαξεν αὐτὴν ὡς κόρην ὀφθαλοῦ διὰ μέσου δοκιμασιῶν πυρός καὶ σιδήρου, ὅσαι
ἐπισυνέβησαν κατὰ τὴν δισχιλιετῇ ἔκτοτε θυελλώδῃ ἱστορίᾳ τῆς μεγαλονήσου καὶ
ἀνεδείχθη γνησία πνευματικὴ θυγάτηρ Τίτου τοῦ ἐνδόξου καὶ προσφιλοῦς συνεκδήμου
τοῦ μεγάλου τῶν ἐθνῶν ἀποστόλου. Δικαίως λοιπὸν σήμερον ἀναδέχεται, ὡς ἀξία κλη-
ρονόμος αὐτοῦ, ἀποδιδόμενον εἰς αὐτὴν τὸν πολύτιμον θησαυρὸν τῶν ἱερῶν λειψάνων
του.

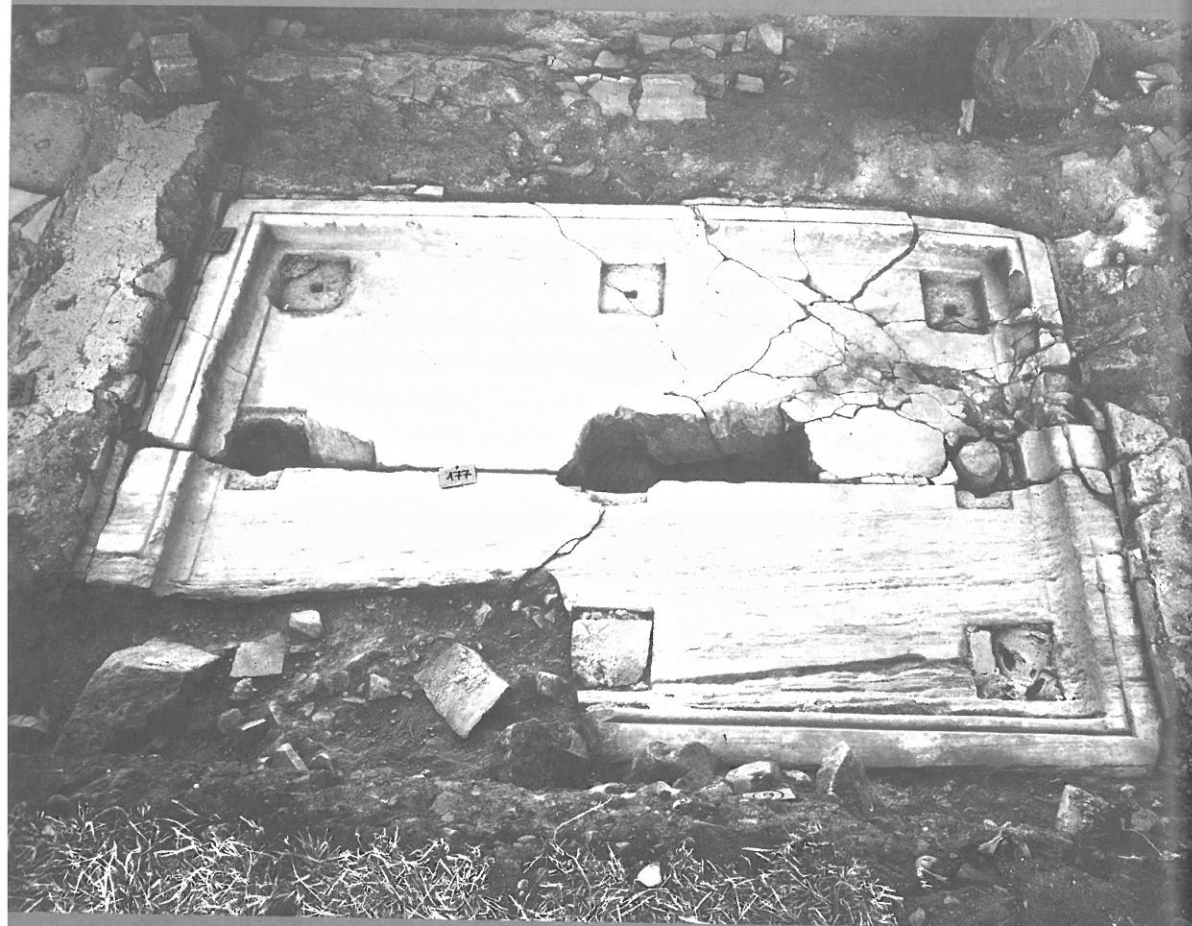
Τὸ παρὸν ἄρθρο, ἐλήφθη ἀπὸ τό ἀναμνηστικὸ τεῦχος: «Ἐπὶ τῇ ἐπανακομιδῇ τῆς Τιμίας
Κάρας τοῦ Ἁγίου Ἀποστόλου Τίτου ἐκ Βενετίας εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἡρα-
κλείου», εἰδικὴ ἔκδοσις τοῦ Πεδιοδικοῦ: «Ἀπόστολος Τίτος», 1966, σελ.
62 - 64.

18. Β' Κορ. η' 18,23.

Γόρτυνα, ἀπὸ τὴν πεντάκλιτη Βασιλική, πρὸ τοῦ χωριοῦ Μητρόπολη,
ὅπου καὶ ἡ Ἑδρα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, κατὰ τὴν πρωτοβυζαντινὴν περίοδο.
Ἀπὸ τό Βιβλίον: «Gortina di Creta...», 2010, τοῦ Καθηγητῆ, Α. Di Vita.

Γόρτυνα, ή Βάση της Αγίας Τράπεζας,
της πεντάκλιτης Βασιλικής,
πρό του χωριού Μητρόπολη, όπου και η Έδρα
της Εκκλησίας της Κρήτης,
κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο.
Από τό Βιβλίο: «Gortina di Creta...», 2010», του Καθηγητή, Α. Di Vita.

Γόρτυνα, από την τέλεση Θ. Λειτουργίας, μετά από περίπου 1300 χρόνια,
στήν πεντάκλιτη Βασιλική, πρό του χωριού Μητρόπολη,
όπου και η Έδρα της Εκκλησίας της Κρήτης,
κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, (Βάση της Αγίας Τράπεζας),
1^η Οκτωβρίου 2017, τελευταία ημέρα
του 3^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου της Ι. Μητροπόλεώς μας.

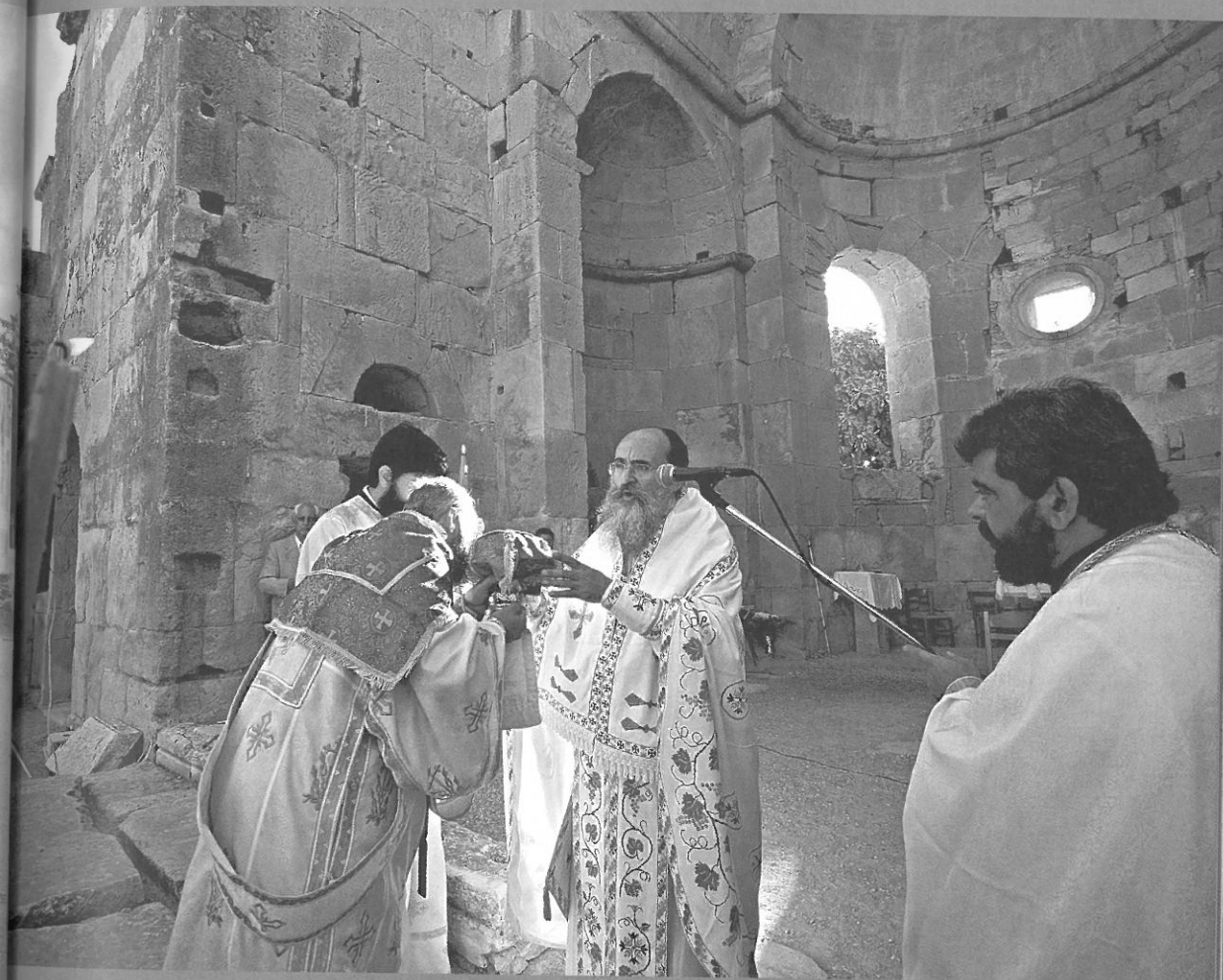
*Γόρτυνα, τό Σύνθρονο, τῆς πεντάκλιτης Βασιλικῆς,
πρό τοῦ χωριοῦ Μητρόπολη,
ὅπου καί ἡ Ἑδρα τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης,
κατά τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο.*

*Γόρτυνα, ἀπό τήν τέλεση Θ. Λειτουργίας, μετὰ ἀπό περίπου 1300 χρόνια,
στήν πεντάκλιτη Βασιλική, πρό τοῦ χωριοῦ Μητρόπολη, ὅπου καί ἡ Ἑδρα
τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, κατά τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, (Σύνθρονο),
1^η Ὀκτωβρίου 2017, τελευταία ἡμέρα τοῦ 3^{ου} Διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεώς μας.*

Γόρτυνα, Γόρτυνα, Ἱ. Ναός Ἀγ. Τίτου ἢ
Παναγίας Κερᾶς.

Γόρτυνα, ἀπό τήν τέλεση Θ. Λειτουργίας, στόν Ἱ. Ναό Ἀγ. Τίτου ἢ Παναγίας Κερᾶς,
20^η Σεπτεμβρίου 2012, πρώτη ἡμέρα τοῦ 1^{ου} Διεθνoῦς Συνεδρίου τῆς Ἱ. Μητροπόλεώς μας.

ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

Περί τό 65 μέ 66 μ. Χ.

Περί τό 65 μέ 66 μ. Χ., ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν Παῦλος, ἔγραψε τήν πρὸς τόν Τίτον Ἐπιστολή του, ἡ ὁποία ὅπως σημειώνει ὁ Καθηγητής, Γεώργιος Ἀντ. Γαλίτης, γράφτηκε «...περί τό 66 ἢ, τό νωρίτερο, τέλος τοῦ 65...»¹.

1. Ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου..., Γεωργίου Ἀ. Γαλίτη, ἐκδόσεις «Π. Πουρναρά», 2005, σ. 106.

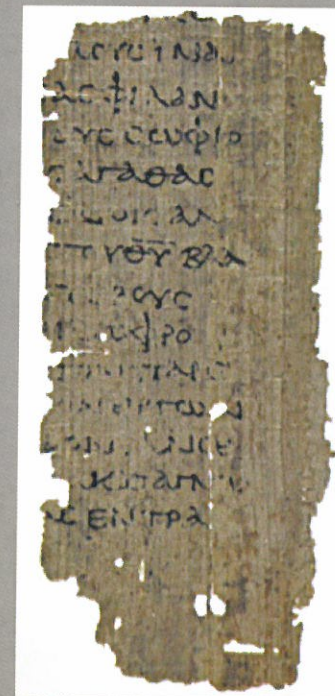
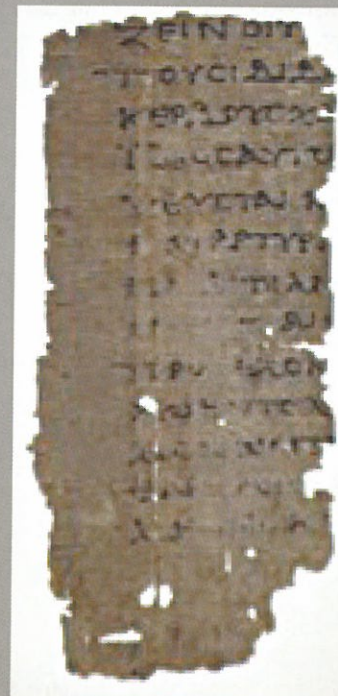
Ἡ πρὸς Τίτον Ἐπιστολή τοῦ Ἀποστόλου Παύλου

Κεφάλαιον 1

1 Παῦλος, δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν 2 ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων, 3 ἐφάνέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίους τὸν λόγον αὐτοῦ ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθη ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, 4 Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. 5 Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγὼ σοι διαταξάμην, 6 εἴ τίς ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστά, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας ἢ ἀνυπότακτα. 7 δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ, 8 ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ, 9 ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαίνουσῃ καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. 10 Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς, 11 οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν. 12 εἰπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης· Κρήτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί. 13 ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθῆς δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει, 14 μὴ προσέχοντες ἰουδαϊκοῖς μύθοις καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφόμενων τὴν ἀλήθειαν. 15 πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιαμμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρὸν, ἀλλὰ μεμíanται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις. 16 Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἶδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

Κεφάλαιον 2

1 Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαίνουσῃ διδασκαλίᾳ. 2 Πρεσβύτεας νηφαλίους εἶναι, σεμνοὺς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ. 3 Πρεσβύτειδας ὡσαύτως ἐν καταστάματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἶνω πολλῷ δεδουλωμένας, κα-

Τὰ ἀρχαιότερα ἀποσπάσματα τῆς πρὸς Τίτον Ἐπιστολῆς, τοῦ 2^{ου} μέ 3^{ου} αἰῶνα. Πάπυρος p32 ἀπὸ τῆ Βιβλιοθήκῃ Ράιλαντς, (Rylands), τοῦ Μάντσεστερ τῆς Ἀγγλίας.

λοδιδασκάλους, 4 ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας φιλάνδρους εἶναι, φιλοτέκνους, 5 σώφρονες, ἀγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθὰς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίους ἀνδράσιν, ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῇται. 6 Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν, 7 περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, ἀδιαφορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν, 8 λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ μὴδὲν ἔχων περὶ ἡμῶν λέγειν φαῦλον. 9 Δούλους ἰδίους δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας, 10 μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν. 11 Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις, 12 παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, 13 προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, 14 ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσῃται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας καὶ καθάρσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων. 15 Ταῦτα λάλει καὶ παρακάλει καὶ ἔλεγε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς· μηδεὶς σου περιφρονεῖτω.

Κεφάλαιον 3

1 Ὑπομίμησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐτοιμοὺς εἶναι, 2 μὴδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους. 3 Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους· 4 ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ, 5 οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου, 6 οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, 7 ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου. 8 Πιστὸς ὁ λόγος· καὶ περὶ τούτων βούλομαι σε διαβεβαιουῖσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προϊστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις· 9 μωρὰς δὲ ζητήσεις καὶ γενεαλογίας καὶ ἔρεις καὶ μάχας νομικὰς περιίστασο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι. 10 αἰρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ, 11 εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος καὶ ἀμαρτάνει ὧν αὐτοκατάκριτος. 12 Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρὸς σε ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρὸς με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι. 13 Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλῶ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μὴδὲν αὐτοῖς λείπῃ. 14 μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προϊστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι. 15 Ἀσπάζονται σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν· ἀμήν.

Νεοελληνικὴ ἀπόδοση

Κεφάλαιο 1

1 Ὁ Παῦλος, δούλος τοῦ Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθὴ πίστιν, τὴν ὁποία ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε στοὺς ἐκλεκτοὺς του, καὶ τὴν πλήρη γνώσιν τῆς ἀλήθειας, ποὺ ὁδηγεῖ στὴν εὐσέβεια, 2 καὶ μᾶς θεμελιώνει πάνω στὴν ἐλπίδα τῆς αἰώνιας ζωῆς τὴν ὁποία ὁ ἀψευδὴς καὶ ἀληθὴς Θεὸς ἔχει ὑποσχεθεῖ πρὸ πολλῶν αἰώνων, 3 τὴν ἐφάνερωσε δὲ σέ καιροὺς ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε ὀρίσει μὲ τὸν λόγο του, δηλαδὴ μὲ τὸ εὐαγγέλιο, μὲ τὸ εὐαγγελικὸ κήρυγμα, τὸ ὁποῖο κατὰ διαταγὴ τοῦ σωτῆρος μας Θεοῦ εἶναι ἐμπιστευμένο ὡς πολῦτιμος θησαυρὸς σέ μένα. 4 Πρὸς τὸν Τίτο, γνήσιο κατὰ τὴν κοινὴ μας πίστιν πνευματικὸ μου τέκνο, εἶθε νὰ εἶναι ἡ χάρις, τὸ ἔλεος, ἡ εἰρήνη ἀπὸ τὸ Θεὸ Πατέρα καὶ τὸν Κύριο Ἰησοῦ Χριστό, τὸν Σωτῆρα μας.

5 Ὁ λόγος ἀκριβῶς ποὺ σὲ ἄφησα, στὴν Κρήτη, εἶναι γιὰ νὰ ὁργανώσεις καλύτερα καὶ νὰ συμπληρώσεις, καὶ νὰ ἐγκαταστήσεις σέ κάθε πόλη πρεσβυτέρους, ὅπως ἐγὼ σὲ διέταξα. 6 Καὶ προκειμένου νὰ ἐκλέξεις πρεσβύτερο, θὰ ἐξετάζεις πρῶτον, ἐὰν κανεὶς εἶναι ἀνεπίληπτος καὶ ἀκατηγόρητος, σύζυγος μιᾶς γυναίκας εἰς ἐνὸς γάμου κοινωνία, ἐὰν ἔχει παιδιὰ πιστὰ, τὰ ὁποῖα δὲν κατηγοροῦνται ὡς ἄσωτα ἢ ἀνυπότακτα. 7 Διότι πρέπει ὁ ἐπίσκοπος, ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς ἐπιστάτῃ ἐκ μέρους τοῦ Θεοῦ, νὰ εἶναι ἄμεμπτος καὶ ἀκατηγόρητος, ὄχι αὐθάδης οὔτε εὐερέθιστος καὶ ὀργίλος, νὰ μὴ εἶναι μέθυσος, νὰ μὴ χειροδικεῖ, νὰ μὴ ἐπιδιώκει παράνομα καὶ αἰσχροὶ κέρδη. 8 Ἀλλὰ νὰ εἶναι φιλόξενος, φιλάγαθος, συνετὸς καὶ φρόνιμος, δίκαιος, εὐλαβὴς καὶ σεμνός, ἐγκρατής, 9 νὰ μένει προσηλωμένος στὸν ἀξιόπιστο λόγο, τὸν σύμφωνο μὲ τὴν διδασκίαν τοῦ Κυρίου καὶ τῶν Ἀποστόλων, γιὰ νὰ εἶναι ἔτσι ἰκανὸς καὶ δυνατὸς νὰ νουθετεῖ, νὰ προτρέπει σύμφωνα μὲ τὴν ὀρθὴ καὶ ἁγία διδασκαλία, ἀκόμη δὲ καὶ νὰ ἀποστομώνει τοὺς ἀντιλέγοντας, ἀποδεικνύων ἀνυπόστατα τὰ λόγια των. 10 Γιατί ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ προέρχονται ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους ποὺ εἶναι ἀνυπότακτοι καὶ διδάσκουν ψεύτικα καὶ ἐπιβλαβῆ πράγματα, ἀξαπατώντας τοὺς ἀνθρώπους. 11 Αὐτοὺς πρέπει κανεὶς νὰ τοὺς ἀποστομώνει. Αὐτοὶ εἶναι ἐκεῖνοι ποὺ ἀναστατώνουν ὁλόκληρες οἰκογενεῖας, διδάσκοντας πράγματα ποὺ δὲν πρέπει, χάρις τοῦ αἰσχροῦ κέρδους, ὡς ἱεροκάπηλοι. 12 Εἶπε δὲ κάποιος δικὸς τους ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς Κρητικούς, ποὺ τὸν θεωροῦν ὡς προφήτη· “οἱ Κρήτες εἶναι πάντοτε ψεῦστες, κακὰ καὶ ἀνήμερα θηρία, ἀχόρταστες κοιλιές”. 13 Ἡ μαρτυρία αὐτὴ εἶναι ἀληθινή. Γιὰ τοῦτο ἔλεγχέ τους ἐντονα καὶ ἀπότομα, γιὰ νὰ κατορθώσουν ἔτσι νὰ κρατήσουν ἀνόθευτη καὶ ὑγιῆ τὴν πίστιν, 14 χωρὶς νὰ δίδουν καμμία προσοχὴ σέ ἰουδαϊκοὺς μύθους καὶ σέ ἐντολὰς ἀνθρώπων, ποὺ ἀποστρέφονται τὴν ἀλήθεια. 15 Νὰ μὴ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τοὺς ὅσα περὶ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων φαγητῶν διδάσκουν οἱ ψευδάδελφοὶ Ἰουδαῖοι. Γιατί εἰς μὲν τοὺς καθαρὸς κατὰ τὴν καρδιά εἶναι ὅλα καθαρὰ· εἰς δὲ τοὺς μολυσμένους ἀπὸ τὴν ἁμαρτία καὶ ἀπίστους τίποτε δὲν εἶναι καθαρὸ, ἀλλὰ ἔχει μολυνθεῖ ὁ νοῦς τους καὶ ἡ συνείδησή τους. 16 Ὁμολογοῦν μὲ τὰ λόγια, ὅτι γνωρίζουν τὸν Θεό, μὲ τὰ ἔργα τους ὅμως τὸν ἀρνοῦνται. Εἶναι δὲ ἔτσι βδελυροὶ καὶ ἀποτρόπαιοι καὶ ἀπειθεῖς καὶ γιὰ κάθε καλὸ ἔργο ἀνίκανοι καὶ ἀνάξιοι.

Κεφάλαιο 2

1 Ἐσύ ὅμως δίδασκε ἐκεῖνα πού πρέπει καί ταιριάζουν στήν ὀρθή καί σωστή διδασκαλία. 2 Διδάσκει τοὺς γέροντες νὰ εἶναι προσεκτικοί καί ἄγρυπνοι, σεμνοί, φρόνιμοι καί συνετοί, ὑγιεῖς καί ρωμαλέοι στήν ὀρθή πίστη, στήν ἀγάπη, στήν ὑπομονή. 3 Ἐπίσης τίς ἡλικιωμένες γυναῖκες νὰ εἶναι στήν ἐμφάνιση καί ἐνδυμασία ἱεροπρεπεῖς, νὰ μὴ παρασύρονται σέ διαβολές καί συκοφαντίες, νὰ μὴ εἶναι ὑποδουλωμένες στό κρασί, νὰ διδάσκουν τὰ καλὰ καί ἀληθινά, 4 γιὰ νὰ νουθετοῦν καί σωφρονίζουν τίς νέες, ὥστε αὐτές νὰ ἀγαποῦν τοὺς ἄνδρες τους καί τὰ παιδιά τους, 5 νὰ εἶναι ἀγνές, νὰ ἔχουν σωφροσύνη, νὰ φροντίζουν γιὰ τὰ σπίτια τους, ἀγαθές, νὰ θὰ ὑποτάσσονται στοὺς ἄνδρες τους, γιὰ νὰ μὴ βλασφημεῖται ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. 6 Ἐπίσης τοὺς νεώτερους νὰ τοὺς προτρέπεις νὰ εἶναι σώφρονες, 7 καί ἐσύ νὰ συμπεριφέρεσαι ἔτσι ὥστε σέ ὅλα νὰ εἶσαι παράδειγμα καλῶν ἔργων καί ἡ διδασκαλία σου νὰ εἶναι ἀνῳθενή, ἀγνή καί καθαρή. 8 Νὰ εἶναι ὁ λόγος ὑγιής καί ἀπαλλαγμένος ἀπὸ τὴν ἀσθένεια τῆς αἰρέσεως, ἄμεμπτος καί ἀκατάκριτος, ὥστε καί ὁ πολέμιος νὰ ἐντραπεῖ, μὴ ἔχων κανένα κακὸ νὰ πεῖ σέ βάρος μας. 9 Πρότρεπε τοὺς δούλους νὰ ὑποτάσσονται στοὺς κυρίους τους, νὰ εἶναι πρὸς αὐτοὺς εὐάρεστοι σέ ὅλα, νὰ μὴ ἀντιλέγουν, 10 νὰ μὴ κλέβουν, ἀλλὰ νὰ δείχνουν ὅτι εἶναι ἄξιοι ἐμπιστοσύνης, ὥστε μέ ὅτι κάνουν νὰ τιμοῦν τὴ διδασκαλία τοῦ Θεοῦ, τοῦ σωτῆρα μας.

11 Γιατί φανερώθηκε πλέον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ γιὰ νὰ σώσει ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. 12 Αὐτὴ μᾶς καθοδηγεῖ νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἀσέβεια καί τίς κοσμικὲς ἐπιθυμίες καί νὰ ζήσουμε μέ σωφροσύνη, μέ δικαιοσύνη καί μέ εὐσέβεια στὸν παρόντα αἰῶνα, 13 περιμένοντας τὴν μακαριότητα, πού ἐλπίζουμε, τὴ φανέρωση τῆς δόξας τοῦ μεγάλου Θεοῦ καί Σωτῆρα μας Ἰησοῦ Χριστοῦ, 14 ὁ ὁποῖος παρέδωκε τὸν εὐατὸ του γιὰ μᾶς, γιὰ νὰ μᾶς λυτρώσει ἀπὸ κάθε ἀνομία, νὰ μᾶς καθαρῇ, ὥστε νὰ μᾶς κάνει ἓνα λαὸ πού νὰ ἀνήκει μόνο σ' αὐτόν καί νὰ καταγίνεται μέ ζῆλο στα καλὰ ἔργα. 15 Αὐτὰ λέγε καί πρότρεπε καί ἔλεγε μέ κάθε ἐπιταγή. Κανείς ἄς μὴ σέ περιφρονεῖ.

Κεφάλαιο 3

1 Ὑπενθύμιζε σέ αὐτοὺς νὰ ὑποτάσσονται στις ἀρχές καί τίς ἐξουσίες, νὰ πειθαρχοῦν καί νὰ εἶναι ἔτοιμοι γιὰ κάθε καλὸ ἔργο. 2 Νὰ μὴ κακολογοῦν κανένα· νὰ εἶναι εἰρηνικοί καί ἀνεξικακοί, ἐπιεικεῖς καί νὰ δείχνουν σέ κάθε περίσταση πραότητα πρὸς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. 3 Γιατί καί μεῖς ἤμασταν κάποτε ἄμναλοι, ἀπειθεῖς, πλανημένοι, ὑποδουλομένοι σέ κάθε λογῆς ἐπιθυμίες καί ἡδονές ζούσαμε μέσα στήν κακία καί τὸ φθόνο, ἤμασταν μισητοί καί μισούσαμε ὁ ἓνας τὸν ἄλλο. 4 Ὅταν ὅμως φανερώθηκε ἡ ἀγαθότητα καί ἡ ἀγάπη τοῦ σωτῆρος μας Θεοῦ στοὺς ἀνθρώπους, 5 μᾶς ἔσωσε ὅχι ἀπὸ τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης πού τάχα ἐκάναμε ἐμεῖς, ἀλλὰ γιατί μᾶς σπалχνίστηκε, μᾶς ἔσωσε μέ τὸ βάπτισμα τῆς ἀναγέννησης καί τῆς ἀνανέωσης πού χαρίζει τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, 6 τὸ ὁποῖο ὁ Θεὸς ἔχυσε καί ἔδωσε σέ μᾶς πλουσίως διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ Σωτῆρα μας. 7 Καί τοῦτο, γιὰ νὰ δικαιωθοῦμε μέ τὴ δίκη του χάρις καί νὰ γίνουμε κληρονόμοι τῆς αἰώνιας ζωῆς, πού προσδοκοῦμε. 8 Αὐτὸς δὲ ὁ λόγος, πού σοῦ γρά-

φω, εἶναι κατὰ πάντα ἀληθινὸς καί ἀξιόπιστος. Καί περὶ αὐτῶν τῶν μεγάλων ἀληθειῶν θέλω νὰ διαβεβαιώνεις καί νὰ πείθεις τοὺς Χριστιανούς, γιὰ νὰ φροντίζουν, ὅσοι ἔχουν πιστεύσει στὸν Θεόν, νὰ μὴ μένουν στήν ἀπλή πίστη, ἀλλὰ νὰ πρωτοστατοῦν μέ ζῆλο σέ καλὰ ἔργα. Αὐτὰ δὲ πού εἶπα παραπάνω εἶναι τὰ καλὰ καί τὰ ὠφέλιμα στοὺς ἀνθρώπους. 9 Νὰ ἀποφεύγεις τίς ἀνόητες ἀναζητήσεις σέ γενεαλογικοὺς καταλόγους, τίς φιλονεικίες καί τίς διαμάχες γύρω ἀπὸ τίς διατάξεις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ νόμου· διότι ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀνωφελῆ καί μάταια. 10 Αἰρετικὸ ἀνθρώπο, ὁ ὁποῖος ὕστερα ἀπὸ πρώτη καί δευτέρα συμβουλή μένει μέ πείσμα στὴ πλάνη του, παράτησέ τον. 11 Γνωρίζων, ὅτι αὐτὸς ἔχει πλέον διαστραφεῖ καί ἁμαρτάνει, καταδικάζοντας ἔτσι ὁ ἴδιος τὸν εὐατὸ του. 12 Ὅταν θὰ σοῦ στείλω τὸν Ἀρτεμᾶ ἢ τὸν Τυχικό, φρόντισε νὰ ἔλθεις νὰ με συναντήσεις στὴ Νικόπολη, διότι ἐκεῖ ἔχω ἀποφασίσει νὰ περάσω τὸ χειμῶνα. 13 Τὸ Ζηνᾶ τὸ νομικὸ καί τὸν Ἀπολλῶ νὰ τοὺς ἐφοδιάσεις μέ πολλὴ ἐπιμέλεια, ὥστε νὰ μὴ τοὺς λείπει τίποτε στὸ ταξίδι τους. 14 Ἄς φροντίζουν δὲ καί οἱ ἰδικοὶ μας νὰ πρωτοστατοῦν σέ καλὰ ἔργα καί μάλιστα στίς ἐπείγουσες ἀνάγκες τῶν ἀδελφῶν, γιὰ νὰ μὴ μένουν ἄκαρποι. 15 Σὲ χαιρετοῦν ὅλοι ὅσοι εἶναι μαζί μου· χαιρέτησε ὅλους ἐκείνους, πού μᾶς ἀγαποῦν διὰ τῆς πίστεως τοῦ Χριστοῦ. Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἃς εἶναι μέ ὅλους σας. Ἀμήν.

Μολυβδόβουλο, τοῦ 8^{ου} αἰῶνα.

Βρέθηκε στήν Κνωσό καί φυλάσσεται στό Ἱστορικό Μουσεῖο Ἡρακλείου.

Στόν ἐμπροσθότυπο ὁ Ἅγιος Τίτος.

Στόν ὀπισθότυπο γράφει Ἀνδρέαν, Κρήτης πρόεδρον, Χριστέ, σῶζεις.

**Ίερά ἐγκαίνια Παρεκκλησίου τῆς Ίεράς Συνάξεως
τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Παύλου καί Τίτου,
στόν 2^ο ὄροφο πάνω ἀπό τό Πολιτιστικό μας Κέντρο.
Ὁμιλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου
Γορτύνης καί Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου, 19/1/2023.**

Τό βιβλίο κρητικό πανάγιο τό ὁποῖο περιέχει ὅλες τίς ἀσματικές ἀκολουθίες τῶν Ἀγίων τῆς Κρήτης, τήν πρώτη Κυριακή μετά τήν 25^η Αὐγούστου πού ἐορτάζει ὁ Ἀπ. Τίτος, περιέχει ἰ. ἀκολουθία ἀφιερωμένη στήν ἀπό κοινοῦ ἰ. μνήμη τῶν Ἀπ. Παύλου καί Τίτου, ἰδρυτῶν τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης. Πρόκειται, δηλαδή, περί τοῦ ἐορτασμοῦ τῆς ἰ. Συνάξεως τῶν Ἀπ. Παύλου καί Τίτου.

Αὕτη τήν ἰ. Σύναξη, τῆς ἀπό κοινοῦ ὕμνολογήσεως τῶν Ἀγίων, Παύλου τοῦ Ἀποστόλου τῶν Ἑθνῶν καί Τίτου τοῦ Πρώτου Ἐπισκόπου τῆς Μεγαλονήσου, τῶν ἰδρυτῶν τῆς Ἐκκλησίας Κρήτης, ἐπιλέξαμε νά τιμᾷ τό παρεκκλήσιο αὐτό, τό ὁποῖο, χάριτι Θεοῦ, ἐγκαινιάσαμε σήμερα, 19 Ἰανουαρίου, κατὰ τήν ἐορτή τοῦ Ἀγ. Μακαρίου.

Θά λέγαμε ὅτι στήν ἐν λόγῳ ἐπιλογή διαγράφεται ἡ ἀπό Παύλου καί Τίτου πνευματική διαδρομή γιά τή σύσταση τῆς πρωτοχριστιανικῆς Κρήτης, ἡ ὁποία στή προέκτασή της, στό διάβα τῆς ἱστορίας μας, ὅπως παρατηροῦμε, εἴτε σέ ἐποχές εἰρήνης, εἴτε σέ ἐποχές πολέμων -στήν περίπτωση τῆς Κρήτης σκληρές, πολυχρόνιες, μαῦρες, κι' ἄραχνες- ἡ Κρήτη δέν ἔπαυε ποτέ νά ἔχει τή χριστιανική συνέχειά της.

«...Καί ἡ Κρήτη, πού δοκίμασε στή μοίρα της πολλούς ἀφέντες, ξεχώρισε τόν Ἀφέντη Χριστό καί τόν ἐνθρόνισσε στίς

...Αὕτη ἡ κρητική χριστιανική διάρκεια, γιά μᾶς, τοὺς Κρήτες ὀρθόδοξους χριστιανούς, δέν ἐρμηνεύεται μόνο διά τῶν στεγνῶν χρωματισμῶν πού σχηματίζονται πάνω στά χαρτιά τῶν ἱστοριοδιφῶν ἢ μόνο διά τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας, ἐκείνης τοῦ ἀδούλωτου δυναμικοῦ φρονήματός μας...

κορυφές τῶν βουνῶν της καί μέσα βαθεῖα στήν καρδιά της...»¹. Τελικά, ἡ Κρήτη ἔμεινε ἀήττητη, ἐλεύθερη, δέν ὑποδουλώθηκε καί ἐξακολουθεῖ νά εἶναι χριστιανική καί ὀρθόδοξη.

Αὕτη ἡ κρητική χριστιανική διάρκεια, γιά μᾶς, τοὺς Κρήτες ὀρθόδοξους χριστιανούς, δέν ἐρμηνεύεται μόνο διά τῶν στεγνῶν χρωματισμῶν πού σχηματίζονται πάνω στά χαρτιά τῶν ἱστοριοδιφῶν ἢ μόνο διά τῆς ἰδιοσυγκρασίας μας, ἐκείνης τοῦ ἀδούλωτου δυναμικοῦ φρονήματός μας.

Ἀπό πνευματικῆς πλευρᾶς, μέσα ἀπό τά γεγονότα τοῦ κόσμου τούτου, οἱ χριστιανοί τῆς Κρήτης, βλέπουμε ξεκάθαρα ὅτι: «...ἡμεῖς δέ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν...»², δηλαδή «...ἡμεῖς δέ λάβαμε τό

1. Ὁ Χριστὸς σημάδεψε τὴν Κρήτη, Μητροπ. Κισάμου καί Σελίνου Εἰρηναίου, ἐκδ. «Προσδοκία», Χανιά 2013, σ. 21.

2. Α' Κορ. 2, 12-13.

Ἀπὸ τὰ ἰ. ἐγκαίνια τοῦ παρεκκλησίου τοῦ 2^{ου} ὀρόφου πού βρίσκεται πάνω ἀπὸ τό Πολιτιστικό μας Κέντρο, ἀφιερωμένο στή ἰ. Σύναξη τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Παύλου καί Τίτου.

...Καί γιά τήν περίπτωση τῆς Κρήτης, οἱ κάτοικοί της, ἀντικρίζουμε τί ἐτοίμασε γι' αὕτη ἡ ἀνεξιχνίαστη βουλή τοῦ Θεοῦ καί διακρίνουμε «...τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν...», δηλαδή τί μᾶς χάρισε ὁ Θεός. Ἡ Κρήτη, ὡς τὰ σήμερα, δέν καταχτήθηκε καί ἔμεινε χριστιανική καί ὀρθόδοξη...

πνεῦμα τοῦ κόσμου, ἀλλὰ τό Πνεῦμα πού στέλνει ὁ Θεός, γιά νά μπορούμε νά μάθουμε αὐτά πού ὁ ἴδιος ἐτοίμασε γιά χάρη μας...», ὡς λέγει ὁ Παῦλος.

Καί γιά τήν περίπτωση τῆς Κρήτης, οἱ κάτοικοί της, ἀντικρίζουμε τί ἐτοίμασε γι' αὕτη ἡ ἀνεξιχνίαστη βουλή τοῦ Θεοῦ καί διακρίνουμε «...τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν...»³, δηλαδή τί μᾶς χάρισε ὁ Θεός. Ἡ Κρήτη, ὡς τὰ σήμερα, δέν καταχτήθηκε

3. Α' Κορ. 2, 12.

καί ἔμεινε χριστιανική καί ὀρθόδοξη.

Γιά τοῦτο, οἱ Κρήτες, μέ βαθύτατη εὐγνωμοσύνη, προσκυνοῦμε, «...τὸν Πατέρα καί τὸν Υἱόν, καί Πνεῦμα τὸ θεῖον, τριςυπόστατον κράτος, τὴν μίαν Βασιλείαν, καί Κυριότητα»⁴ καί πού γιά τοῦτο τιμοῦμε τοὺς θεϊότατους Παῦλο καί Τίτο. Παῦλος – Τίτος, εἶναι τό ἀτέλειωτο διπλόσκολο τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης, ὅπως τό ἔχουμε πεῖ καί ἄλλες φορές.

Χρυστοῦμε τήν πίστη μας σ' αὐτούς, ὡς ἀγωγούς τῆς χάρης τοῦ Χριστοῦ. Μάλιστα γιά μᾶς, πού ζοῦμε στήν πρωτοαποστολική αὐτὴ Μητρόπολη τῶν Καλῶν Λιμένων καί τῆς Γόρτυνας, τό χρέος εἶναι βαρύτερο καί τοῦτο διότι βρισκόμαστε ἄμεσα, παρά τὰ θεμέλια τῆς πίστες μας, στοὺς Ἀγ. Τόπους τῆς Κρήτης.

4. Μεγαλυνάριο, ἀπὸ τό Μεσονυκτικό τῆς Κυριακῆς.

Ἡ δοξολογία μας, λοιπόν, πρὸς τὸν Τρισάγιο Θεὸ εἶναι ἀέναη, ἀναπεμπομένη ἀπὸ τὰ πρῶτα χριστιανικὰ χρόνια τῆς Μεγαλονήσου μέχρι σήμερα, κατὰ πὼς εἶπε ὁ Παῦλος πρὸς τὸν Τίτο: «...κατὰ τὸ ἔλεός του, (τοῦ Θεοῦ)... τὸ ὁποῖο ἔχυσε καὶ ἔδω-σε σέ μᾶς πλούσια διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρα μας... γιὰ νὰ γίνουμε κληρο-νόμοι τῆς αἰώνιας ζωῆς...»⁵.

Ἡ δὲ ἔκφραση τῆς τιμῆς μας πρὸς Ἀγ. Ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ, Παῦλο καὶ Τίτο, εἶναι διηγετική, στήν ὁποία παρακα-λοῦμε τὸν Θεὸ νὰ δεχθεῖ μιὰ μικρὴ προ-σθήκη, τὴν ἀφιέρωση αὐτοῦ τοῦ ταπεινοῦ παρεκκλησίου, στὸ ὄνομα τῆς ἱ. Συνάξεώς τους.

Ὁ Παῦλος, ὅπως διαβάζουμε στήν πρὸς τὸν Τίτο Ἐπιστολή του, τοῦ λέει ὅτι χάρις τοῦ Χριστοῦ τὸν ἄφησε στήν Κρήτη⁶. Ἀπὸ τότε, ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ δὲν ἤρθη ἀπὸ τὴν πορεία τῆς χριστιανικῆς Κρήτης, δὲν σταμάτησε νὰ ὑπάρχει ἡ ὀρθόδοξη πίστη, παρά τίς προπαγάνδες γιὰ νὰ τὴν ἀλλάξει καὶ παρά τοὺς διωγμούς γιὰ νὰ ἀλαξοπι-στήσει.

Ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν Κρήτη καὶ εἶναι αὐτὴ πού τὴν σκέπασε καὶ τὴν σκεπάζει. Ἐπικαλούμεθα, λοιπόν,

...Ἡ χάρις τοῦ Χριστοῦ δὲν ἐγκατέλειψε τὴν Κρήτη καὶ εἶναι αὐτὴ πού τὴν σκέπα-σε καὶ τὴν σκεπάζει. Ἐπικαλούμεθα, λοι-πόν, τῇ χάριτι τοῦ Κυρίου, διὰ πρεσβειῶν των Ἀγ. Ἀποστόλων Παύλου καὶ Τίτου, τῶν ἁγρυπνῶν προστατῶν τῆς Κρήτης, γιὰ νὰ μπορέσουμε, στὰ χρόνια πού ἔρχο-νται, πού ὅπως ὅλα δείχνουν θὰ εἶναι ἔτη δοκιμασίας τῆς πίστες, νὰ κρατήσουμε τὴν Κρήτη...

τῇ χάριτι τοῦ Κυρίου, διὰ πρεσβειῶν των Ἀγ. Ἀποστόλων Παύλου καὶ Τίτου, τῶν ἁγρυπνῶν προστατῶν τῆς Κρήτης, γιὰ νὰ μπορέσουμε, στὰ χρόνια πού ἔρχονται, πού ὅπως ὅλα δείχνουν θὰ εἶναι ἔτη δο-κιμασίας τῆς πίστες, νὰ κρατήσουμε τὴν Κρήτη, κατὰ πὼς παραγγέλει ὁ Παῦλος στὸν Τίτο: «...ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβεια καὶ τίς κοσμικὲς ἐπιθυμίες καὶ νὰ ζήσου-με μέ σωφροσύνη, μέ δικαιοσύνη καὶ μέ εὐσέβεια στὸν παρόντα αἰῶνα, περιμένο-ντας τὴ μακαριότητα πού ἐλπίζουμε, δη-λαδὴ τὴν ἐμφάνιση τῆς δόξας τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρα μας, τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ...»⁷.

5. ...κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον...οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν... κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰώνιου..., Τίτ. 3, 4-7.

6. ...Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ..., Τίτ. 1, 5.

7. ...ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσω-μεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ..., Τίτ. 2, 12-13.

Ἅγιοι Ἀπόστολοι Παῦλος καὶ Τίτος,

ἱ. εἰκόνα τοῦ παρεκκλησίου τοῦ 2^{ου} ὁρόφου πού βρίσκεται πάνω ἀπὸ τὸ Πολιτιστικὸ μας Κέντρο, ἀφιερωμένο στή ἱ. Σύναξη τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Παύλου καὶ Τίτου, ἔργο κ. Παν. Μόσχου.

ΓΟΡΤΥΝΑ - ΑΓΙΟΙ ΔΕΚΑ ΜΑΡΤΥΡΕΣ

250 μ. Χ.

Οἱ Ἅγιοι Δέκα Μάρτυρες οἱ ἐν Γορτύνῃ τῆς Κρήτης μαρτύρησαν τό 250 μ. Χ., ἐπὶ Αὐτοκράτορος Δεκίου.

Ἀπό τὴν πρωτεύουσα τῆς Κρήτης, Γόρτυνα καὶ συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς ἐν λόγῳ πόλεως, πού λεγόταν Ἑρμαῖο, ἦταν

ὁ Θεόδουλος,

ὁ Σατρονῖνος,

ὁ Εὐπορος,

ὁ Γελάσιος καὶ

ὁ Εὐνικιανός.

Ἀπὸ τὴν Κνωσό ἦταν ὁ Ζωτικός.

Ἀπὸ τὴ Λεβήνα ἦταν ὁ Πόμπιος.

Ἀπὸ τὸ Πάνορμο ἦταν ὁ Ἀγαθόπους.

Ἀπὸ τὴν Κυδωνία ἦταν ὁ Βασιλείδης.

Ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο ἦταν ὁ Εὐάρεστος.¹

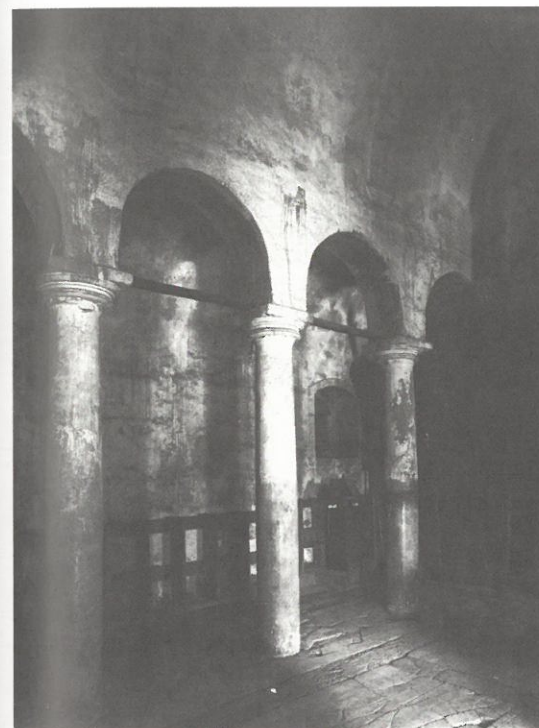
1. Ἐνδεικτικά ἀπὸ τίς πηγές ἀναφέρουμε ἐδῶ: α) Ἀνδρέου ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, ἐγκώμιον εἰς τοὺς ἁγίους Δέκα καὶ καλλινίκους μάρτυρας, τοῦ Βασ. Λαοῦρδα, Κρητικά Χρονικά Γ' καὶ β) Ἅγιος Ἀνδρέας Κρήτης ὁ Μελωδός· Βίος καὶ Ἔργο, τοῦ Γεωργίου Στεφάτου, Διδακτορική Διατριβὴ στὸ Τμῆμα Φιλολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν, 2020.

Μικρογραφία, ἀπὸ χειρόγραφο μέ τὸ μαρτύριο τῶν Ἀγ. Δέκα, ἀπὸ τὸ μηνολόγιο τοῦ Αὐτοκράτορα Βασιλείου Β', (Vat. gr. 1613), τοῦ 10^{ου} αἰῶνα.

Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀγ. Δέκα, στοὺς Ἀγ. Δέκα, τό 1900, ἀπὸ τὰ νοτιοδυτικά. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Καθηγητῆ, Α. Di Vita, «Ἡ Γόρτυνα τῆς Κρήτης, δεκαπέντε αἰῶνες ἀστικοῦ βίου», (GORTINA DI CRETA, QUINDICI SECOLI DI VITA URBANA, μετάφραση στὰ ἑλληνικά, ἔκδ. «Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης», 2015. σ. 307, ὅπου ὁ Καθηγητὴς σημειώνει ὅτι ἡ φωτ. εἶναι ἀπὸ τὸν Gerola 1908, σ. 187, εἰκ. 128 καὶ ὅτι ὁ νάρθηκας τοῦ Ι. Ν. πού σήμερα δὲν ὑπάρχει, ὅπως δείχνει ἡ φωτ. τό 1900, «Εἶναι ἀκόμη ὄρθιος, ἂν καὶ χωρὶς στέγη, ὁ παλαιὸς τριμερὴς νάρθηκας».

Ἅγ. Δέκα - ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγ. Δέκα. Ἀπὸ τὸ βιβλίο: «Ἡ Βενετικὴ Κρήτη, τὸ Βενετικὸ Ἰνστιτοῦτο καὶ ἡ Κρητικὴ ἀποστολὴ τοῦ Γκιουζέπε Γκερόλα, Φωτογραφικὴ Συλλογὴ 1900-1902», (CRETA VENEZIANA L'Istituto Veneto e la Missione Cretese di Giuseppe Gerola, Collezione fotografica 1900-1902), τῶν συγγραφέων SPIRIDIONE ALESSANDRO CURUNI καὶ LUCILLA DONATI, ἔκδοση τοῦ Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti, Venezia 1988, σελ. 388.

Ἀποσπάσματα ἀπὸ μιά Ἐπιστολή,
τῆς Ἱερᾶς Ἐπαρχιακῆς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κρήτης,
πρὸς Λέοντα τὸν Αὐτοκράτορα,
ἡ ὁποία ἐμπεριέχει ἀναφορά
στοὺς Ἁγίους Δέκα,
τοῦ ἔτους 457 μ. Χ.

Εἰς τὸν Εὐσεβέστατον αὐτοκράτορα καὶ τῷ Χριστῷ ἀγαπητὸν κύριον Λέοντα, ὁ Μαρτύριος ταπεινὸς Ἐπίσκοπος τῆς ὑμετέρας Γορτύνης.

...Ἀπὸ αὐτά δέ ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὥρισεν ἡ εὐσέβειά σας νὰ δεικνύωμεν ἐγὼ καὶ δι' ἐμοῦ οἱ συλλειτουργοὶ τῆς Κρήτης ὑποστηρίζοντες τὰ ἐνστερνιζόμεθα, διότι πιστεύομεν ὅτι ἡ Ἁγία ἐν Χαλκηδόνι Σύνοδος συμφωνεῖ μέ τὴν ἔκθεσιν πίστεως τῶν τριακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ Πατέρων, τῶν συγκεντρωθέντων εἰς τὴν πόλιν Νίκαιαν...

Καὶ δηλώνομεν εἰς τὴν γαληνότητά σας ὅτι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἡ Κρήτη σας, καθόλου δέν ἔχει δοκιμασθῇ ἀπὸ τὴν αἰρετικὴν βλασφημίαν, ἀφοῦ Δέκα Ἐπαρχιακοὶ Μάρτυρες κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἰκέτευαν τὸν Σωτῆρα Θεόν, ὥστε ἡ Κρήτη, ἡ ἐπαρχία αὐτῶν, νὰ φυλάσσεται ἐλεύθερη ἀπὸ τοὺς αἰρετικούς πειρασμούς, σύμφωνα μέ τὸν μεγαλορρήμονα Ἀπόστολον Παῦλον, ὁ ὁποῖος γράφει ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγωνται αἱ νομικαὶ ζητήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι γνωστὸν ὅτι, συχνά δημιουργοῦν διαμάχας...

Μαρτύριος Ἐπίσκοπος Γορτύνης

σῶαν τὴν ἐξουσίαν σας, ἡ ὁποία φυλάττει τὴν εἰρήνην τῶν Ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, νὰ τὴν διατηρῇ καθ' ὅλον τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡ Ἁγία καὶ Ζωοποιὸς Τριάς, εὐσεβέστατε καὶ τῷ Χριστῷ ἀγαπητῇ Αὐτοκράτωρ.

Κύριλλος Ἐπίσκοπος Σουβρίτου, ὁμοίως.
Εὐφρόνιος Ἐπίσκοπος Ἱεραπύτνης, ὁμοίως.
Γεννάδιος Ἐπίσκοπος Κνωσσοῦ, ὁμοίως.
Προσδόκιος Ἐπίσκοπος Λάμπης, ὁμοίως.
Εὐφράτης Ἐπίσκοπος Χερσονήσου, ὁμοίως.
Νικέας Ἐπίσκοπος Καντάνου, ὁμοίως.
Σέβων Ἐπίσκοπος Κυδωνίας, ὁμοίως.¹

1. Ἡ Ἐπιστολή αὕτη εἶναι στή λατινικὴ γλῶσσα καὶ βρίσκεται στό ἔργο *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τόμος 7^{ος}, τοῦ J. D. Mansi, πού ἐκδόθηκε στή Φλωρεντία τῆς Ἰταλίας, τό 1762 καὶ στό ἔργο *Acta conciliorum oecumenicorum*, τόμος 2^{ος}, τοῦ E. Schwartz, πού ἐκδόθηκε στό Βερολίνο τῆς Γερμανίας, τό 1927 καὶ 1936, βλ. μετάφραση ἀπὸ τὰ λατινικά: Στυλ. Δ. Βασιλόπουλος, Καθηγητής, στό βιβλίο: «Οἱ Ἅγιοι Δέκα Μάρτυρες οἱ ἐν Κρήτῃ 250 μ. Χ.», τοῦ Χρυσόστομου Παπαδάκη, Ἀρχιμ. τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, πού ἐκδόθηκε τό 2004.

Χειρόγραφο μέ τό μαρτύριο τῶν Ἀγ. Δέκα,
τῆς Ἱ. Μονῆς Μεγίστης Λαύρας Ἀγ. Ὁρους, (Δ51 427), τοῦ 11^{ου} αἰῶνα.

+ ΜΗΝΙ ΤΩΙ ΑΥΤΩ ΚΤΙ-

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΩΝ ΔΕ
ΕΙΩΝ ΔΕΚΑ ΜΑΡΤΥ
ΡΩΝ ΤΩΝ ΕΝ ΚΡΗΤΗ
ΛΟΣ ΜΕΝ ΑΙΟΤΙ Τ
ΘΡΥΛΟ ΜΕΝΕΣ ΔΙΔΕ
ΕΤΟΙΜΗΤΗΣ ΟΜΕΝ
ΤΟ ΚΑΛΟΣ. ΟΔΕ ΤΟ
ΜΕΓΕΘΟΣ. ΚΑΙ ΟΜΕΝ
ΤΕΙΧΗ ΚΑΙ ΛΙΜΕΝΑΣ.
ΟΔΕ ΤΩΝ ΟΡΩΝ ΤΗΝ
ΚΡΑΣΙΜ. ΚΑΙ ΤΟ ΤΩΝ
ΚΑΡΠΩΝ ΑΦΟΡΟΝ.
ΕΓΩ ΔΕ Ο ΠΑΝΤΑ
ΤΑΛΑΜΙΚΑ. ΚΑΙ
ΗΜΕΡΗΝ ΑΓΙΩΝ ΕΙ
ΠΟΙΜΕ ΤΟΥΤΑΥΤΗΣ ΔΗ
ΜΟΥΡΓΟΥ ΦΟΡΑΝ. ΤΑΥ
ΤΗΜ ΠΡΟ ΤΩΝ ΑΛΛΩ
ΕΓΩ. ΤΙΣ ΔΗ ΕΤΟΣ
ΟΚΑΡ ΠΟΣ ΣΤΙΣ ΟΤΟ

ΣΥ ΤΟΣ ΤΗΣ ΜΗΘΥΝ ΚΟΣ
ΜΟΣ. ΤΙΣ ΕΓΩΣ. ΚΑΙ
ΟΘΕΟΣ ΤΩΝ ΜΑΡΤΥΡΩΝ
ΧΟΡΟΣ. ΟΘΠΑ ΜΟΝΕΣ
ΑΡΙΘΜΟΣ. ΤΟ ΠΑΝ ΤΗΝ
ΜΕΝ ΘΕΑ ΜΑΤΩΝ Η ΔΙ
ΑΘΟΝ. ΠΑΝΤΩΝ ΔΕ ΑΝ
ΚΕ ΣΜΑΤΩΝ Ω ΦΕΛΙ
ΜΩΤΑΤΟΝ. ΟΙ ΔΕ ΑΝ
ΦΗΜΕ ΤΟΥ ΧΥ ΑΣΦΑΝΙ
ΤΑΙ. ΟΙ ΕΚ ΤΑΥΤΗΣ ΜΕΝ
ΠΡΟΒΛΕΘΟΝ ΤΑΙ, ΓΟΝ
ΜΑΙ ΟΤΑΤΑ ΔΕ ΚΑΙ Ε
ΠΕΡ ΧΥ ΜΑΡΤΥΡΕΙΩΝ
ΤΑΙ. ΟΙ ΚΑΙ ΚΑΛΑΙ
ΟΥ ΤΑΙΣ ΑΠΟ ΔΕ ΔΑΙ
ΚΑΙ ΤΑ ΤΡΟΦΕΙΑ.
ΤΙ ΜΕΙΣ ΟΣ Η ΑΥΤΗΝ
ΕΓΩ ΣΑΤΑ. ΤΩΙ ΜΑΡ
ΤΥΡΕ ΚΑΘΕ ΕΝ ΤΑΥΤΗ.

Ὁ τόπος τοῦ μαρτυρίου,
τῶν Ἀγίων Δέκα Μαρτύρων.

Τό 1984, ὁ Καθηγητής Ἀρχαιολογίας, Ἀντονίνο ντί Βίτα, (Antonino Di Vita), ἐντόπισε κάτω ἀπό τίς κατοικίες τοῦ χωριοῦ τῶν Ἀγίων Δέκα τὰ κατάλοιπα τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας, τὰ ὁποῖα ἀποτύπωσε καί παρουσίασε στό τελευταῖο περίφημο βιβλίο του¹ γιά τή Γόρτυνα.

Ἀπό τήν ἐργασία αὐτή φάνηκε ὅτι ἡ ἐκκλησία τῶν Ἀγ. Δέκα, εἶναι κτισμένη στή μέση τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας, στήν ἀρένα του, τό σημεῖο, δηλαδή, ὅπου ἔγινε ὁ ἀποκεφαλισμός τῶν Ἀγ. Δέκα, Μαρτύρων, ὅπου οἱ χριστιανοί ἔκτισαν Ἰ. Ναό εἰς μνήμην τους, μέ διάφορες φάσεις, διά μέσου τῶν αἰώνων, τίς ὁποῖες ἔχει βρεῖ ἡ ἀρχαιολογική σκαπάνη.

Ὁ ὡς ἄνω Καθηγητής, γράφει: «...Ὦντως στήν ἀρένα, ὅπου ἔγινε ὁ ἀποκεφαλισμός τῶν Δέκα ἀτρόμητων χριστιανῶν, θά πρέπει νά εἶχε ἀναγερθεῖ, ἀμέσως ἢ λίγο μετά τήν ἀπελευθέρωση τοῦ χριστιανισμοῦ, ἕνα παρεκκλήσιο...»² καί σέ ἄλλο σημεῖο γράφει γιά τό δάπεδο τοῦ σολεά τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἀγ. Δέκα «...μέχρι σήμερα ἔχει ἐμφανή τήν ὑψομετρική διαφορά, ἀνάμεσα στή σημερινή ἐπιφάνεια καί τή ρωμαϊκή, πού διατηρεῖται πεισματικά γιά αἰῶνες...»³.

Ἐκτός αὐτῶν, ὁ εἰρημένος Καθηγητής, ἀναφέρει γιά: «...τα κελιά των ερημιτῶν (cellule heremitarum) κοντά στην ἐκκλησία των Ἀγίων Δέκα, τα ὁποῖα θά πρέπει νά θεωρηθοῦν ὡς κατάλοιπα τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας... ιδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ μνεῖα των «κελιῶν των ερημιτῶν (cellule heremitarum)» πού εἶδε, (ὁ Buonfondelmonti), κοντά στο χωριό των Ἀγίων Δέκα χάρι στο σωζόμενο σκαρίφημα, μπορούμε νά υποθέσουμε ὅτι ἦταν ορατά ἀκόμα τότε τα ερείπια τοῦ ἀμφιθεάτρου, πού ἐντοπίσαμε τό 1984 κάτω ἀπό τίς οἰκίες τοῦ συγκεκριμένου χωριοῦ...»⁴.

1. GORTINA DI CRETA, QUINDICI SECOLI DI VITA URBANA, Antonino Di Vita, Ἡ Γόρτυνα τῆς Κρήτης, δεκαπέντε αἰῶνες ἀστικοῦ βίου, μετάφραση στά ἑλληνικά, ἔκδ. «Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης», 2015. σ. 6, 304 - 306.

2. ὁ.π. σ. 387.

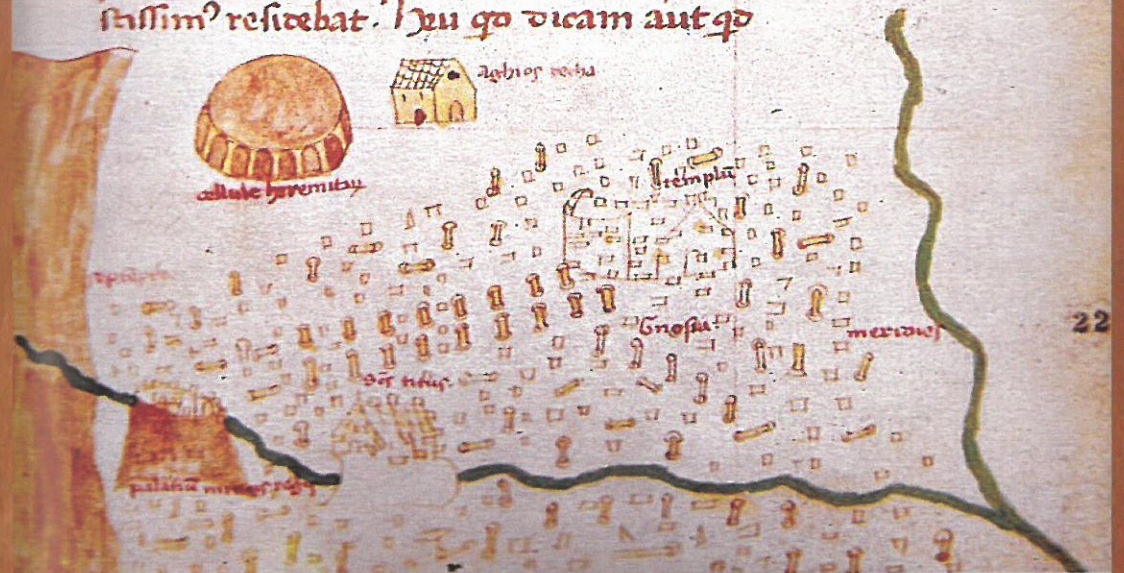
3. ὁ.π. σ. 307.

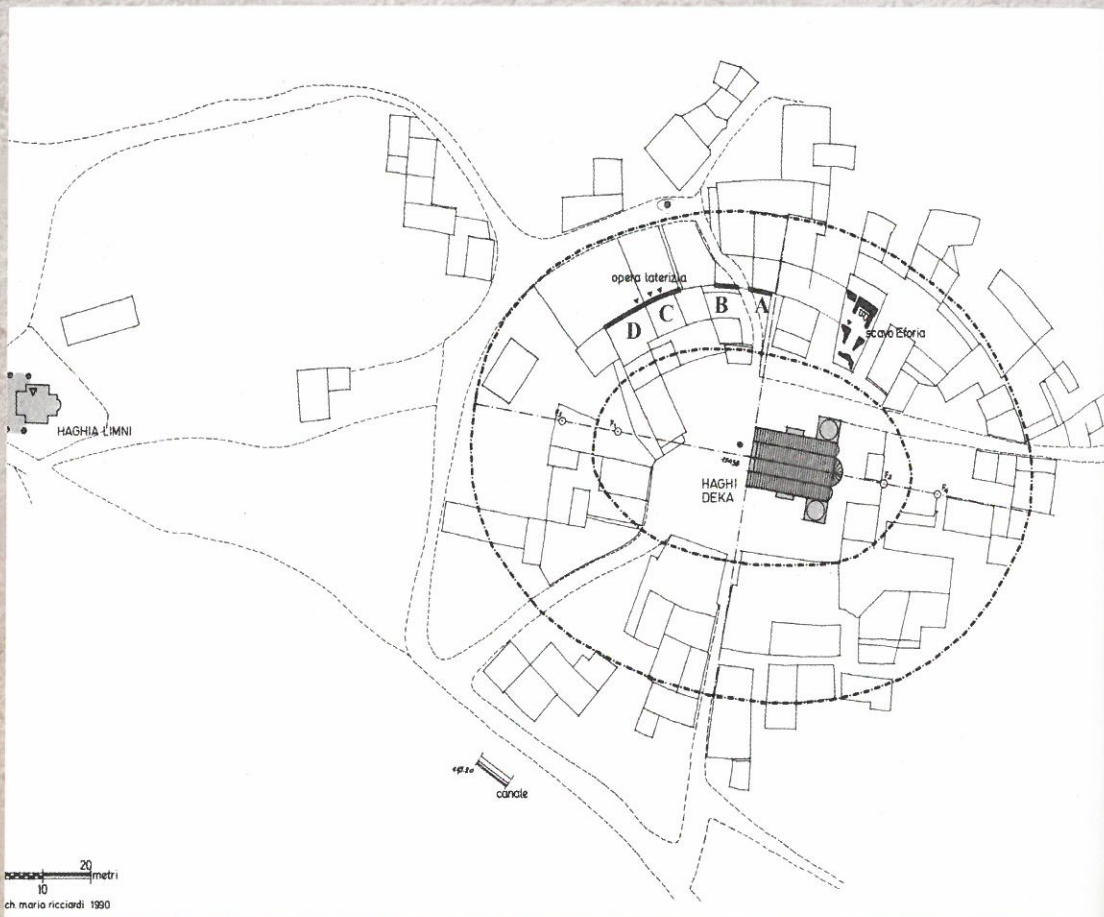
4. ὁ.π. σ. 6.

Τό διπλανό σχέδιον τῆς Γόρτυνας, 15^{ου} αἰ., χειρόγραφο τῆς «Firenze Biblioteca Lavrenziana», εἶναι ἀπό τό βιβλίο τοῦ Cristoforo Buonfondelmonti, «Descriptio Insulae Candiae», μέ ἀποτύπωση τῶν κελιῶν τῶν ἐρημιτῶν, κοντά στήν ἐκκλησία τῶν Ἀγ. Δέκα, ἀπό τή μετάφρασή του στά ἑλληνικά, ἔκδ. «μικρός ναυτίλος», Ἡράκλειο, 1996, σ. 51.→

mire longitudinis et industrie usque hac deso-
latissimam civitatem aqua veniebat. Impla-
no tamen pro eam oppidum privata cum nobi-
li fructiferoque campo vicem? A septentione
irare ipsa chironese, eptus videtur atque ab
ab austro archacense eptus procuramus.
Prope uero orientes in valle amena in splendi-
dissimum iterum iuridicium in quo uix mo-
tem? sunt ornatissime igbo quas nobilis ni-
colaus habitat et solus sine heredibus uita-
ducat. Ipse illius delectat libris et dan-
te in maibus aliqui tenet. De ore marmorei
his uiuus emanat sonus. A dextris atque le-
uaz marq antony caput q pompey patres
posuere. Ibi marmorea pulchra cognoui que
ab alijs hereditis translata fuere. Bonifi-
cum oppidum antiquum ab alto uidetur cui in
arcu pulchra amena planities apparet.
Versus occidentem chitima olim ciuitas to-
mit q fere uidetur.

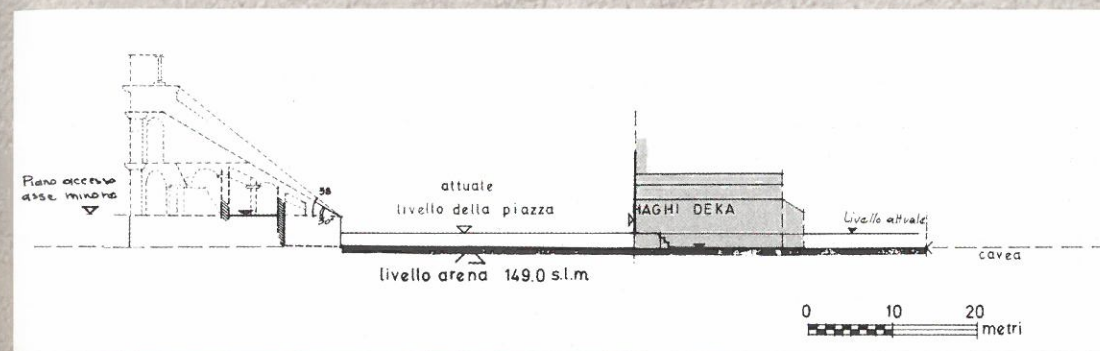
Ingen? postquam hic nichil inueni rura atque
declinui uix non magnam flumen ac-
cipi donec in campum maximam iterum in q
uix montem totum insule maiorem aliam ciui-
tatem h' insule Gortina urbem q metro-
polim inueni in quo ille minos rex ui-
ssim? residebat. Ipsi quo dicam aut qd

Γόρτυνα,
ἀμφιθέατρο καὶ ἡ θέση τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγ. Δέκα.

Τό 1984, ὁ Καθηγητής Ἀρχαιολογίας, Antonino Di Vita, ἐντόπισε, κάτω ἀπό τίς κατοικί-
ες τοῦ χωριοῦ τῶν Ἁγ. Δέκα, τὰ κατάλοιπα τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας, τὰ ὅποια ἀπο-
τύπωσε καί παρουσίασε στό τελευταῖο περίφημο βιβλίο του γιά τή Γόρτυνα, «GORTINA
DI CRETA, QUINDICI SECOLI DI VITA URBANA, ἔκδοση στά ἰταλικά «"L'ERMA" di
BRETSCHNEIDER», τό 2010 καί στά ἑλληνικά Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΔΕΚΑΠΕ-
ΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ, ἔκδοση τῆς Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου,

Γόρτυνα,
τομή τοῦ Ἀμφιθεάτρου ὅπου ἡ θέση τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγ. Δέκα.

τό 2015. Τά παρόντα σχεδιαγράμματα, τῆς Ἀρχιτέκτονος Maria Ricciardi, εἶναι ἀπό τό εἰρη-
μένο βιβλίο, μέ διαγραμμισμένη τήν ἀναπαράσταση τῆς κάτοψης τοῦ ἀμφιθεάτρου, βάσει
τῶν ἐντοπισμένων καταλοίπων του, πού δείχνουν τό πού εἶναι κτισμένη ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγ.
Δέκα, δηλαδή στή μέση τοῦ ἀμφιθεάτρου τῆς Γόρτυνας, στήν ἀρένα του, τό σημεῖο ὅπου ἔγινε
ὁ ἀποκεφαλισμός τῶν Ἁγίων Δέκα, ὅπου οἱ χριστιανοί ἔκτισαν Ἱερό Ναό εἰς μνήμην τους, μέ
διάφορες φάσεις, διά μέσου τῶν αἰώνων.

**Ὁμιλία τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γορτύνης καὶ Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου,
κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς ἱερᾶς μνήμης τοῦ Ἁγίων Δέκα Μαρτύρων,
στόν Ἱερό Ναό τους στοὺς Ἁγίους Δέκα, 23/12/2021.**

Δέκα ἀνδριωμένοι Ἅγιοι Κρητικοί, τοῦ 250 μ. Χ., κατὰ τοὺς διωγμοὺς τοῦ Αὐτοκράτορα Δεκίου¹, ἐδῶ στήν Ἀρχαία Γόρτυνα, μαρτύρησαν γιὰ τόν Χριστό. Αὐτοὶ ἦταν «...πέντε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα Γόρτυνα, δηλαδή ὁ Θεόδουλος, ὁ Σατρονῖνος, ὁ Εὐπορος, ὁ Γελάσιος, καὶ ὁ Εὐνικιανός, ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς πόλης, πού λέγεται Ἑρμαῖο, καὶ ἀπὸ τὴν Κνωσό ὁ Ζωτικός, ἀπὸ τὴ Λεβῆνα ὁ Πόμπιος, ἀπὸ τὸ Πάνορμο ὁ Ἀγαθόπους, ἀπὸ τὴν Κυδωνία ὁ Βασιλείδης καὶ ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο ὁ Εὐάρεστος...»².

Πολλές εἶναι οἱ πηγές πού ἀναφέρονται στοὺς Ἁγίους Δέκα. Ξεχωρίζει ἀπ' αὐτές τὸ Ἑγκώμιο³ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, Ποιμενάρχου τοῦ τόπου μας, γι' αὐτοὺς, ὁ ὁποῖος ἔζησε τὸν 7^ο αἰῶνα. Μερικά ἀποσπάσματα μόνο θὰ χρησιμοποήσουμε ἀπὸ τὸ ἐν λόγω Ἑγκώμιο.

Λέει, ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, στό

1. Βλ. Ἁγίου Ἀνδρέου Ἀρχιεπισκόπου Κρήτης τοῦ Ἱεροσολυμίτου, Ἑγκώμιον εἰς τοὺς Ἁγίους Δέκα Μάρτυρας, ὅτε ὑπὸ τῆς τοῦ χειμῶνος βίας ἐξ ὑποστροφῆς τοῦ πλοός ἐπιστάς τὸν παρόντα ἐσχεδιάσεν λόγον, στό βιβλίο Οἱ Ἁγ. Δέκα Μάρτυρες οἱ ἐν Κρήτῃ 250 μ.Χ., Ἀρχιμ. Χρυσόστομος Παπαδάκης, 2004, σ. 200.

2. ...πέντε μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς μητροπόλεως Γορτύνης, οἱ εἰσιν Θεόδουλος Σατρονῖνος Εὐπορος Γελάσιος Εὐνικιανός, ἐκ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τῆς αὐτῆς πόλεως τοῦ λεγομένου Ἑρμαίου ἀπὸ δὲ Κνωσοῦ Ζωτικός, ἀπὸ δὲ Λεοβένης Πόμπιος καὶ ἐκ τοῦ Πανόρμου Ἀγαθόπους, ἐκ δὲ τῆς Κυδωνίας Βασιλείδης καὶ ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου Εὐάρεστος..., ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 108.

3. Τὸ χειρόγραφο τοῦ Ἑγκωμίου εἶναι στήν Ἑθνική Βιβλιοθήκη Ἀθηνῶν, Κώδ. ἀρ. 1048, φ. 45β. Βλ. τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 691 καὶ 168-205.

...Δέκα ἀνδριωμένοι Ἅγιοι Κρητικοί, τοῦ 250 μ. Χ., κατὰ τοὺς διωγμοὺς τοῦ Αὐτοκράτορα Δεκίου, ἐδῶ στήν Ἀρχαία Γόρτυνα, μαρτύρησαν γιὰ τόν Χριστό. Αὐτοὶ ἦταν «...πέντε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν πρωτεύουσα Γόρτυνα, δηλαδή ὁ Θεόδουλος, ὁ Σατρονῖνος, ὁ Εὐπορος, ὁ Γελάσιος, καὶ ὁ Εὐνικιανός, ἀπὸ τὸ ἐπάνω μέρος τῆς πόλης, πού λέγεται Ἑρμαῖο, καὶ ἀπὸ τὴν Κνωσό ὁ Ζωτικός, ἀπὸ τὴ Λεβῆνα ὁ Πόμπιος, ἀπὸ τὸ Πάνορμο ὁ Ἀγαθόπους, ἀπὸ τὴν Κυδωνία ὁ Βασιλείδης καὶ ἀπὸ τὸ Ἡράκλειο ὁ Εὐάρεστος...»...

σημεῖο ὅπου ἀναφέρεται στὰ μαρτύρια τῶν Ἁγίων, ὅτι ὁ «...πρῶτος ἄθλος...»⁴ τους ἦταν ἡ διαπόμπευσή τους, μέ πετροβολισμό μέσα σέ ὅλους τοὺς δρόμους τοῦ «...ἄστεος...»⁵ τῆς Γόρτυνας.

Ἀκολουθῶς, λέει, γιὰ τὴ δεύτερη φάση τῶν μαρτυρίων τους τὰ ὁποῖα ἦταν «...τὰ δεσμὰ σιδήρων...»⁶, μέ «...προσταγὴ τοῦ ἄρχοντα, πού διέταξε νὰ βασανίζουν τοὺς Ἁγίους...»⁷.

Πιὸ κάτω, συνεχίζει λέγοντας, ὅτι ἀφοῦ «...Αὐτὰ γίνονταν γιὰ ἀρκετές ἡμέρες...»⁸, ἀκολούθησε ἡ τρίτη φάση τῶν μαρτυρίων τῶν Ἁγίων Δέκα κατὰ τὴν ὁποία δικάστη-

4. ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 182.

5. ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 182.

6. ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 182.

7. ...ἡ τοῦ κρατοῦντος διάταξις, ὑποπιέζεσθαι τοὺς ἁγίους προστάττοντος..., ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 182, νεοελλ. ἀπόδοση: Σοφ. Γ. Δημητρακόπουλος, Καθηγητής.

8. ...Ἐπράττετο δὲ ταῦτα ἐφ' ἱκανὰς ἡμέρας..., ὁ. π., σ. 182.

καν καὶ ἐν συνεχείᾳ διέταξε «...ὁ τῆς χώρας ἀνθύπατος...»⁹, τῆς ρωμαϊκῆς ἐξουσίας στὴ Γόρτυνα, νὰ φέρουν βασανιστικά ὄργανα γιὰ τὰ μαρτύρια τῶν Ἁγίων, φροντίζοντας γι' αὐτὸ κάποιος μέ τὸ ὄνομα Πλατίμαιος¹⁰.

Τὰ βασανιστικά ὄργανα ἦταν: «...ξύστῆρες πού ἔσχιζαν τὰ σώματα, σιδερένιοι κόφτες καὶ μαχαίρια καὶ σοῦβλες καὶ κοφτερά ἐργαλεῖα καὶ τηγάνια, στρεβλότητες τῶν ἀρθρώσεων καὶ καταπέλτες, μεγάλοι καὶ μικροὶ τροχοί, καμπύλα ραβδιά καὶ ἱκρίσματα, λάκκοι καὶ ρόπαλα, κρεβάτια σιδερένια καὶ ὑποδήματα μέ σιδερένια καρφιά καὶ φωτιά καὶ ἄσφαλτος καὶ πίσσα καὶ θειάφι καὶ στουπὶ ἀναμμένο...»¹¹.

Ἀφοῦ βασάνισαν τοὺς Ἁγίους στό τέλος, ὁ τύρραννος «...διέταξε νὰ γυμνώσουν τοὺς Μάρτυρες...»¹² γιὰ νὰ φθάσει τὸ τέλος τους, μέ ἀποκεφαλισμό.

Μετά ἀπ' αὐτά, ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, σέ ἓνα σημεῖο τοῦ λόγου του, ἀναφέρει: «...δὲν εἶναι δυνατόν μέ κανένα λόγο νὰ περιγράψῃ κανεὶς τὴν ἱλαρότητα τῶν Ἀθλητῶν. Σάν νὰ καλοῦνταν ὅλοι μαζί γιὰ μεγάλες ἀμοιβές, ὁ ἓνας προλάβαινε τὸν ἄλλο καὶ ἔσκυβε τὸ κεφάλι του στό ξίφος... Ἔτσι, ἀφοῦ ἔληξε ὁ δρόμος, ἀναπαύθηκαν σ' αὐτὸ πού αγαποῦσαν

9. ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 182.

10. ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 182.

11. ...ξύστῆρες τε καὶ ἀκμαὶ σιδήρων καὶ μάχαιραι καὶ σοῦβλαι καὶ ὀβελίσκοι καὶ τηγάνια, ἀρθρέμβολα τε καὶ καταπέλται, τροχοὶ τε καὶ τροχαντῆρες καὶ ἄτνυγες καὶ ἱκρία καὶ βόθροι καὶ ρόπαλα, κλῖναι τε σιδηραὶ καὶ κρηπίδες ἥλοις πεπερονιμένα καὶ πῦρ ἀσφάλτῳ καὶ πίσσῃ καὶ θείῳ καὶ στιππῷ τρεφόμενον ..., ὁ. π., σ. 188.

12. ...γυμνήτας ἐπέκλεισε παραστήναι τοὺς μάρτυρας..., ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 192.

...ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, συνεχίζει τὴν ἀναφορά του γιὰ τοὺς Ἁγίους Δέκα, πλέκοντάς τους ἐγκωμιαστικούς λόγους, γιὰ νὰ φθάσει νὰ πεῖ: «...Εὐλογα, λοιπόν, ἡ μητρόπολή μας σεμνύνεται μέ τὸ μέγεθος τῆς καλῆς αὐτῆς κληρονομίας τους... Ἀπὸ αὐτοὺς λαμπρύνεται καὶ ἀπὸ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἀπόκτημα προβάλλει τὴν καύχησή της καὶ χαίρεται ἔτσι τέτοια καὶ τόση χαρά, ἀφοῦ πῆρε ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς δῶρο τέτοια δόξα, μέ τὴν ὁποία ὄχι μόνον εἶναι ἡ πιὸ φημισμένη ἀπὸ πολλές μητροπόλεις, ἀλλὰ καὶ τὴν πιὸ ἄθραυστη καὶ ἀκατανίκητη ἀπὸ ὅλους μαζί τοὺς ἐξωτερικούς ἐχθρούς...»...

ἀληθινά...»¹³.

Κατόπιν, ὁ Ἅγιος Ἀνδρέας ὁ Κρήτης, συνεχίζει τὴν ἀναφορά του γιὰ τοὺς Ἁγίους Δέκα, πλέκοντάς τους ἐγκωμιαστικούς λόγους, γιὰ νὰ φθάσει νὰ πεῖ: «...Εὐλογα, λοιπόν, ἡ μητρόπολή μας σεμνύνεται μέ τὸ μέγεθος τῆς καλῆς αὐτῆς κληρονομίας τους... Ἀπὸ αὐτοὺς λαμπρύνεται καὶ ἀπὸ τὸ μεγάλο αὐτὸ ἀπόκτημα προβάλλει τὴν καύχησή της καὶ χαίρεται ἔτσι τέτοια καὶ τόση χαρά, ἀφοῦ πῆρε ἀπὸ τὸν Θεὸ ὡς δῶρο τέτοια δόξα, μέ τὴν ὁποία ὄχι μόνον εἶναι ἡ πιὸ φημισμένη ἀπὸ πολλές μητροπόλεις, ἀλλὰ καὶ τὴν πιὸ ἄθραυστη καὶ ἀκατανίκητη ἀπὸ ὅλους μαζί τοὺς ἐξωτερικούς ἐχθρούς...»¹⁴.

13. ...οὐκ ἔστιν οὐδὲν ὃ τὴν τότε προσγενομένην τοῖς ἀθληταῖς θυμῆδιαν τῷ λόγῳ διερμηνεύσειεν. Καὶ γὰρ ὡς ἐπὶ μεγάλας ἀμοιβὰς συγκαλούμενοι ἄλλος ἄλλον προφθάνοντες τῷ ξίφει τὰς ἑαυτῶν κεφαλὰς ὑπεβίβαζον, ... οὕτω τοῦ δρόμου λήξαντος πρὸς τὸ ἀληθῶς ἐραστόν ἀνεπαύοντο..., ἀπὸ τὸ βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 196 καὶ 198.

14. ...Τούτων τῷ μεγέθει τῆς εὐκληρίας ἡ καθ' ἡμᾶς

Κατά συνέχεια τῶν λόγων τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, ἀγαλλόμεθα σήμε-
ρα, καί ἐμεῖς οἱ ἀνάξιοι, μαζί μέ τόν Ἅγιο
Ἀνδρέα τόν Κρήτης πού λέει στή συνέχεια:
«...Γιά τούς Μάρτυρες αὐτούς ἀγάλλονται
μαζί καί οἱ ἀπόγονοι τῶν Κρητῶν...»¹⁵.

Ναί, ἀγαλλόμεθα οἱ ἀπόγονοι τῶν
Κρητῶν γιά τούς Ἁγίους Δέκα. Πανηγυ-
ρίζουμε γιά τούς ρωμαλέους Μάρτυρες
προγόνους μας, τά ἀπαυγάσματα μιᾶς
παγκρήτιας, ἐδῶ, διαβόητης θυσίας, πού
κατέβηκε σάν ἀκρογωνιαῖο πελέκι καί τέ-
θηκε στή ἀρραγῇ βάση τῆς πρωτοχριστια-
νικῆς λιθοδομῆς τῆς Ἐκκλησίας τῶν Γορ-
τυνίων τῆς Κρήτης.

Πάνω σ' αὐτό τό ἀράϊστο θεμέλιο,
σύντοιχα καί σιμά, ἀνά τούς αἰῶνες, οἱ
αὐθεντικοί χριστιανοί ὅλης τῆς Κρήτης
καί ὄχι κακόσειροι καιροσκόποι, ἀμέτοχοι
τῆς κρητικῆς τιμῆς, στήριξαν τό φρόνημά
τους γιά νά μή πέσει ποτέ χαμαί ἡ σκυτάλη
τῆς πίστεως.

Καί ἐνῶ στήν Κρήτη ἔγιναν διωγμοί,
ἐπιδρομές καί κατοχές, πνιγηρές προπα-
γάνδες γιά νά ἀλλάξει τήν πίστη της καί
ἐνῶ ξενομπασάρικα ἀσκήρια προσπάθη-
σαν νά τήν ἀρπάξουν, αὐτή δέν ἀπόγει-
ρε, ἔμεινε ἀνυποδούλωτη. Πῶς; Μέ τό νά
τρέχουν ποταμοί τά αἵματα τῶν παιδιῶν

εἰκότως μητρόπολις φιλοτιμουμένη σεμνύνεται.
...Τούτοις γάνυται καί τό γαῦρον ἐξ αὐτῆς ἐπιδεί-
κνυται τῆς περὶ τό κτῆμα μεγαλειότητος καί χαρᾶ
χαίρει τοιαύτην καί τοσαύτην παρά Θεοῦ κλη-
ρωσαμένη τήν περιφάνειαν δι' ἧς οὐ μόνον παρά
τάς πολλὰς ἔχει μητροπόλεις τό διαβόητον, ἀλλά
καί τήν ἁρραγέστατην ἐς ἅπαν καί ἀπροσμάχητον
ἐξ ἀπάντων ὁμοῦ τῶν ἐπιόντων αὐτῇ θύραθεν ἐπι-
φορῶν φρουράν καί ἀσφάλειαν..., ἀπό τό βιβλ. τῆς
ὑποσ. 1, σ. 200 καί 202.

15. ...Τούτοις τά Κρητῶν συνεπαγάζεται θρέμμα-
τα..., ὁ. π., σ. 202.

...Καί ἐνῶ στήν Κρήτη ἔγιναν διωγμοί,
ἐπιδρομές καί κατοχές, πνιγηρές προπα-
γάνδες γιά νά ἀλλάξει τήν πίστη της καί
ἐνῶ ξενομπασάρικα ἀσκήρια προσπάθη-
σαν νά τήν ἀρπάξουν, αὐτή δέν ἀπόγειρε,
ἔμεινε ἀνυποδούλωτη. Πῶς; Μέ τό νά
τρέχουν ποταμοί τά αἵματα τῶν παιδιῶν
τῆς στή κρητική γῆ κι ἀπό κεῖ στά κρητι-
κά πελάγη. Κι' ὅλα, γῆ καί θάλασσα τῆς
Κρήτης, γενήκαν μιά ἀδούλωτη ἀπλω-
σιά, ἕνας πελώριος ὀρίζοντας ξέγναντου
φέγγους...

τῆς στή κρητική γῆ κι ἀπό κεῖ στά κρητικά
πελάγη. Κι' ὅλα, γῆ καί θάλασσα τῆς Κρή-
της, γενήκαν μιά ἀδούλωτη ἀπλωσιά, ἕνας
πελώριος ὀρίζοντας ξέγναντου φέγγους.

Φουρτουνιασμένες θάλασσες ἔγιναν
ἀπάνεμα λιμάνια, χαλέπες ἡμερέψαν, γιά
νά 'λθουμε καί πάλι στόν Ἅγιο Ἀνδρέα
τόν Κρήτης πού εἶπε γιά τούς Ἁγίους Δέκα
ὅτι: «...Οὗτοι λιμένες τῶν Κρητῶν ἐδά-
φους...»¹⁶, δηλαδή «...Αὐτοί εἶναι τά ἔμψυ-
χα λιμάνια τοῦ ἐδάφους τῶν Κρητῶν...».

Καί, νά, ἀπό τό παραπάνω περί λιμένων
καί ἐδάφους τῶν Κρητῶν, ὁ Ἅγιος Ἀνδρέ-
ας ὁ Κρήτης, μᾶς φέρνει συνειρμικά ἐνώ-
πιόν μας τή βιβλική ἀναφορά περί Καλῶν
Λιμένων¹⁷, μέ τήν προσόρμιση τοῦ Μεγά-
λου Παύλου στήν περιοχή μας, κι ἀπό 'κεῖ
μᾶς φέρνει, ἐδῶ, στόν ἀποστολικό ἀγρό
τῆς Γόρτυνας τοῦ Ἀποστόλου Τίτου, σέ
μιά, ἀέναη κίνηση ἀκατάλυτης συνέχειας
μέχρι τῆς σήμερον.

Ἦταν γνωστά χειρόγραφα καί μελέτες
γιά τούς Ἁγίους Δέκα, ἀλλά καί ἡ τοπική
παράδοση γιά τό Μαρτύριό του. Τίς τε-

16. ἀπό τό βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 200.

17. Πράξ. 27,8.

Ἦταν γνωστά χειρόγραφα καί μελέτες
γιά τούς Ἁγίους Δέκα, ἀλλά καί ἡ τοπική
παράδοση γιά τό Μαρτύριό του. Τίς τε-
λευταίες, ὅμως, δεκαετίες ἤλθε ἡ ἐπιστή-
μη τῆς Ἀρχαιολογίας νά ἐπιβεβαιώσει μέ
τίς μελέτες τοῦ Καθηγητῆ Ἀρχαιολογίας,
Antonino Di Vita καί τῆς Ἰταλικῆς Ἀρ-
χαιολογικῆς Σχολῆς -εἴμαστε εὐγνώμονες
πρός ὅλους αὐτούς τούς ἐπιστήμονες- τά
περί τοῦ τόπου τοῦ ἐν λόγῳ Μαρτυρίου...

λευταίες, ὅμως, δεκαετίες ἤλθε ἡ ἐπιστή-
μη τῆς Ἀρχαιολογίας νά ἐπιβεβαιώσει μέ
τίς μελέτες τοῦ Καθηγητῆ Ἀρχαιολογίας,
Antonino Di Vita καί τῆς Ἰταλικῆς Ἀρ-
χαιολογικῆς Σχολῆς -εἴμαστε εὐγνώμονες
πρός ὅλους αὐτούς τούς ἐπιστήμονες- τά
περί τοῦ τόπου τοῦ ἐν λόγῳ Μαρτυρίου.

Τό 1984, ὁ Καθηγητής Di Vita, ἐντό-
πισε κάτω ἀπό τίς κατοικίες τοῦ χωριοῦ
τῶν Ἀγίων Δέκα τά κατάλοιπα τοῦ ἀμφι-
θεάτρου τῆς Γόρτυνας πού σώζονται μέ-
χρι σήμερα, τά ὅποια τά ἀποτύπωσε καί
τά παρουσίασε στό τελευταῖο περίφημο
βιβλίο του¹⁸ γιά τή Γόρτυνα.

Ἀπ' αὐτό φάνηκε ὅτι ἡ ἐκκλησία ἐτού-
τη εἶναι κτισμένη στή μέση τοῦ ἀμφιθε-
άτρου τῆς Γόρτυνας, καί μάλιστα στό
κέντρο τῆς ἀρένας τοῦ ἀμφιθεάτρου, τό
σημεῖο, δηλαδή, ὅπου ἔγινε ὁ ἀποκεφαλι-
σμός τῶν Ἀγίων Δέκα, ὅπου οἱ χριστιανοί
ἔκτισαν τόν παρόντα Ἱερό Ναό εἰς μνήμη-
τους, μέ διάφορες φάσεις, διά μέσου τῶν
αἰώνων¹⁹, τίς ὁποῖες ἔχει βρεῖ ἡ ἀρχαιολο-

18. GORTINA DI CRETA, QUINDICI SECOLI DI
VITA URBANA, Antonino Di Vita, Ἡ Γόρτυνα τῆς
Κρήτης, δεκαπέντε αἰῶνες ἀστικοῦ βίου, μετάφρα-
ση στά ἑλληνικά, ἔκδ. «Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλι-
οθήκης», 2015, σ. 6, 304 - 306.

19. Βλ. ὑποσ. 18.

γική σκαπάνη.

Ὑπάρχουν καί ἄλλες πληροφορίες πού
παρουσιάζουν διάφορες πτυχές τοῦ τό-
που πού βρισκόμαστε, ὅπως π.χ. μία πηγή
τοῦ 15^{ου} αἰῶνα, τοῦ περιηγητῆ Cristoforo
Buondelmonti²⁰, ὁ ὁποῖος πέρασε ἀπ' ἐδῶ,
μεταξύ τοῦ 1415 καί τοῦ 1418, καί ἀποτύ-
πωσε σέ σκαρίφημα, μεταξύ ἄλλων, τό ἀμ-
φιθέατρο τῆς Γόρτυνας, μέ τήν ἐπιγραφή
«cellulae heremitarum», δηλαδή τά κελιά
τῶν ἐρημιτῶν κ.λ.π.

Ἐπ' αὐτοῦ, ὁ Καθηγητής Di Vita, λέει:
«...Δηλαδή στό τόξο τοῦ ἀμφιθεάτρου εἴ-
χαν πάρει χώρο οἱ μοναχοὶ γιά νά μένουν.
Γιατί ἐκεῖ; Διότι μέσα στό ἀμφιθέατρο
ὑπῆρχε μία μικρή ἐκκλησία, ἀνάμνησης
τοῦ μαρτυρίου τῶν Ἀγ. Δέκα, ἡ ὁποία
ἔγινε ἐκεῖ, στό χώρο δηλαδή τοῦ μαρτυ-
ρίου, οἰκοδόμησαν τήν ἐκκλησία. Γι' αὐτό
οἱ μοναχοὶ πῆγαν καί ἐγκαταστάθηκαν
ἐκεῖ...»²¹.

Καί σέ ἄλλο σημεῖο, ὁ ἴδιος Καθηγητής,
λέει: «...Αὐτό πού ἔχουμε βρεῖ, τό πιό ἐνδι-
αφέρον γιά μένα, εἶναι τό ἀμφιθέατρο τῆς
πόλης, ἐκεῖ ὅπου εἶναι σήμερα ἡ ἐκκλησία
τῶν Ἀγίων Δέκα. Ἔχουμε βρεῖ ὅτι τό ση-
μερινό πάτωμα αὐτῆς τῆς ἐκκλησίας, εἶναι
ἀκριβῶς στό ἐπίπεδο τῆς ἀρένας τοῦ ρω-
μαϊκοῦ ἀμφιθεάτρου...»²².

Νά, ἐνώπιόν μας, ἐκεῖνο πού ἔγραψε ὁ
Καθηγητής Di Vita, ἀναφέρει: «...ἐμφανῆς
ἡ ὑψομετρική διαφορά ἀνάμεσα στή σημε-
ρινή ἐπιφάνεια καί τή ρωμαϊκή, πού διατη-
ρεῖται πεισματικά γιά αἰῶνες...»²³.

20. Βλ. τό βιβλίο τῆς ὑποσ. 18, τή σ. 6.

21. Ἀπό συνομιλία τοῦ Καθηγητῆ Antonino Di
Vita, μέ τόν ὁμιλοῦντα, στό Ἐν Ἑσόπτρῳ, Περιοδι-
κό τῆς Ἱ. Μητροπόλεώς μας, τεύχος 20, 2011, σ. 11.

22. Ὅπως στήν ὑποσ. 21, σ. 10 - 11.

23. Βλ. τό βιβλίο τῆς ὑποσ. 18, τή σ. 307.

...Ἐδῶ, ὁ θρηνῶδης ὀλοφυρμός τοῦ Μαρτυρίου δέ σωπᾶ. Πορφυροῦν χρῶμα κάτω στό χῶμα, ἀπαστράπτων λευκό πάνω στίς αἰθριάζουσες πέτρες πού φέγγουν ἀπό τό φῶς. Ἡ σκιά τό παρελθόν, τό παρόν μιά στιγμή καί τό μέλλον ἡ σύνθεση τῆς ὡραιότητος τῶν αἰώνων. Κι' αὐτά ἀκόμα τά κτιστά μαρτυροῦν τή μνήμη τῆς θυσίας...

Πράγματι, οἱ ρωμαϊκές ἐπιφάνειες, ἐδῶ, ἀντιστέκονται σθεναρά σέ πείσμα τῶν καιρῶν, ἔχοντας πάρει ἀπάνω τους ἀνεξή- τιλα τό Μαρτύριο τῶν ἀτρόμητων Ἀγίων Δέκα.

Ἐδῶ, ὁ θρηνῶδης ὀλοφυρμός τοῦ Μαρτυρίου δέ σωπᾶ. Πορφυροῦν χρῶμα κάτω στό χῶμα, ἀπαστράπτων λευκό πάνω στίς αἰθριάζουσες πέτρες πού φέγγουν ἀπό τό φῶς. Ἡ σκιά τό παρελθόν, τό παρόν μιά στιγμή καί τό μέλλον ἡ σύνθεση τῆς ὡραιότητος τῶν αἰώνων.

Κι' αὐτά ἀκόμα τά κτιστά μαρτυροῦν τή μνήμη τῆς θυσίας. Κι' ὁ λόγος τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ Κρήτης, πού ταπεινά ἐπαναλαμβάνουμε, πάει ἀπ' τά κτιστά στό ἄκτιστα, λέγοντας στήν Ἀγία Δεκάδα: «... Σεῖς οἱ λύχνοι, πού ἀντιφεγγίζετε τό φῶς τοῦ Πρώτου Φωτός...»²⁴.

Αὐτό τό Πρῶτο Φῶς ἀντιφεγγίζουν οἱ Ἅγιοι Δέκα στόν τόπο ἐτοῦτο, ζωσμένος μέ τό πρωτοχριστιανικό νῆμα πού κυκλῶ- νει αὐτή τήν ἀρχαία κρητική πόλη, στό διάβα τῶν αἰώνων, ισάμε σήμερα, κι' ἀπ' ἐδῶ, ἐπεκτείνεται σ' ὅλη τή Μεγαλόνησο, ἀγκαλιάζοντας τά ὄρη, ἀπ' τά τζουκριά τῶν ριζιμιῶν τους, μέχρι τά πεδινά, ἀπ'

24. ...ὅμεις οἱ λύχνοι, τοῦ πρώτου φωτός ἀπαυγά- ματα... Ἀπό τό βιβλ. τῆς ὑποσ. 1, σ. 202.

...Αὐτό τό Πρῶτο Φῶς ἀντιφεγγίζουν οἱ Ἅγιοι Δέκα στόν τόπο ἐτοῦτο, ζωσμένος μέ τό πρωτοχριστιανικό νῆμα πού κυκλῶ- νει αὐτή τήν ἀρχαία κρητική πόλη, στό διάβα τῶν αἰώνων, ισάμε σήμερα, κι' ἀπ' ἐδῶ, ἐπεκτείνεται σ' ὅλη τή Μεγαλόνη- σο, ἀγκαλιάζοντας τά ὄρη, ἀπ' τά τζου- κριά τῶν ριζιμιῶν τους, μέχρι τά πεδινά, ἀπ' τόν οὐρανό, ισάμε τά συθέμελα τῆς πατρώας μας γῆς...

τόν οὐρανό, ισάμε τά συθέμελα τῆς πα- τρώας μας γῆς.

Καί τέθηκε ὁ Σταυρός τοῦ Χριστοῦ στή Κρήτη καί αἶροντες Αὐτόν οἱ Ἅγιοι Μάρ- τυρες, αἰῶνες τώρα, τόν λιτανεύουν σ' ὅλη τή Μεγαλόνησο, μέχρι τότε πού οἱ Ἄγ- γελοι τοῦ Θεοῦ, κατά τήν Ἀγία Γραφή, θά σαλπίσουν τήν ἐπισύναξη τῶν ἐκλεκτῶν Του²⁵, «...ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν...»²⁶, μέχρι τότε πού ἡ προτροπή ἀπό τήν Ἀπο- κάλυψη: «...ἀνάβα ὧδε καί δεῖξω σοι...»²⁷, θά ὁδηγήσει στή Δευτέρα Παρουσία.

Ἀπό τήν προσμονή τῆς τελικῆς κρίσης, ὁ Ἀπόστολος Παῦλος, λέει: «...Λογίζομαι, λέει, πραγματικά πώς τά παθήματα πού τώρα ὑποφέρουμε, δέν εἶναι ἄξια νά συ- γκριθοῦν πρός τή δόξα, ἡ ὁποία μέλλει νά ἀποκαλυφθεῖ σέ μᾶς...»²⁸.

«...Ὁ Θεός, λέει ὁ π. Αἰμιλιανός ὁ Σι- μωνοπετρίτης, παίζει μέσα στό χέρια του

25. ...καί ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλ- πιγγος φωνῆς μεγάλης, καί ἐπισυνάξουσιν τοὺς ἐκλε- κτοὺς αὐτοῦ...», Ματθ. 24,31.

26. Ματθ. 24,31.

27. Ἀποκ. 4,1.

28. ...Λογίζομαι γάρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρός τήν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυ- φθῆναι εἰς ἡμᾶς..., Ρωμ. 8,18.

...Ὅτι βάλλει ὁ Θεός στό χέρια Του, ποιός μπορεῖ ἄραγε νά τό βγάλει; Στήν Ἀπο- στολική αὐτή Πόλη τῆς Γόρτυνας, στό ἄκρα τῆς, ὅπως ξέρουμε, μιά χούφτα Χρι- στιανῶν τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, μέ τή δύναμη τῆς Πεντηκοστῆς, ἐπλεξε τίς ἀπαρχές τῶν χριστιανικῶν ἱστῶν τῆς Κρήτης...

ὅλο μας τό εἶναι, εἰς τό ὁποῖον δέν ὑπάρχει μόνον τό παρόν, ἀλλά καί τό αἰδίων καί ἡ αἰδῖος προῖστορία μας καί ἡ ἀτελεύτητος μεθιστορία μας, τά ἀτελεύτητα ἔσχατα²⁹, τά ἔσχατολογικά' ὅλα αὐτά τά χουφτιάξει ὁ Θεός...»³⁰.

Ὅτι βάλλει ὁ Θεός στό χέρια Του, ποι- ὅς μπορεῖ ἄραγε νά τό βγάλει; Στήν Ἀπο- στολική αὐτή Πόλη τῆς Γόρτυνας, στό ἄκρα τῆς, ὅπως ξέρουμε, μιά χούφτα Χρι- στιανῶν τῶν πρωτοχριστιανικῶν χρόνων, μέ τή δύναμη τῆς Πεντηκοστῆς, ἐπλεξε τίς ἀπαρχές τῶν χριστιανικῶν ἱστῶν τῆς Κρή- τῆς.

Ἡ Πόλη τῆς Γόρτυνας στοίβαξε κατά- σαρκά της ὅσα ὁ Θεός τῆς ἔδωσε καί τά προσκόμισε στή Θεία Λειτουργία, ἐκφω- νώντας, κατά τίς Ἀποστολικές Διαταγές, τήν πανάρχαια λειτουργική αἴτηση: «... Ὅσοι πιστοί, κλίνωμεν γόνυ...»³¹.

Ἐκλεκτά Μέλη τοῦ Γορτύνιου Χριστια- νικοῦ Κορμοῦ, ἐκλιναν ὄχι μόνον τό γόνυ τῆς ψυχῆς, ἀλλά καί τόν αὐχένα τοῦ σώ- ματος καί ἰδοῦ, ἐνώπιόν μας ἕνας τόπος

29. Ψαλ. 138,5.

30. Θεία Λατρεία, προσδοκία καί ὁρασις Θεοῦ, Ἀρ- χιμ. Αἰμιλιανοῦ Σιμωνοπετρίτου, ἐκδ. «Ἰνδικτος», 2009, σ. 67.

31. Θεία Λειτουργία τῶν "Ἀποστολικῶν Διαταγῶν", Ἱ. Φουντούλη, Καθηγητοῦ τοῦ Παν/μίου Θεσ/νίκης, 1978, σ. 34.

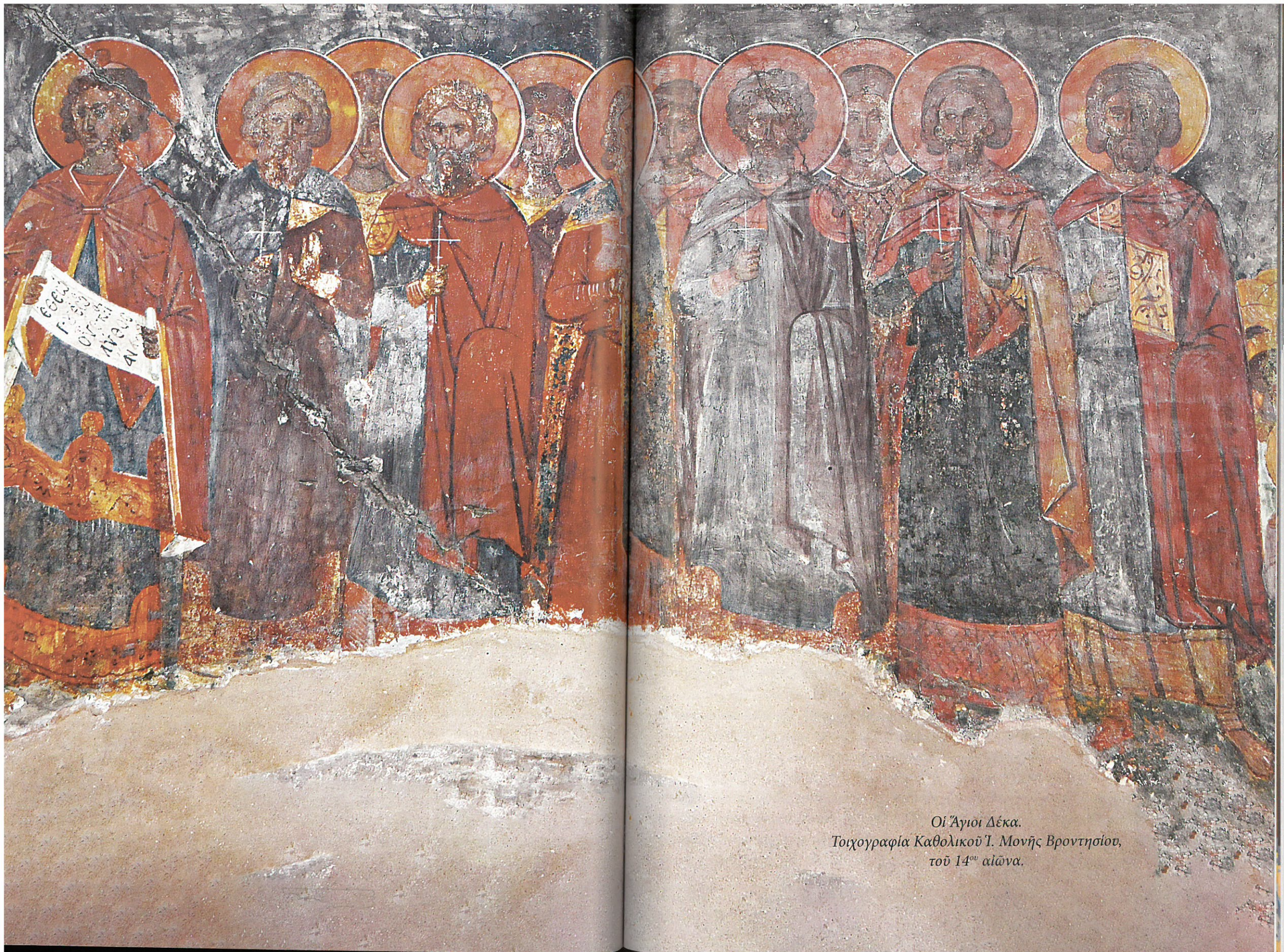
...Ἡ Πόλη τῆς Γόρτυνας στοίβαξε κατά- σαρκά της ὅσα ὁ Θεός τῆς ἔδωσε καί τά προσκόμισε στή Θεία Λειτουργία, ἐκφω- νώντας, κατά τίς Ἀποστολικές Διαταγές, τήν πανάρχαια λειτουργική αἴτηση: «... Ὅσοι πιστοί, κλίνωμεν γόνυ...»...

τῶν Μαρτυρίων τους. Ἰδοῦ, ἐνώπιόν μας τό μέρος τοῦ Μαρτυρίου τῶν Ἀγίων Δέκα. Κάτω ἀπό τίς ἐπιφανειακές αὐτές πλάκες βρίσκεται τό ἀκριβές σημεῖο τῆς κρητικῆς γῆς πού ποτίστηκε μέ τό μαρτυρικό αἷμα τους.

Ἀπό τό μαρτύριο τῶν Ἀγίων Δέκα πέ- ρασαν 1771 χρόνια καί ὁ τόπος δέν σταμά- τησε νά μιλά. Αἰσθανόμαστε τόν ἀέρα τοῦ τόπου ὡς χὰδι ἀμάλαγο πού κουρνιάζει ἐδῶ καί διανοίγεται παντοῦ καί πέφτει ἀπάλαφρα σωρευμένο πάνω στό βαρύ ἀπό ἀξία χῶμα τῆς τιμημένης Γόρτυνας.

Ἅγιοι Δέκα Μάρτυρες τοῦ Χριστοῦ ὡς ἐλάχιστοι χριστιανοί παρακαλοῦμε νά συνεχίσετε τίς πρεσβεῖες σας πρός Αὐτόν γιά τήν Ἱερά αὐτή Μητρόπολη καί γιά τήν ἀνάπαυση πάντων τῶν Ἐπισκόπων, Πρε- σβυτέρων, Μοναχῶν καί Λαϊκῶν τῆς Χρι- στιανικῆς Γόρτυνας π' ἀνιμῆνουν ἀπ' τήν Ἄνω Κρήτη τή Τελική Κρίση τοῦ Θεοῦ.

Οἱ Ἅγιοι Δέκα.
Τοιχογραφία Καθολικοῦ Ἱ. Μονῆς Βροντησίου,
τοῦ 14^{ου} αἰῶνα.

ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ
ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΣΥΜΒΟΛΙΚΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ
ΕΙΣ ΤΙΜΗΝ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗΝ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΩΝ ΕΘΝΩΝ ΠΑΥΛΟΥ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΜΑΘΗΤΗ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΤΙΤΟΥ
ΠΡΩΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΡΗΤΗΣ *

...οί Καλοί Λιμένες και ή Γόρτυνα, μέ τόν δικό τους μυστικό τρόπο, καταπέμπουν ακατάπαυστα αυτό πού έλαβαν από τούς απεσταλμένους τής θείας χάριτος για τήν Κρήτη, τόν Απόστολο τών Έθνών Παῦλο και τόν μαθητή του Απόστολο Τίτο, Πρώτο Έπίσκοπο τής Κρήτης, υπενθυμίζοντας τή μέριμνα και τούς κόπους τους, τότε, κατά τά βασανισμένα πρώτα αποστολικά χρόνια...

Η Μητρόπολή μας έχει πολλούς χριστιανικούς ιερούς τόπους, έχει όμως στο βάθος της κάτι τό μοναδικό, τήν αποστολική απαρχή τους, τούς Καλούς Λιμένες και τή Γόρτυνα. Σ' αυτούς τούς τόπους βρίσκονται οί αγιασμένες Βάσεις τής Χριστιανικής Κρήτης. Έκτοτε οί Καλοί Λιμένες και ή Γόρτυνα, μέ τόν δικό τους μυστικό τρόπο, καταπέμπουν ακατάπαυστα αυτό πού έλαβαν από τούς απεσταλμένους τής θείας χάριτος για τήν Κρήτη, τόν Απόστολο τών Έθνών Παῦλο και τόν μαθητή του Απόστολο Τίτο, Πρώτο Έπίσκοπο τής Κρήτης, υπενθυμίζοντας τή μέριμνα και τούς κόπους τους, τότε, κατά τά βασανισμένα πρώτα αποστολικά χρόνια.

Κάθε μέρος πού δέχθηκε τό πέρασμα και τή δράση τών Αγίων Αποστόλων είναι μία μαρτυρία τής κανονικής εκκλησιαστικής συνέχειάς μας. Άλλοι τόποι αυτό τό

...Ποιός άλλος θά είχε τούς Καλούς Λιμένες και τή Γόρτυνα και δέν θά είχε κάμει αυτόνόητα πράγματα πού νά φανερώσουν τή διαχρονική αυτοσυνειδησία του; Αυτό δέν αποτελεί κριτική, αλλά διαπίστωση...

γεγονός, τό τιμούν και τό δείχνουν ζωηρά.

Μάλιστα ή Μεγαλόνησος, όπως και άλλη φορά είπαμε, δέν θά μπορούσε νά γλυτώσει από τίς περιπετειές της, νά μείνει χριστιανική, αν ή θεία χάρη δέν ήταν ένδημοῦσα στά θεμέλιά της.

Ποιός άλλος θά είχε τούς Καλούς Λιμένες και τή Γόρτυνα και δέν θά είχε κάμει αυτόνόητα πράγματα πού νά φανερώσουν τή διαχρονική αυτοσυνειδησία του; Αυτό δέν αποτελεί κριτική, αλλά διαπίστωση.

Από τής εγκαταστάσεώς μας ένταῦθα κινηθήκαμε έναγωνίως, παρακαλοῦντες και δεόμενοι, για τήν επί πλέον ανάδειξη τών Καλῶν Λιμένων και τής Γόρτυνας. Τοῦτο αποτυπώνεται σέ φακέλους τής Ίερᾶς Μητροπόλεώς μας, αλλά και σέ άλλα σημεία. Δυστυχῶς, γευθήκαμε πικρίες και εμπαιγμούς...

Υπάρχουν εμπόδια: ή λήθη, ή ήμιμάθεια για τήν αποστολική παράδοσή μας και ένα πλήθος ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν για τά όποια δέν θέλουμε νά αναφερθοῦμε ἐδῶ...

Χωρίς, δέ, καμία διάθεση ὑποτίμησης

*Γόρτυνα, από τήν κατασκευή τοῦ συμβολικοῦ Μνημείου
για τούς Αγίους Αποστόλους Παῦλο και Τίτο.*

...Χωρίς, δέ, καμία διάθεση ὑποτίμησης τής ἀρχαιολογικής θέας τών Αγίων αὐτῶν Τόπων, νά ποῦμε πῶς για μάς δέν εἶναι κάποιοι νεκροί προορισμοί για μία ἀπλή ἐπίσκεψη μέ φευγαλέο ἀρχαιολογικό θαυμασμό, αλλά αποτελοῦν βιωματικούς τόπους κατάδηλης και ἄδολης παραμονῆς...

τής ἀρχαιολογικής θέας τών Αγίων αὐτῶν Τόπων, νά ποῦμε πῶς για μάς δέν εἶναι κάποιοι νεκροί προορισμοί για μία ἀπλή ἐπίσκεψη μέ φευγαλέο ἀρχαιολογικό θαυμασμό, αλλά αποτελοῦν βιωματικούς τόπους κατάδηλης και ἄδολης παραμονῆς.

Αὐτό τό ἔδειξαν πολλοί και τελευταῖα ή ανά τόν κόσμο Πανορθοδοξία όταν κατά τό ἔτος 2008, μέ ἀφορμή τά 2.000 χρόνια από τή γέννηση τοῦ Αποστόλου Παύλου, Προκαθήμενοι - Ἀντιπρόσωποί της, περιήλθαν προσκυνηματικῶς από μέρος πού

πέρασε ό Απόστολος Παῦλος, τούς όποίους ὑποδεχθήκαμε εὐλαβῶς και πού ὅλοι μαζί σκύψαμε και βάλαμε μετάνοια στη γῆ αὐτή ή όποία διακρατεῖ ζωντανά τό θεμέλιο τής αποστολικῆς ἀναφορᾶς τής Κρήτης.

Στή Γόρτυνα, λοιπόν, στο πάνω μέρος τοῦ χώρου στάθμευσης, χωρίς νά διαθέτουμε καμία ιδιοκτησία, μετά από τρέξιμο και φροντίδες μίας 13/ετίας, δόξα τῷ Θεῷ, τόν περασμένο Μάιο, ἄρχισε ή κατασκευή ἔστω ενός μικροῦ συμβολικοῦ Μνημείου πού θά θυμίζει κάτι, στους Έλληνες και στους Ξένους, από τό πέρασμα τοῦ Αποστόλου τών Έθνῶν Παύλου από τόν τόπο μας, από τόν γνήσιο μαθητή του, Απόστολο Τίτο, Πρώτο Έπίσκοπο τής Κρήτης και από τά ιερά παραγγέλματά του για τήν Κρήτη, όπως αὐτά περιγράφονται στην Έπιστολή πού τοῦ ἔστειλε.

Αὐτό τό Βῆμα στη Γόρτυνα, γίνεται μετά από ἔμπονη πρωτοβουλία και συνε-

Γόρτυνα, από την κατασκευή του συμβολικού Μνημείου
για τους Αγίους Αποστόλους Παύλο και Τίτο.

χείς παρακλήσεις της Ίερās Μητροπόλεώς
μας.

Ἡ προμελέτη σχεδιάστηκε δωρεάν από
τόν κ. Μιχ. Χατζηγιάννη, Πολ. Μηχανικό,
Δρ Βυζ. Ἀρχιτεκτονικῆς. Τό θεμέλιο λίθο
ἔθεσε ὁ Οἰκουμενικός Πατριάρχης κ. κ.
Βαρθολομαῖος, τό 2008, κατά τό προειρη-
μένο προσκύνημα Προκαθήμενων - Ἀντι-
προσώπων τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας στή
Γόρτυνα.

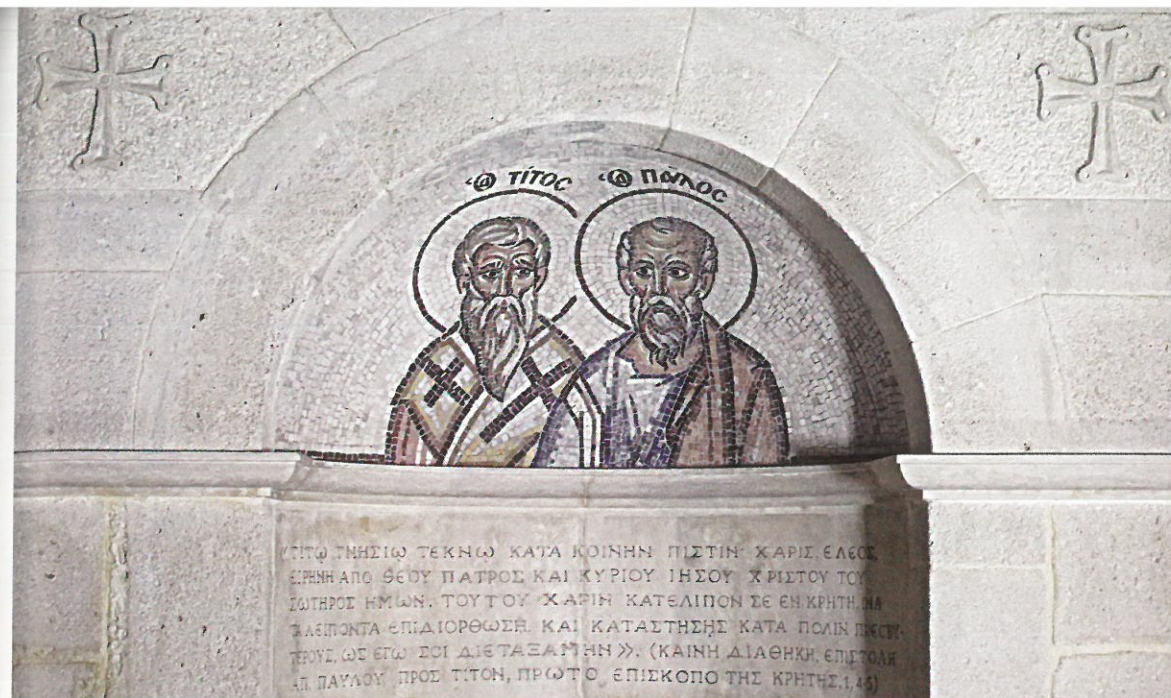
Ἡ μελέτη ἐκπονήθηκε ἀπό τίς ὑπηρε-
σίες τῆς Περιφέρειας Κρήτης, ἀπό τόν ὡς
ἄνω Μηχανικό καί ἐγκρίθηκε, μετὰ ἀπό
ἀγῶνα δρόμου, ἀπό τίς ἀρχαιολογικές ὑ-
πηρεσίες.

Ἡ χρηματοδότηση κατασκευῆς τοῦ ἐν
λόγῳ ἔργου ἔγινε ἀπό τήν Περιφέρεια,
μετὰ ἀπό εὐμενῇ ἀποδοχή σχετικῆς πα-
ρακλήσεώς μας, ἐκ μέρους τοῦ κ. Σταύρου
Ἀρναουτάκη, Περιφερειάρχου Κρήτης.
Τούς εὐχαριστοῦμε πολύ ὅλους.

...Αὐτό πού τώρα γίνεται στή Γόρτυνα,
ἀποτελεῖ μία ἐκδήλωση ἀμιδράς τιμῆς
χρέους καί σεβασμοῦ πρὸς τοὺς Ἁγίους
Ἀποστόλους Παῦλο καί Τίτο, ἐκεῖ, πάνω
στά χνάρια τῆς, πού στενάζουν κάτω ἀπό
τίς ἐπιχώσεις καί περιμένουν ὑπομονετικά
τήν ἔντονη συνέχιση τῆς ἀρχαιολογικῆς
ἀνασκαφῆς...

Αὐτό πού τώρα γίνεται στή Γόρτυνα,
ἀποτελεῖ μία ἐκδήλωση ἀμιδράς τιμῆς
χρέους καί σεβασμοῦ πρὸς τοὺς Ἁγίους
Ἀποστόλους Παῦλο καί Τίτο, ἐκεῖ, πάνω
στά χνάρια τῆς, πού στενάζουν κάτω ἀπό
τίς ἐπιχώσεις καί περιμένουν ὑπομονετικά
τήν ἔντονη συνέχιση τῆς ἀρχαιολογικῆς
ἀνασκαφῆς. Στά 4.000 χιλ. περίπου στρέμ-
ματα τῆς Γόρτυνας, μίας πόλης περίπου
τῶν 60.000 χιλ. ἀνθρώπων τότε, ἔχει ἀνα-
σκαφεῖ λιγότερο ἀπὸ τὸ 10%.

Με τήν εὐκαιρία αὐτή, νά ποῦμε γιά

Γόρτυνα, από την κατασκευή του συμβολικού Μνημείου
για τους Αγίους Αποστόλους Παῦλο καί Τίτο.

πολλοστή φορά περί τῆς παλαιοχριστια-
νικῆς Βασιλικῆς τῆς Γόρτυνας, αὐτή πού
βρίσκεται πρὶν τὸ χωριό Μητρόπολη πού
κι' αὐτή περιμένει ὑπομονετικά πότε θά
ἀποτινάξουν ἀπὸ πάνω τῆς τὸν δρόμο πού
λίαν ἀσεβῶς τήν τέμνει.

Κλείνοντας, παραθέτουμε ἀπόσπασμα
ἀπὸ τό ψήφισμα τῶν 60 Ἑλλήνων καί Ξέ-
νων ἐπιστημόνων πού ἔλαβαν μέρος στο
1^ο Διεπιστημονικό Συνέδριο τῆς Ἱ. Μητρο-
πόλεώς μας, γιά τήν πνευματικότητα, τήν
ἱστορία καί τὸν πολιτισμὸ τοῦ Κρητικοῦ
Νότου, τό 2012: «...Ἡ ὡς ἄνω βασιλική
τῆς Γόρτυνας, ἡ μεγαλύτερη βασιλική τῆς
Κρήτης καί ἡ δεύτερη σε μέγεθος σε ὅλη
τὴν Ελλάδα, τέμνεται κάθετα ἀπὸ δρόμο
διέλευσης οχημάτων, πού διέρχεται δίπλα
ἀπὸ το ἀρχαιότερο σὺνθρονο τῆς Κρήτης,
προσβάλλοντας τὴν πολιτιστικὴ εἰκόνα
τῆς χώρας μας διεθνῶς καί κακοποιώντας
αισθητικά ἓνα τέτοιο μνημεῖο. Ζητοῦμε

τὴν ἀμεση παρέμβαση τοῦ Υπουργείου
Παιδείας, Θρησκευμάτων, Πολιτισμοῦ καί
Αθλητισμοῦ, γιά τὸν τερματισμὸ αὐτῆς
τῆς βάνανσης καί ἀπαξιωτικῆς παρέμβα-
σης σε ἀρχαιολογικὸ χώρο ὑψίστης ἀξίας
καί μέγιστης χριστιανικῆς-ευρωπαϊκῆς
κληρονομιάς...».

Δέν λησμονοῦμε τὴ Θ. Λειτουργία πού
τελέσαμε κατὰ τό 2^ο Διεπιστημονικό Συνέ-
δριο τῆς Ἱ. Μητροπόλεώς μας, γιά τό προ-
σκύνημα ὡς τόπο συνάντησης ἀνθρώπων
καί πολιτισμῶν, τό 2017, πλάι στο Σύνθρο-
νο τῆς ἐν λόγῳ Βασιλικῆς, μετὰ ἀπὸ περί-
που 1300 χρόνια λειτουργικῆς σιωπῆς.

Ὅλα ἐκεῖ μιλοῦν καί περιμένουν.

* Τό παρόν ἄρθρο εἶναι ἀναδημοσίευ-
ση ἀπὸ τό τεῦχος 75/2022, τοῦ περιοδικοῦ
«Ἐν Ἑσόπτρῳ, τό ὁποῖο ἔγραψε ὁ Σεβ. Μη-
τροπολίτης Γορτύνης καί Ἀρκαδίας κ. Μα-
κάριος.

Ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἰς λιμένας

Ὁ Απόστολος Παῦλος εἰς Καλοῦς Λιμένας,
ἀπό τόν Ἱ. Ναό Πάντων τῶν ἐν Κρήτῃ διαλαμπάντων Ἀγίων,
τῆς Ἐνορίας Πλατάνου,
ἔργο κ. Στεφ. Ἀλπαντάκη.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἐγκαθιστᾷ εἰς Γόρτυνα
τόν Ἀπόστολο Τίτο,
ἀπό τόν Ἱ. Ναό Πάντων τῶν ἐν Κρήτῃ διαλαμπάντων Ἀγίων,
τῆς Ἑνορίας Πλατάνου,
ἔργο κ. Στεφ. Ἀλπαντάκη.

Ὁ ΠΑΥΛΟΣ Εἰκαθιστᾷ εἰς Γόρτυνα τόν Τίτον
τόν ἐπίσκοπον Κρήτης

ΣΤΗ ΓΟΡΤΥΝΑ
1^{ος} ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΜΝΗΜΗΣ
ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΠΑΥΛΟΥ 2022

Αποκάλυψη συμβολικού μνημείου, εις τιμήν και μνήμην,
του Αποστόλου Παύλου και
του μαθητού του Αποστόλου Τίτου.

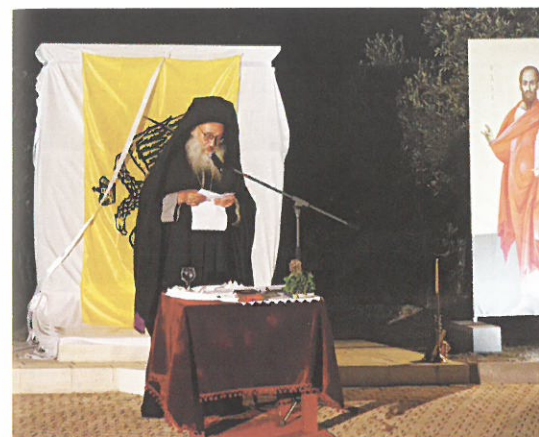
Θεμέλιος λίθος του συμβολικού μνημείου, εις τιμήν και μνήμην, των Αγίων Αποστόλων Παύλου και Τίτου, στη Γόρτυνα, τέθηκε στις 16/10/2008, (2008, έορτασμός έτους Αποστόλου Παύλου), από τον Οικουμενικό Πατριάρχη κ. κ. Βαρθολομαίο, κατά την έδω ιεραποδημία του, μετά Προκαθημένων - Αντιπροσώπων των Όρθοδόξων Εκκλησιών.

Η κατασκευή του έν λόγω μνημείου έγινε μέ πρωτοβουλία της Ιεράς Μητροπόλεως Γορτύνης και Άρκαδίας, κατόπιν έγκρίσεως της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Ηρακλείου, μέ δαπάνες της Περιφέρειας Κρήτης, τη φροντίδι του κ. Σταύρου Αρναουτάκη, Περιφερειάρχου Κρήτης.

Τόν Άγιασμό των έγκαινίων του ειρηνένου μνημείου τέλεσε ό Σεβ. Μητροπολίτης Γορτύνης και Άρκαδίας κ. Μακάριος, 28/6/2022, ένώ την αποκάλυψη του έκανε, ό κ. Σταύρος Αρναουτάκης, Περιφερειάρχης Κρήτης.

Άκολουθεί ή όμιλία του Σεβ., για την έν λόγω περίπτωση.

Στή Γόρτυνα,
όμιλία του Σεβ. Μητροπολίτου
Γορτύνης και Άρκαδίας κ. Μακαρίου,
κατά τόν Έσπερινό της έορτής του Αποστόλου Παύλου του έτους 2022 και
κατά την αποκάλυψη συμβολικού μνημείου, εις τιμήν και μνήμην,
του Αποστόλου Παύλου και
του μαθητού του Αποστόλου Τίτου. *

...Πέρασαν οί αιώνες πάνω από τη Γόρτυνα και κάθε ένας από αυτούς, άφησε τά αποτυπώματά του, για νά φθάσει ή έν λόγω πόλη νά καταλαμβάνει, περίπου 4.000 χιλιάδες στρέμματα. Από αυτά, όπως μάς είπε, ό ίδιος ό Καθηγητής Di Vita, έχουν ανασκαφτεί λιγότερο του 10% της έκτασής τους!...

τιμούμε και όλους εκείνους πού κοπιάζουν για την ανάδειξη της Γόρτυνας.

Γάπανάρχαια ίχνη, της ξακουστής τούτης πόλης της Κρήτης, της Γόρτυνας, οδηγούν τόν έρευνητή της πολύ πίσω, σέ αιώνες, περιόδους και εποχές, όπως π.χ. στή νεολιθική, στή γεωμετρική, στή μινωική, στους αρχαϊκούς και έλληνιστικούς χρόνους, καθώς και σέ άλλες ένδιαφέρουσες περιόδους¹.

Υπάρχουν αρκετοί ειδικοί έπιστήμονες, οί όποιοι ασχολήθηκαν μέ τη Γόρτυνα. Ποιόν νά πρωτοαναφέρουμε; Έντελώς ένδεικτικά, στρέφουμε τη σκέψη μας, απόψε, σέ δυό μακαριστούς, σύγχρονους αρχαιολόγους, ένα έλληνα και ένα ξένο, τόν Έμμανουήλ Μπορπουδάκη, Έφορο Αρχαιοτήτων και τόν Antonino Di Vita και δι' αυτών αποτίουμε φόρο τιμής προς όλους εκείνους πού κοπίασαν, αλλά, δι' αυτών,

1. Όδυσεύς, πύλη του Έλληνικού πολιτισμού στό Διαδίκτυο, του Υπουργείου Πολιτισμού, Γόρτυνα.

Στρέφουμε τη σκέψη μας, όλως έξόχως, στην Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή και στόν έκ των προκατόχων μας, Έπίσκοπο Βασίλειο Μαρκάκη, του όποιου τό Έπισκοπείο, στους Αγίους Δέκα, χρησιμοποιήθηκε από Καθηγητές και Αρχαιολόγους της ειρηνένης Σχολής, για τίς δραστηριότητες της, όπως π. χ. τόν Doro Levi, τόν Giovanni Rizza, Antonio Colini και τόν Antonino Di Vita, όπως ό τελευταίος σημείωσε σχετικώς στό τελευταίο του βιβλίο για τη Γόρτυνα².

Πέρασαν οί αιώνες πάνω από τη Γόρτυνα και κάθε ένας από αυτούς, άφησε τά αποτυπώματά του, για νά φθάσει ή έν λόγω πόλη νά καταλαμβάνει, περί-

2. Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ, Antonino Di Vita, μετάφραση του βιβλίου στην ελληνική γλώσσα, έκδοση της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηρακλείου, 2015, πρόλογος, σ. XII.

...ή Γόρτυνα ήταν η πρωτεύουσα της Κρήτης και αυτοί οι πρώτοι χριστιανοί, οι Απόστολοι πήγαιναν στις πρωτεύουσες, γιατί από εκεί μπορούσε να πάει παντού ή φωνή του Ευαγγελίου. Δεν πήγαιναν στα μικρά χωριά, πήγαιναν στις πρωτεύουσες. Ο Πέτρος πήγε στη Ρώμη. Ο Παῦλος π. χ. πήγε στην Αντιόχεια, δεν πήγε στα μικρά χωριά. Μετέβαιναν στα αστικά κέντρα και τότε το αστικό κέντρο της Κρήτης ήταν η Γόρτυνα...

του 4.000 χιλιάδες στρέμματα. Από αυτά, όπως μας είπε, ο ίδιος ο Καθηγητής Di Vita, έχουν ανασκαφτεί λιγότερο του 10% της έκτασής τους³! Αυτό, όμως, είναι ένα άλλο θέμα που δεν είναι της παρούσης.

Στή Γόρτυνα, ξεχωρίζει η Ρωμαϊκή και

. Antonino Di Vita, *ο άνθρωπος της Γόρτυνας*, π. 10, μία συνομιλία του, με τον Σεβ. Μητροπολίτη Γορτύνης και Άρκαδίας κ. Μακάριο, που έγινε στα γραφεία της Ι. Μητροπόλεως, το καλοκαίρι του 2010. Περιοδικό *Ἐν Ἑσόπτρῳ* της Ι. Μητροπόλεως Γορτύνης και Άρκαδίας, τεύχος 20, 2011.

ή Χριστιανική περίοδος και ήδη οι πρώτοι αιώνες της, τότε που γνώρισε πολύ μεγάλη ανάπτυξη, όπως μαρτυρούν αδιάψευστα, τά μέχρι σήμερα αρχαιολογικά ευρήματα. Για την περίοδο αυτή, ο Καθηγητής Di Vita, μας είπε: «...ή Γόρτυνα ήταν η πρωτεύουσα της Κρήτης και αυτοί οι πρώτοι χριστιανοί, οι Απόστολοι πήγαιναν στις πρωτεύουσες, γιατί από εκεί μπορούσε να πάει παντού ή φωνή του Ευαγγελίου. Δεν πήγαιναν στα μικρά χωριά, πήγαιναν στις πρωτεύουσες. Ο Πέτρος πήγε στη Ρώμη. Ο Παῦλος π. χ. πήγε στην Αντιόχεια, δεν πήγε στα μικρά χωριά. Μετέβαιναν στα αστικά κέντρα και τότε το αστικό κέντρο της Κρήτης ήταν η Γόρτυνα...»⁴.

Σ' αυτό το Κέντρο, βρισκόμαστε και απόψε. Αν θέλει κάποιος να έντυφώσει στα της Γόρτυνας, δεν έχει παρά να πάρει στα χέρια του, τις μελέτες που υπάρχουν γι' αυτή και ήδη το θαυμαστό βιβλίο του Καθηγητού, Antonino Di Vita, με τίτ-

4. Περιοδικό *Ἐν Ἑσόπτρῳ* της Ι. Μητροπόλεως Γορτύνης και Άρκαδίας, ὁ. π., τεύχος 20, 2011, σ. 18.

λο: «GORTINA DI CRETA, QUINDICI SECOLI DI VITA URBANA»⁵, δηλαδή «Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ»⁶, το οποίο αποτελεί το κύκνειο αρχαιολογικό του άσματος, θα λέγαμε το κύκνειο γορτύνιο αρχαιολογικό του άσματος.

Στο εν λόγω βιβλίο, ο Καθηγητής Di Vita έγραψε, μεταξύ άλλων, για τη Γόρτυνα: «...Μιά πόλη που, κατά τον 2° και 3° μ. Χ. αιώνα, έκτεινόταν σε περισσότερα από 400 έκταρια, με ένα πληθυσμό που συνολικά, στο κέντρο και τη γειτονική χώρα, υπολογίζεται στους 50 – 60 χιλιάδες κατοίκους περίπου – το άμφιθέατρο μπορούσε να φιλοξενήσει τουλάχιστον 18.000 χιλιάδες άτομα κι ο ίπποδρομος 11 μέ 13 χιλιάδες – πρωτεύουσα της έπαρχίας Κρήτης και Κυρηναϊκής, πρωταρχικό κέντρο της νέας χριστιανικής πίστης στην Κρή-

5. Έκδοση του ιταλικού εκδοτικού οίκου «L' Erma» di Bretschneider, 2010.

6. Μετάφραση του βιβλίου στην ελληνική γλώσσα, έκδοση της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου, 2015.

...Μιά πόλη που, κατά τον 2° και 3° μ. Χ. αιώνα, έκτεινόταν σε περισσότερα από 400 έκταρια, με ένα πληθυσμό που συνολικά, στο κέντρο και τη γειτονική χώρα, υπολογίζεται στους 50 – 60 χιλιάδες κατοίκους περίπου – το άμφιθέατρο μπορούσε να φιλοξενήσει τουλάχιστον 18.000 χιλιάδες άτομα κι ο ίπποδρομος 11 μέ 13 χιλιάδες – πρωτεύουσα της έπαρχίας Κρήτης και Κυρηναϊκής, πρωταρχικό κέντρο της νέας χριστιανικής πίστης στην Κρήτη...

τη...»⁷.

Εύρισκόμενοι, λοιπόν, στο πρωταρχικό Κέντρο του Χριστιανισμού της Κρήτης, στη Γόρτυνα, στην περιλαμπρή έτουτη πόλη, δεν μπορούμε παρά να αναφερθούμε, έντελως συνοπτικά, στα τέσσερα απο-

7. Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ, Antonino Di Vita, μετάφραση του βιβλίου στην ελληνική γλώσσα, έκδοση της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου, 2015, πρόλογος, σ. XIII – XV.

...Εύρισκόμενοι, λοιπόν, στο πρωταρχικό Κέντρο του Χριστιανισμού της Κρήτης, στη Γόρτυνα, στην περιλαμπρή έτοιμη πόλη, δέν μπορούμε παρά νά αναφερθούμε, έντελώς συνοπτικά, στά τέσσερα αποστολικά σημεία καί γεγονότα, τής πρωτοχριστιανικής Κρήτης. Δηλαδή, στίς τρείς βιβλικές μαρτυρίες από τήν Καινή Διαθήκη, στην πρώτη πού είναι, ή ημέρα τής Πεντηκοστής, στά Ίεροσόλυμα, τό 33 μ. Χ., όπου ήσαν παρόντες καί Κρήτες, στη δεύτερη πού είναι, ό τόπος τών Καλών Λιμένων, όπου τό 59, μέ 60 μ. Χ., δέχθηκαν τόν άλυσσοδεμένο Παύλο, στην τρίτη πού είναι, ή πρόσ Τίτον Έπιστολή του Παύλου¹⁰ καί τέταρτο είναι, από τίς έπιστημονικές μαρτυρίες, ή έγκατάσταση του Τίτου στην Κρήτη, από τόν Παύλο, κατά τήν 4^η αποστολική του περιοδεία¹¹.

Χ., όπου ήσαν παρόντες καί Κρήτες⁸, στη δεύτερη πού είναι, ό τόπος τών Καλών Λιμένων⁹, όπου τό 59, μέ 60 μ. Χ., δέχθηκαν τόν άλυσσοδεμένο Παύλο, στην τρίτη πού είναι, ή πρόσ Τίτον Έπιστολή του Παύλου¹⁰ καί τέταρτο είναι, από τίς έπιστημονικές μαρτυρίες, ή έγκατάσταση του Τίτου στην Κρήτη, από τόν Παύλο, κατά τήν 4^η αποστολική του περιοδεία¹¹.

Πολύ χαρακτηριστικά, ό μακαριστός Μητροπολίτης Κισάμου καί Σελίνου Ειρηναίος, συγκεφαλαίωσε τούς προειρημένους σταθμούς, ως έξής: «...Κι ή Κρήτη, πανάρχαιο νησί στην καρδιά τής Μεσογείου, λίκνο καί σταυροδρόμι του άρχαίου

8. Πράξεις τών Αποστόλων, 2,11.

9. Πράξεις τών Αποστόλων, 27,8.

10. Έπιστολή πρόσ Τίτον, Καινή Διαθήκη.

11. ...Όπως συμπεραίνεται από τίς ποιμαντικές έπιστολές ό Αποστόλος Παύλος έπισκέφθηκε κατά τήν τέταρτη περιοδεία του τίς εκκλησίες τής Μικράς Ασίας, τής Κρήτης καί τής Μακεδονίας... Στην Έφεσο αφήνει τόν Τιμόθεο καί στην Κρήτη τόν Τίτο μέ όρισμένη έντολή, (γι' αυτή βλ. αναλυτικά στόν SPICQ C., Saint Paul. Les Épîtres pastorals I-III (Études Bibliques), Paris 1969, σ. XXXIX κ. έ.) Από τό βιβλίο: Η πρόσ Τίτον έπιστολή του Αποστόλου Παύλου, του Καθηγητή Γεωργίου Α. Γαλίτη, εκδόσεις «Πουρναρά», 2003, σ. 20.

...Κι ή Κρήτη, πανάρχαιο νησί στην καρδιά τής Μεσογείου, λίκνο καί σταυροδρόμι του άρχαίου κόσμου, πήρε τό μερτικό της από τή χριστιανική αποκάλυψη καί κρατά στόν κόρφο της τό γράμμα του μεγάλου Αποστόλου τών Έθνών, του Παύλου, μνημείο καί μαρτύριο πώς ό Χριστός τήν άγγιξε καί τή σημάδεψε μέ τό δεξι Του χέρι...

κόσμου, πήρε τό μερτικό της από τή χριστιανική αποκάλυψη καί κρατά στόν κόρφο της τό γράμμα του μεγάλου Αποστόλου τών Έθνών, του Παύλου, μνημείο καί μαρτύριο πώς ό Χριστός τήν άγγιξε καί τή σημάδεψε μέ τό δεξι Του χέρι...»¹².

Μιά εισαγωγική παράγραφος από τό παύλειο γράμμα τής Καινής Διαθήκης, πρόσ τόν Τίτο, τίθεται άποψε, στη Γόρτυνα, πάνω σέ ένα μικρό συμβολικό μνημείο, πού λέει: «...Τίτω γνησίω τέκνω κατά κοινήν πίστιν· χάρις, έλεος, ειρήνη από Θεού πατρός καί Κυρίου Ίησου Χριστού του σωτήρος ήμών. Τούτου χάριν κατέλιπόν σε έν

12. Ό Χριστός σημάδεψε τήν Κρήτη, Μητροπολίτου Κισάμου καί Σελίνου Ειρηναίου, εκδόσεις «Προσδοκία», Χανιά 2013, σ. 140 – 141.

...Τό σημείο αυτό, πού εγκαινιάζεται σήμερα, στη Γόρτυνα, άφ' ενός μέν άποτελεί έλαχιστότατη έκφραση άπειρης ευγνωμοσύνης καί ευλάβειας, πρόσ τόν Αποστόλο τών Έθνών, Παύλο καί πρόσ τόν μαθητή του Αποστόλου Τίτο, Πρώτο Έπίσκοπο τής Κρήτης, τούς θεμελιωτές του Χριστιανισμού της, τούς σπορείς του Ευαγγελίου του Χριστού, στη γή τών πατέρων μας, άφ' έτέρου δέ θά άποτελεί υπενθύμιση, σέ ντόπιους καί ξένους, για τούς αλετρευτάδες αυτούς του Χριστού, στό άγκυροβόλι τής πρωτοχριστιανικής Έκκλησίας τής Κρήτης, τήν Έκκλησία τών Γορτυνίων τής Κρήτης...

Κρήτη, ίνα τά λείποντα επιδιορθώση, καί καταστήσης κατά πόλιν πρεσβυτέρους, ως έγώ σοι διαταξάμην...»¹³. Δηλαδή, «...Πρός τόν Τίτο, γνήσιο τέκνο μου, χάρη στην πίστη πού μάς ένώνει. Εύχομαι ό Θεός Πατέρας καί ό σωτήρας μας Ίησους Χριστός, νά σοι δίνουν τή χάρη, τό έλεος καί τήν ειρήνη. Ό λόγος πού σέ άφησα στην Κρήτη ήταν νά συνεχίσεις νά διορθώνεις τίς

13. Πρός Τίτον Έπιστολή, 1, 4-5.

...ό Cristoforo Buondelmonti, από τη Φλωρεντία, τό 1415, υπολόγησε την έκταση της Γόρτυνας και έγραψε, επί λέξει, ότι ή Γόρτυνα: «...έκάλυπτε μιά επιφάνεια τόσο μεγάλη, όση και ή Φλωρεντία...». Ό ίδιος, έπισημείωσε, μεταξύ άλλων, επί λέξει, ότι: «...Σ' όλη την πόλη βρίσκει κανείς πολλές προτομές ειδώλων και αγίων ριγμένες κατά γής... Βλέπει κανείς 1500 κίονες από μάρμαρο και από πέτρα, όρθιους ή αναποδογυρισμένους, επιγραφές και ταφές αναρίθμητες, σκόρπιες...». Σέ άλλο δέ σημείο, αναφέρει, πολύ χαρακτηριστικά, τό έξης: «...Άλίμονο, τί νά πώ στή θέα αυτών των καταστροφών; Άς κλάψουν οί κρητικοί έμπρός σέ μιά τέτοια φθορά...

έλλείψεις και νά εγκαταστήσεις σέ κάθε πόλη πρεσβυτέρους, σύμφωνα μέ τίς όδηγίες πού σου έδωσα...».

Τό σημείο αυτό, πού έγκαινιάζεται σήμερα, στή Γόρτυνα, άφ' ενός μέν αποτελεί έλαχιστότατη έκφραση άπειρης εύγνωμοσύνης και ευλάβειας, πρós τόν Άπόστολο των Έθνών, Παύλο και πρós τόν μαθητή

του Άπόστολο Τίτο, Πρώτο Έπίσκοπο της Κρήτης, τούς θεμελιωτές του Χριστιανισμού της, τούς σπορείς του Ευαγγελίου του Χριστού, στή γή των πατέρων μας, άφ' έτέρου δέ θά αποτελεί ύπενθύμιση, σέντόπιους και ξένους, για τούς αλετρευτάδες αυτούς του Χριστού, στό άγκυροβόλι της πρωτοχριστιανικής Έκκλησίας της Κρήτης, την Έκκλησία των Γορτυνίων της Κρήτης.

Νομίζουμε, πώς έχει γίνει πλέον κατανοητό ότι οί πολλοί από τούς έπισκέπτες στόν τόπο μας, δέν έρχονται πιά μόνο για νά βρούν ήλιο, φύση και άπογυμνωμένα άρχαία, αλλά, μαζί μ' αυτά, άναζητούν, τίς ένσαρκωμένες πνευματικές άπαρχές του.

Οί πέτρες αυτές πού μās περιβάλλουν, χωρίς τη συνείδηση πού κουβαλούν, κατανοούν ρημάγματα και θρύψαλα, οί όποιες κάποτε χρησίμευσαν για κάτι πού πέθανε.

Περιηγητές, στή Γόρτυνα, περιέγραψαν τά έρείπια πού είδαν έδώ. Ένας άπ' αυτούς, ό Cristoforo Buondelmonti¹⁴, από

14. GORTINA DI CRETA, QUINDICI SECOLI DI VITA URBANA, Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ, Antonino Di Vita, έκδοση της Βικελαίας Δημοτικής Βιβλιο-

τή Φλωρεντία, τό 1415, υπολόγησε την έκταση της Γόρτυνας και έγραψε, επί λέξει, ότι ή Γόρτυνα: «...έκάλυπτε μιά επιφάνεια τόσο μεγάλη, όση και ή Φλωρεντία...»¹⁵. Ό ίδιος, έπισημείωσε, μεταξύ άλλων, επί λέξει, ότι: «...Σ' όλη την πόλη βρίσκει κανείς πολλές προτομές ειδώλων και αγίων ριγμένες κατά γής... Βλέπει κανείς 1500 κίονες από μάρμαρο και από πέτρα, όρθιους ή αναποδογυρισμένους, επιγραφές και ταφές αναρίθμητες, σκόρπιες...»¹⁶. Σέ άλλο δέ σημείο, αναφέρει, πολύ χαρακτηριστικά, τό έξης: «...Άλίμονο, τί νά πώ στή θέα αυτών των καταστροφών; Άς κλάψουν οί κρητικοί έμπρός σέ μιά τέτοια φθορά...»¹⁷.

Κατά συνέχεια των, τότε, θρηνώδως περιγραφέντων, υπό του Cristoforo

θήκης Ηρακλείου, 2015, σ. 6.

15. Descriptio Insulae Candiae, Περιγραφή της Νήσου Κρήτης, Cristoforo Buondelmonti, μετάφραση Μάρθα Άποσκήτη, έπιμέλεια έκδ. «Μικρός Ναυτίλος», Ηράκλειο, 1996, σ. 49.

16. Descriptio Insulae Candiae, Περιγραφή της Νήσου Κρήτης, Cristoforo Buondelmonti, ό. π., σ. 49 - 50.

17. Descriptio Insulae Candiae, Περιγραφή της Νήσου Κρήτης, Cristoforo Buondelmonti, ό. π., σ. 49.

...Ναί, άλίμονο, νά κλάψουμε οί κρητικοί για τη φθορά, άν αυτή καθίσταται δυνατή νά σταματήσει την ιστορική και πνευματική συνείδησή μας. Άν, όχι, δηλαδή, ότι ή συνείδησή μας αυτή δέν σταμάτησε, παρά τίς καταστροφές, τότε, μπορούμε νά πούμε πώς τά δάκρυα πού αυτές προκάλεσαν, καθάρισαν τούς όφθαλμούς, αποτίναξαν από πάνω τους τη νύστα και έτσι θωρούν άκέρια πάνω στίς πέτρες αυτές, την άνάδοσή τους, αυτό πού στήν περσινή πανήγυρη των Άγίων Δέκα είχαμε πεί, θωρούν άκέρια: τό «...άπαστράπτων λευκό πάνω στίς αιθριάζουσες πέτρες πού φέγγουν από τό φώς...», κανοναρχούμενο δοξαστικά άπ' ότι άντηχεί ό κάμπος τουτός, χωρίς νά σωπά, από «...τό άμάλαγο χάδι των αιώνων πού σωρευμένο πέφτει πάνω στό βαρύ από άζία χώμα της τιμημένης Γόρτυνας...

Buondelmonti, δέν μπορούμε παρά νά πούμε, στό σήμερα, ότι: Ναί, άλίμονο, νά κλάψουμε οί κρητικοί για τη φθορά, άν αυτή καθίσταται δυνατή νά σταματήσει

...Οι όδυρμοί μας, από τις καταστροφές και τις τυραννίες που προξένησαν οί κατά καιρούς ισχυροί, οί μεθυσμένοι για πολέμους και κυριαρχία, στή στρατηγική αυτή γωνιά της Εὐρώπης, τήν Κρήτη, έγιναν τελικά μάθημα αντίστασης στή Μεγαλόνησο, τή μόνιμη ὠδή της. Είναι κουρνιασμένο μέσα μας, πώς ἂν χάσουμε τά χνάρια μας, ἐμπίτησε ἡ Κρήτη...

τήν ιστορική και πνευματική συνείδησή μας. Ἄν, ὅχι, δηλαδή, ὅτι ἡ συνείδησή μας αὐτή δέν σταμάτησε, παρά τις καταστροφές, τότε, μπορούμε νά ποῦμε πώς τά δάκρυα πού αὐτές προκάλεσαν, καθάρισαν τούς ὀφθαλμούς, ἀποτίναξαν ἀπό πάνω τους τή νύστα καί ἔτσι θωροῦν ἀκέρια πάνω στίς πέτρες αὐτές, τήν ἀνάδοσή τους, αὐτό πού στήν περσινή πανήγυρη τῶν Ἁγίων Δέκα εἶχαμε πεῖ, θωροῦν ἀκέρια: τό «...ἀπαστράπτον λευκό πάνω στίς αἰθριάζουσες πέτρες πού φέγγουν ἀπό τό φῶς...»¹⁸, κανοναρχούμενο δοξαστικά

18. Δέκα ἀνδιωμένοι Ἅγιοι Κρητικοί, τοῦ 250 μ.Χ.,

...Βλέποντας, μάλιστα, τή σύγχρονη κατάσταση, διερωτούμεθα: ἄραγε, πῶς θά συνεχίσει νά ὑπάρχει ἡ Κρήτη στούς ἐπερχόμενους αἰῶνες; Σ' αὐτό, μᾶς βοηθᾶ νά ἀπαντήσουμε, τό μάθημα πού παραδίδει ἡ ἱστορία. Τί λέει αὐτό τό μάθημα; Λαοί πού θαρευτήκαν ἀνεπιφύλακτα στίς σιγουριές τῶν περιβεβλημένων τήν ἰσχύ, χάθηκαν.

Ἐπί πλέον δέ, γιά τό σήμερα καί δὴ πρό τῆς διάχυσης τῶν διαφόρων ἀναθεωρητισμῶν, ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν, πρό τῆς ἐξάπλωσης τοῦ ὅλο καί περισσότερο καλλιεργούμενου ἀποχριστιανισμοῦ καί πρό τῆς περιδίνησης μιᾶς οὐδετερότητος σχετικισμοῦ, ἀλήθεια, τί θά εἶναι αὐτό πού θά σηματοδοτεῖ, στό μέλλον, τήν ταυτότητά μας;...

ἀπ' ὅτι ἀντηχεῖ ὁ κάμπος τοῦτος, χωρίς

... τοῦ Σεβ. Μητροπολίτου Γορτύνης καί Ἀρκαδίας κ. Μακαρίου, περιοδικό Ἐν Ἑσόπτρῳ τῆς Ἱ. Μητροπόλεως Γορτύνης καί Ἀρκαδίας, τεῦχος 71, 2022, σ. 18.

νά σωπᾶ, ἀπό «...τό ἀμάλαγο χᾶδι τῶν αἰῶνων πού σωρευμένο πέφτει πάνω στό βαρύ ἀπό ἀξία χῶμα τῆς τιμημένης Γόρτυνας...»¹⁹.

Οἱ όδυρμοί μας, ἀπό τις καταστροφές και τις τυραννίες που προξένησαν οί κατά καιρούς ισχυροί, οί μεθυσμένοι για πολέμους και κυριαρχία, στή στρατηγική αὐτή γωνιά τῆς Εὐρώπης, τήν Κρήτη, έγιναν τελικά μάθημα ἀντίστασης στή Μεγαλόνησο, τή μόνιμη ὠδή της. Είναι κουρνιασμένο μέσα μας, πώς ἂν χάσουμε τά χνάρια μας, ἐμπίτησε ἡ Κρήτη.

Βλέποντας, μάλιστα, τή σύγχρονη κατάσταση, διερωτούμεθα: ἄραγε, πῶς θά συνεχίσει νά ὑπάρχει ἡ Κρήτη στούς ἐπερχόμενους αἰῶνες; Σ' αὐτό, μᾶς βοηθᾶ νά ἀπαντήσουμε, τό μάθημα πού παραδίδει ἡ ἱστορία. Τί λέει αὐτό τό μάθημα; Λαοί πού θαρευτήκαν ἀνεπιφύλακτα στίς σιγουριές τῶν περιβεβλημένων τήν ἰσχύ, χάθηκαν.

Ἐπί πλέον δέ, γιά τό σήμερα καί δὴ πρό τῆς διάχυσης τῶν διαφόρων ἀναθεωρη-

19. Δέκα ἀνδιωμένοι Ἅγιοι Κρητικοί, τοῦ 250 μ.Χ., ὁ.π. τεῦχος 71, 2022, σ. 19.

...Ἐνα ἀπό τά πολυτίμητα μέρη στά ὁποῖα ἀκουμπᾶ ἡ ταυτότητά μας εἶναι ἡ Γόρτυνα, τό, κατά τόν Καθηγητή Di Vita, «...πρωταρχικό κέντρο τῆς νέας χριστιανικῆς πίστεως στήν Κρήτη...», ὅπως προείπαμε. Στό μέρος, λοιπόν, αὐτό ἀποκαλύπτεται ἀπόψε, κατά τόν Ἑσπερινό τῆς Ἱερᾶς Μνήμης τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων Πέτρου καί Παύλου, ἕνα μικρό συμβολικό σημεῖο, πού περικλείει ὁμως μέσα του ὅλη τήν Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, μέ τις ψηφιδωμένες ἁγίες μορφές τοῦ Παύλου καί τοῦ Τίτου καί μέ τήν κάτω ἀπό αὐτές παραπομπή στήν πρός Τίτο Ἐπιστολή τοῦ Παύλου...

τισμῶν, ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν, πρό τῆς ἐξάπλωσης τοῦ ὅλο καί περισσότερο καλλιεργούμενου ἀποχριστιανισμοῦ καί πρό τῆς περιδίνησης μιᾶς οὐδετερότητος σχετικισμοῦ, ἀλήθεια, τί θά εἶναι αὐτό πού θά σηματοδοτεῖ, στό μέλλον, τήν ταυτότητά μας;

Ἐνα ἀπό τά πολυτίμητα μέρη στά ὁποῖα

ἀκουμπᾶ ἡ ταυτότητά μας εἶναι ἡ Γόρτυνα, τὸ, κατὰ τὸν Καθηγητὴ Di Vita, «... πρωταρχικὸ κέντρο τῆς νέας χριστιανικῆς πίστεως στὴν Κρήτη...»²⁰, ὅπως προεῖπαμε. Στὸ μέρος, λοιπόν, αὐτὸ ἀποκαλύπτεται ἀπόψε, κατὰ τὸν Ἑσπερινὸ τῆς Ἱερᾶς Μνήμης τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Πέτρου καὶ Παύλου, ἓνα μικρὸ συμβολικὸ σημεῖο, πού περικλείει ὅμως μέσα του ὅλη τὴν Ἐκκλησία τῆς Κρήτης, μέ τίς ψηφιδωμένες ἀγίες μορφές τοῦ Παύλου καὶ τοῦ Τίτου καὶ μέ τὴν κάτω ἀπὸ αὐτές παραπομπή στὴν πρὸς Τίτο Ἐπιστολή τοῦ Παύλου.

Ἀγαπητοί μου, γιὰ τὴν κατασκευή τοῦ συμβολικοῦ αὐτοῦ μνημείου, ἐκφράζουμε εὐχαριστίες πρὸς τὸν κ. Σταῦρο Ἀρναουτάκη, Περιφερειάρχη Κρήτης, ὁ ὁποῖος ἀποδέχθηκε εὐμενῶς σχετικὸ αἴτημά μας, γιὰ νὰ χρηματοδοτηθεῖ τὸ ἔργο αὐτὸ ἀπὸ τὴν Περιφέρεια Κρήτης, πρὸς τὸν κ. Μιχ. Χατζηγιάννη Πολιτικὸ Μηχανικὸ, Δρ Βυζ. Ἀρχιτεκτονικῆς, συνεργάτη τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας, πρὸς τὸν κ. Ἐμμ. Καργιαντουλάκη, Πολιτικὸ Μηχανικὸ τῆς Περιφέρειας Κρήτης, πρὸς τὸν Δῆμο Γόρτυνας καὶ στὸν Δήμαρχό της κ. Ἐλευθέριο Κοκολάκη, πρὸς τὴν κ. Βασιλική Συθιακάκη, Προϊσταμένη τῆς Ἐφορείας Ἀρχαιοτήτων Ἡρακλείου καὶ πρὸς τοὺς συνεργάτες της ὅλους καὶ ὅλως ἰδιαίτερος στίς κυρίες Ἑλένη Κανάκη καὶ Μαρία Μαρῆ, Ἀρχαιολόγους, πού τὴν ἐκπροσωποῦν ἀπόψε, γιὰ τίς ἐγκρίσεις καὶ γιὰ τὴν ἀπαιτούμενη ἀνασκαφή, πρὸς τὴν Ἑνορία τῶν Ἀγίων Δέκα, πρὸς τὸν Ἐφημέ-

ρίο της π. Ἐμμ. Καργάκη, γιὰ τὴν ἀποψινὴ λειτουργικὴ προετοιμασία τοῦ χώρου, πρὸς τὴ χορωδία τῆς Σχολῆς Βυζαντινῆς Μουσικῆς τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεώς μας, ὑπὸ τὴ Διεύθυνση τοῦ κ. Ἀντωνίου Μαθιουδάκη, Καθηγητοῦ Μουσικῆς πού ἀπέδωσε τοὺς ὕμνους τῆς ἑσπερινῆς αὐτῆς δεήσεως, πρὸς τὸ συνεργεῖο τοῦ κ. Νικολάου Νικάκη Ἐργολάβου καὶ πρὸς ὅλους ἐσᾶς πού ἦλθατε ἀπόψε.

Ἐξοχότατε, κύριε Περιφερειάρχα, σᾶς εὐχαριστοῦμε καὶ γιὰ τὴ σημερινὴ εὐεργεσία, ὑπὲρ τοῦ τόπου μας. Μαζί μέ τὴν εὐχαριστία αὐτή, ἐπιθυμοῦμε νὰ ἐπανεέλθουμε σέ κάτι, πού καὶ σέ ἄλλη περίπτωση σᾶς εἶπαμε, στίς προτροπές ἐκεῖνες πού ἀπηύθυνε ὁ Παῦλος, στὴν πρὸς τὸν Τίτο Ἐπιστολή του, πρὸς τοὺς Χριστιανούς τῆς Κρήτης, ἀπευθυνόμενες, μάλιστα, πρὸς αὐτούς, ἄρα καὶ πρὸς ὅλους ἐμᾶς, ὅχι μιά, ἀλλὰ δύο φορές. Ἡ μιά, λέει: «...ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προϊστασθαι...»²¹ καὶ ἡ ἄλλη, λέει: «...μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προϊστασθαι...»²², δηλαδή «...ᾶς μαθαίνουν δὲ καὶ οἱ δικοί μας νὰ πρωτοστατοῦν σέ καλὰ ἔργα...».

Κατὰ παραλληλία τῶν παύλειων αὐτῶν παρακινήσεων πρὸς τοὺς Κρήτες καὶ σέ συνέχεια τους, λέμε, πὼς ὁ πρῶτος πολίτης τῆς Κρήτης, ἐσεῖς, κύριε Περιφερειάρχα, γίνεσθε ἔμπρακτο παράδειγμα γιὰ τὴν ἐπιτέλεση καλῶν ἔργων. Κοπιάζετε ἀδιάκοπα καὶ ἔτσι γίνεσθε προϊστάμενος καλῶν ἔργων, σ' ὅλη τὴν Κρήτη, στὰ ὁποῖα προστίθεται ἄλλο ἓνα, αὐτὸ πού ἐγκαινιάζετε σήμερα στὴν περιοχὴ μας, μέ

21. Τίτ. 3,8.
22. Τίτ. 3,14.

...Αἰώνια εἶναι γιὰ μᾶς, τὰ παραγγέλματα τοῦ Παύλου, στὴν πρὸς Τίτον Ἐπιστολή του, πού σέ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ συνιστᾷ, ἐπὶ λέξει, νὰ ἔχουμε: «...καλοδιδασκάλους...», γιὰ νὰ φθάσει παρακάτω νὰ προστάξει: «...σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι...»

παγκρήτια σημασία καὶ νόημα, ἀλλὰ καὶ μέ διεθνῇ, ἀφοῦ ἡ Γόρτυνα εἶναι προορισμός ἀνθρώπων, διαφόρων ἐθνικοτήτων. Σᾶς εὐχαριστοῦμε πολὺ.

Σύν Θεῷ, εὐχόμεθα, στό μέλλον, νὰ γίνουν κάποιες ὀφειλόμενες ἐνέργειες ἡμῶν τῶν Κρητῶν, γιὰ τοὺς Ἀγίους Ἀποστόλους, Παῦλο καὶ Τίτο. Αὐτὸ εἶναι ἐπιτακτικὸ καθῆκον ὅλων τῶν Κρητῶν, ἐκείνων πού εἶναι ἐπιφορτισμένοι μέ τὴ βαρεῖα κληρονομία τῶν παύλειων παρεναίσεων καὶ ἰδιαίτερος ἡμῶν πού κατοικοῦμε στὴν πρωτοχριστιανικὴ αὐτὴ Ἐπαρχία.

Αἰώνια εἶναι γιὰ μᾶς, τὰ παραγγέλματα τοῦ Παύλου, στὴν πρὸς Τίτον Ἐπιστολή του, πού σέ ἓνα ἀπὸ αὐτὰ συνιστᾷ, ἐπὶ λέξει, νὰ ἔχουμε: «...καλοδιδασκάλους...»²³,

23. Τίτ. 2,3.

γιὰ νὰ φθάσει παρακάτω νὰ προστάξει: «...σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι...»²⁴. Σ' αὐτὸ στηρίχθηκαν οἱ, ἀνά τοὺς αἰῶνες, Κρήτες καλοδιδάσκαλοι, στὸ κρητικὸ χριστιανικὸ ὀρθόδοξο θεμέλιο, τὸ ὁποῖο προβάλλουμε καὶ ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐσπέρας ταύτης, γιὰ τὸ αὐριό καὶ οἱ ὁποῖοι καλοδιδάσκαλοι τῆς Κρήτης, μᾶς φωνάζουν, μᾶς βροντολαλοῦν, μέ τὸν στίχο τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ, πού ἔγραψε σέ κάποια περίπτωση: «...Ἀκοῦστε. Ἐγὼ εἶμαι ὁ γκρεμιστής, γιατί εἴμ' ἐγὼ κι ὁ κτίστης, ὁ διαλεχτός τῆς ἄρνησης κι ὁ ἀκριβογιός τῆς πίστεως...»²⁵.

Λοιπόν, Γορτύνιοι Κρήτες, ἀκριβογιοὶ τῆς πίστεως: «Στὴν Κρήτη ἀπάνω ἀθύμιαστο χῶμα νὰ μὴ πομένει, γιατί σέ κάθε πατουχιά, εἶν' ἥρωες θαμμένοι»²⁶.

* Τὸ παρὸν ἄρθρο εἶναι ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὸ τεῦχος 75/2022, τοῦ περιοδικοῦ «Ἐν Ἐσόπτρῳ».

24. Τίτ. 2,12.
25. Ὁ γκρεμιστής, ποίημα τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ.
26. Τῆς κ. Ἄννας Σκανδαλάκη, ἀπὸ τὸν Χάρακα.

20. Η ΓΟΡΤΥΝΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ, ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΑΙΩΝΕΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΒΙΟΥ, τοῦ Antonino Di Vita, μετάφραση τοῦ βιβλίου στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἔκδοση τῆς Βικελαίας Δημοτικῆς Βιβλιοθήκης Ἡρακλείου, 2015, πρόλογος, σ. XIII – XV.